FEHÉR JOLÁN ANTÓNIA

BUDAPEST SZÉKESFŐVÁROS TEMETŐINEK TÖRTÉNETE

BÖLCSÉSZDOKTORI ÉRTEKEZÉS BUDAPEST 1933

MEZTETÉS.

ény súlyosabb büntető
kihágást követ el és
ársával büntetendő,
kéziratot, könyvet
s szándéka nél-
n meghatáro-
vagy a sza-
könyvet
gszabott
szol-

FEHÉR JOLÁN ANTÓNIA

BUDAPEST SZÉKESFŐVÁROS TEMETŐINEK TÖRTÉNETE

BÖLCSÉSZDOKTORI ÉRTEKEZÉS BUDAPEST 1933

M. kir. József-műegyetem. — 2744.

Előszó.

Látszólag hálátlan feladatot tűzött maga elé a jelen tanulmány, mert a multnak csupán azon részével szeretünk foglalkozni, mely az életet tárja elénk.

A valóságban még sem hálátlan ez a feladat, mert a temetőben nyugvók egykor itt éltek és dolgoztak, szellemi hagyatékuk nemzedékről-nemzedékre átszállott s munkásságuk sem múlt el nyomtalanul.

Szerencsések azon városok, melyek temetői érintetlenül maradtak fenn s kövei hirdetik a mult emlékezetét. Budapest nincs ezek között a szerencsés városok között, mert régibb temetőit, nevezetesen a templomok körül keletkezett temetőket egészségügyi okokból kiadott felsőbb hatósági rendszabályok szüntették meg, az újabb korban keletkezett temetőket pedig a rohamosan fejlődő nagyváros pusztította el, mely állandóan újabb és újabb területeket hódított el lakóházak céljaira. Ez a rohamos fejlődés annyira megváltoztatta a város külső képét, hogy ma már az épitkezés következtében eltűnt temetők helyét is nehéz pontosan kijelölni.

Éppen ezért érdemes volt azokat az adatokat összegyűjteni és feldolgozni, melyek a már nyomtalanul eltűnt budapesti temetők történetére vonatkoznak, mert ez is hozzátartozik a város történetéhez s e nélkül soha sem lenne teljessé.

Budapest, 1933. évi január hó 27-én.

Dr. Gárdonyi Albert.

I.

Temetkezés az őskorban.

Nincs nép és nem is volt soha, amely elhalt tagjainak eltakarításáról ne gondoskodott volna. Ez alól a legkezdetlegesebb kultúrfokon álló, *ó-diluviális ősember* sem lehetett valószínűleg kivétel. Az őskor embere a szellemi nívó emelkedésével már nagyobb gondot fordított halottai eltemetésére, sőt tudjuk, hogy a halotti kultusz éppen a tudatlan őseminél volt a legnagyobb jelentőségű. Ez a kultusz azonban ősrégészeink szerint nem annyira a kegyeletes érzésből, mint inkább az ismeretlentől való félelemből fakadt.[1] Ezt bizonyítja a legősibb sírleletek *(Le moustier, La Ferrassie)* halottainak zsugorított temetkezési módja is. A *neandervölgyi embertipus* tehát már hitt a túlvilági életben és az elköltözötteket azért temette el olyan nagy gonddal, mert félt a hazajáró halottól. Hogy ezt megakadályozza, a halottak karjait, lábait a törzshöz szorította és erősen összekötözte. Így állott elő a zsugorított helyzet.

A *jégkorszak felső részében* élt emberfajtáknál fejlettebb a halotti kultusz. Ebben az időben a halottak mellé már nem csak ételt-italt tartalmazó edényeket, hanem ékszereket, sőt a tetováláshoz szükséges különböző festékeket is tesznek. A *paleolith-kor* embere barlangban lakott, tehát halottait is barlangban temette el. Igen gyakoriak az ilyen barlangok *Délfranciaországban.*

A **paleolith-korban** hazánk területe is lakott hely volt, amit főleg kedvező éghajlati viszonyainak és jó menedékhelyet nyujtó, természetes barlangjainak köszönhetett.

[1] *Hillebrand—Bella:* Az őskor embere és kultúrája. Budapest, 1921. 89—90. lap.

Budapest területén több helyütt találtak kőeszközöket, amiből az ősrégészek kőkori telepekre következtetnek. Ilyen kőkori telep lehetett a *Gellérthegy* aljában lévő barlangokban, a *Svábhegy* déli lejtőjén és a *Remete Mária* sziklaoduiban.[2] A budapestkörnyéki sziklabarlangokról már *Rómer* Flóris is megemlékezett „A barlanglakókról, nevezetesen a magyarhoni lakott barlangokról" c. munkájában, de azt állítja, hogy bár ezek a paleolith-korban már minden esetre lakottak voltak, lakóik még sem temetkeztek bennök.[3] Temetkezési helyüket sajnos nem jelöli meg. Temetkezési szokásaikról és halotti kultuszukról még kevesebbet tudunk és csak a külföldi viszonyokból következtethetünk rá. Általános szokás ebben a korban a *barlangi temetkezés.* A halottakat zsugorított, vagy ülő helyzetben temették el. Az ásatások néha egész speciális temetkezési módokat tárnak fel, mint pl. a bajorországi *Ofnet-barlang* részleges temetkezését, vagy a horvátországi *krapinai-barlang* kannibalizmusát. E nagyon barbár kultusz indító oka nem annyira a vadság, mint inkább az lehetett, hogy a hátramaradottak ilyen módon akarták a halott kiváló, vagy nekik imponáló lelki tulajdonságait magukra átszármaztatni.[4]

Magyarország területe a **neolith-korban** is sűrűn lakott hely volt. Az itt lakó népeknek a Nagy- és Kisalföldön, az északi felföldön és a Dunántúlon voltak nevezetesebb telepei. A temetkezés szokása e korban a lokális viszonyoknak megfelelően változik ugyan, de majdnem kivétel nélkül *korhasztó.*[5]

Budapest területén a kőkori leletek oly szórványosak, hogy önálló neolith-kori telep helyét nem lehet kimutatni.

Az **aeneolith-korban** külföldön *sik temetkezést* találunk égetetlen hullákkal *(cseh- és morvaországi sirmezők),* vagy óriási *dombsirokat,* az úgynevezett *dolmeneket.* Keletkezésüket a német nép az óriások munkájának tartja s *Riesenhütte*-nek nevezi őket. A dolmenek belseje rendszerint több részre volt osztva és családi kripta jellege volt. A holttesteket többnyire

[2] *Nagy* Géza: Budapest és vidéke az őskorban. Budapest Régiségei VIII., 1904. 88. lap.
[3] *Rómer* Flóris: i. m. 121. l.
[4] *Hillebrand—Bella:* i. m. 90—91. l.
[5] U. o. 109—140. l.

ülő helyzetben támasztották a falhoz. Ha a dolmenek megteltek, a régibb hamvakat mindenestől összébb tolták és ha a korhadás még nem volt tökéletes, homokkal takarták le a hullákat. Ilyen módon igen hosszú ideig temetkezhettek egy-egy dombsírba. A dombsírok csoportjába tartoznak az *ázsiai kurgánok* is.[6]

A megalith-kori dolmen-kultúra Magyarországon nem terjedt el, az itt lakó praehistorikus nép ebben az időben a földbe temetkezett. Ezt igazolja a Dunának 1876-i áradása alkalmával felfedezett nagy temető a *Csepel-szigeten,* Tököl falu mellett. Az ásatások során három temetőt találtak egymás közelében, de ezekből csak kettő esett a tököli határra, a harmadik már Csépen volt. *Csetneki Jelenik* Elek, a Nemzeti Múzeum kiküldött tisztviselője a két tököli temető sírjainak számát kb. 8.000-re teszi, tehát a tököli telep az őskor legjelentékenyebb pontjainak egyike lehetett.[7] E temetőben már nem csak égetetlen, hanem elhamvasztott hullákat is találtak, ami azt bizonyítja, hogy e fontos telep századokon át fennmaradt, úgy hogy népe megérte azt a nagy átalakulást, midőn a dunamenti terület a kőkori kultúráról a bronzkori műveltségre tért át.

A kőkorban általános szokás a *földbe temetés,* de idők folyamán ez is bizonyos változásokon ment át. A tököli ősnép temetkezési szokásaiban két fázis különböztethető meg: 1. midőn a hullát *guggoló,* 2. midőn *ülő* helyzetben temették el. A holttesteket csak egyszerűen elásták, a sír feneke és oldala sem kővel kirakva, sem kitapasztva nem volt.[8]

Budapest határában nagyon sok helyen találtak neo- és aeneolith-kori leleteket, de magán a város területén nagyon keveset. Magyarázata, — amint azt *Salamon* Ferenc „Budapest története" c. művében kifejti, — a település folytonosságában rejlik. Az első kőkori településektől a mai korig eltelt pár ezer év generációinak folytonos építkezései feltétlenül megsemmisítették a maradványokat.[9]

---

[6] *Hillebrand—Bella:* i. m. 141—149. l., dr. Stefan *Fayans:* Handbuch der Architektur. 1907. 4. l., Nagy Géza: A régi kunok temetkezése. Arch. Ért. XIII. 1893. 105. l.

[7] *Csetneki* J. Elek: A csepelszigeti őskori temetők. 1879. 47—59. l.

[8] U. o. 50. l.

[9] *Salamon* Ferenc: i. m. 1878. I. k. 111. l.

A **bronzkorban** megszünik a temetkezés egységes jellege, a halottakat már nem csak földbe temetik, hanem égetni is kezdik. A *halottégetés* elterjedése elég gyorsan történt ugyan, de azért e kor elején még sok helyen ragaszkodnak a régi szokásokhoz is. Érdekesek a spanyolországi *el-argari* sírleletek, amelyeknél a tetemek mind zsugorított helyzetben voltak eltemetve, de nem a puszta földbe helyezték őket, hanem nagy agyagedényekbe szorították bele. El-Argar lakói úgylátszik ragaszkodtak ugyan a temetés e neolith-kori szokásához, de azért a föld közvetlen érintésétől is meg akarták óvni halottaikat.[10]

A halottégetés szokásának elterjedése általános felfogás szerint a *fémhasználat* kezdetével kapcsolatos. *Bella* Lajos szerint a halottégetés gondolatára a fém olvasztása vezethette az embereket, mert „miként a fém a salaktól, úgy tisztul meg az ember a tűzben minden fogyatkozástól."[11]

Halottégetés már a kőkorszakban is előfordult, de csak igen ritka esetben. E kor halottégetése még csak *részleges* volt, ami nem annyira a tűz elégtelenségének, mint inkább a különleges vallási felfogásnak tulajdonítható, amely szerint a testnek csak bizonyos részeit volt szabad elégetni. A bronzkor elején szokásos halotthamvasztás is részleges, úgy hogy ezt tekinthetjük a földbetemetés és a tökéletes elégetés közötti átmenetnek.[12]

Ez az átmeneti időszak a *csepeli őstemetők*nél is megállapítható. A temetés e korban úgy történt, hogy a holttest bizonyos részeit elégették, majd a félig megszenesedett csontokat összegyüjtve, egyszerűen elásták. A teljes elégetés csak jóval későbbi időszakban következett be, amikor a hamvakat urnába szedték és a hamvvedreket hantolták el.[13]

A csepeli őstemetőkön kívül Budapest határában még a *Városligetben*, a *külső Soroksári-úton*, *Kelenföldön*, *Budán* s az *óbudai szeszgyárnál* találtak bronzkori urnatemetőket.[14]

Az urnatemetők közül legkevesebbet tudunk a *városligetiről*, itt csak egy hamvvedret találtak a tó ásása alkalmával.

---

[10] *Hillebrand—Bella:* i. m. 223. l.
[11] U. o. 224. l.
[12] *Fayans:* Handbuch der Architektur. 2. l.
[13] *Nagy* Géza: i. m. 94. l.
[14] U. o. 111. l.

A *külső soroksári-úti urnatemetőt* 1891. augusztusában tárták föl. E temető az urnatemetkezés azon csoportjához tartozik, amikor a holttestet egy, a temetőn kívül eső helyen elégették, hamvait és megszenesedett csontjait összeszedték, az elhunyt korának s talán tekintélyének és vagyoni helyzetének megfelelő nagyobb, vagy kisebb hamvvederbe helyezték, melyet aztán egy másik, rendesen tálalakú mélyebb edénnyel letakarva, a puszta földbe temettek.[15]

A temetkezési módnál fogva különbözik a soroksári-útitól a *kelenföldi urnatemető*, amelyet 1854 őszén fedeztek fel a *Schleis és Unger*-féle keserűgyógyforrás tőszomszédságában. A föld felszínétől kb. fél méternyi mélységben 12 sírhelyre bukkantak, melyekben az úrnák már kaviccsal összegyúrt sárga agyagra voltak elhelyezve, melyeket ezenkívül kövekkel és kaviccsal raktak körül s lapos kövekkel födtek be. Mivel a többi budapestkörnyéki urnatemetőben, — amelyek pedig kétségenkívül bronzkoriak — nem volt használatban az urnatemetkezésnek ez a módja, a régészek egy része *La Tène-kori* kelta temetőnek tartja ezt.[16] *Nagy* Géza elismeri ugyan, hogy az ilyen típusú temetők sok esetben átnyúlnak a *vaskorba* is, mint pl. a *pilini* és a *tinnyei* temetők, de azért a külső soroksári-úti és kelenföldi urnatemetők között még sem tételez fel ethnikai, hanem inkább csak időbeli különbséget. Megállapítása szerint a kelenföldi temető a bronzkor legvégéről származik.[17]

A negyedik bronzkori urnatemető *Budán* került napvilágra.[18] Ez egészen jelentéktelen temető volt.

E temetőkön kívül igen sok érdekes bronzkori lelet fordult elő Budapest területén, így pl. a budai oldal több pontján, valamint a pesti oldalon a *Józsefvárosban*, azonkívül a *Borz-* és *Váci-utca* sarkán, a *Rákóczi-út* és *Nagydiófa-u.* sarkán, a *Mester-utcai iskola* kertjében, a *Lehel-utca* sarkán, stb. Budapest közvetlen környékén pedig *Ujpesten, Káposztásmegyeren, Rákospalotán, Dunakeszin, Rákoskeresztúron*, a *kispesti-* és *szentlőrinci határban*, stb., bukkantak bronzkori telepek s urnatemetők nyomaira.[19]

---

[15] *Nagy* Géza: i. m. 133. l.
[16] *Sólyom* Jenő: U. o.
[17] *Nagy* Géza: i. m. 114—118. l.
[18] U. o. 118. l.
[19] *Nagy* Géza: i. m. 119—139. l.

Az urnák magassága átlag 30—70 cm, de vannak 13—22 cm magasságú gyermekurnák is. E hamvvedrek pohos alakúak, hasbőségük csak néhány cm-el kisebb, mint a magasságuk. Az urnába rendszerint még egy vagy két kisebb bögrét és csészét is tettek. Ezekben hamut, vagy elkorhadt *ételmaradványokat* találtak. Az urna mellett szokott még ezenkívül egy-két kisebb, csuporforma edény is előfordulni, melyek közül a a legkisebbek *könnytartó edények* voltak.[20] Előfordul néha, hogy az elhunyt hamvaival együtt megszokott tárgyait is az urnába tették.[21]

A bronzkori kultúrával fellépő *halottégetés* szokása nemcsak *Európában,* hanem *Ázsiában, Afrikában,* sőt *Amerikában* is el volt terjedve. Az e korbeli temetőket két nagy csoportra oszthatjuk: *dombsirokra* és *urnamezőkre.* A két tipusnak megfelelően változik a halottégetés *helye* is.

Az első típusnál, vagyis a *dombsirok*-nál a hamvasztás a helyszínen történik. Jó példák erre a kisázsiai és mezopotámiai *nekropolisok,* az uralaltáji és északszibiriai *kurgánok,* valamint az amerikai *moundsok.*[22]

Az úrnatemetkezésnél a hamvasztást nem magában a temetőben, hanem rendszerint valamilyen távolabbi helyen végezték. Nevezetesek a nagykiterjedésű *németországi,* valamint a *felsőolasz-, stájer- és morvaországi úrnatemetők.*[23]

A hazánk helyén lakó praehistorikus népek között a temetkezés második módja terjedt el és bár nagyritkán előfordulnak ugyan dombsírok is (alföldi kurgánok), általánosak az úrnatemetők. Ennek megfelelően a halotthamvasztás sem történt a helyszínen. Előfordul néha, de valószínűleg csak a hamvasztás kezdeti stádiumában, hogy az elhamvasztott halott maradványai fölé emelik a sírdombot. (Árvamegyei felsőkubini lelet.)[24]

A fővárosunk helyén feltárt úrnatemetők egyikében sem akadtak tüzelés nyomaira, tehát az elégetés itt nem a helyszínen történt, mint a halomba-temetésnél, hanem más helyen.[25]

---

[20] U. o. 135. l.
[21] U. o. 135—137. l.
[22] *Fayans:* Handbuch der Architektur. 2—4. l.
[23] *Fayans:* i. m. 4. l. és dr. *Reinecke* Pál: Tanulmányok a magyarországi bronzkor chronologiájáról. 1899. 333. l.
[24] *Nagy* G.: Budapest és vidéke az őskorban. 116. l.
[25] *Csetneki:* A csepelszigeti őskori temetők. 49. l.

Az ősnépek halotti kultuszának fontos kiegészítő része a *halotti torok* tartása. Célja mindenesetre a gyász kifejezése volt, de mivel e népek hittek a túlvilági életben, kiengesztelő-áldozat jellege is lehetett. E torok tartásának kétségtelen bizonyítékait a halottégető tűzhelyek maradványai között fedezték fel.[26] E szokásnak a hazánk területén lakó népek is hódoltak.[27]

A bronzleletekben igen gazdag dunakeszi-i úrnatemető közelében is megtalálták a gyászlakomák helyét, ahol a nagy halmokba összedobált ételhulladékot, — t. i. az őskori nép egyik főtáplálékának, az *édesvízi kagyló*-nak a héjját — is megtalálták.[28]

A kb. 1000—1200 évnyi időtartamot magában foglaló *magyarországi bronzkultúra* a Kr. e. utolsó évezred táján ment át a **vaskori kultúrába**. Az infláció lassan, fokról-fokra történt. E mellett bizonyít a temetés módjának változatlansága is. A temetkezés szokásában csak akkor állt be változás, amikor a Kr. e. IV.—V. században megindúló *kelta invázió* alkalmával meghonosodik a *korhasztó* temetkezési mód, bár bebizonyított tény, hogy a keltáknál, — mint a legtöbb indogermán népnél — a *halottégetés* is szokásban volt.[29]

A hódító kelta törzsek: a *scordiscok, eraviscok, boiok* stb. terjeszkedésük közben a Dunántúlt is elfoglalták. Letelepedésük nagyjelentőségű, mert ezzel Magyarországon is megvetik a *La Tène*-kori kelta kultúra alapjait. A kelta nép törzsi szervezetének megfelelően egymástól független területi egységeket alkotott, melyeknek megerősített központjai voltak a *civitasok*.

Az *eravisc* törzs a dunántúli terület északkeleti sarkában telepedett le. *Acinco* nevű civitasa kb. a mai *Aquincum* helyén állott.[30] E kelta telep helyét ma már nem lehet pontosan megállapítani, de *Kuzsinszky* Bálint szerint valószínűleg a későbbi római polgárváros közelében lévő területen feküdhetett.[31] E város a Kr. születése körüli időkben bekövetkezett római hódítás alkalmával sem pusztult el teljesen, sőt egy oltárkő tanu-

[26] *Fayans:* i. m. 2. l.
[27] *Nagy* G.: i. m. 116. l.
[28] U. o. 137. l.
[29] *Hillebrand—Bella:* i. m. 237. l.
[30] *Salamon* F.: Budapest története. I. 113—132. l., *Divald:* Budapest művészete a török hódoltság előtt. 11. l.
[31] *Kuzsinszky* B.: Aquincum. 1925. 12. l.

sága szerint a *„Civitas Eraviscorum"* még a III. században is fennállott. Lakossága eleinte szívósan ragaszkodott nemzeti szokásaihoz, de később teljesen beolvadt a hódító római népbe.

A kelták *temetkezési szokásairól* keveset tudunk. Egységes temetőik nem maradtak fenn e területen, következtetést csak a szórványos leletekként előforduló barbár sírkövekből vonhatunk, bár ezek már római befolyásra vallanak. (Az ősi kelta sírok jeltelenek.)

A kelta népnél — éppen úgy, mint galliai rokonaiknál — igen fontos szerepe volt a *kocsinak* és a *lónak*. Az iránt érzett szeretet és ragaszkodás oly mély volt náluk, hogy a tehetősebbek kedvelt kocsijukat, lovaikat még sírjukba is magukkal vitték. Sok ilyen *kocsi-sírt* találtak Galliában és Németországnak kelták által lakott vidékein, mint pl. a *badeni hercegség* déli részén. E sírleletek legnagyobb része *hallstatti jellegű*, tehát a Kr. e. I. évezred közepe tájáról származnak.

Az eraviscusok vidékéről ismeretes kocsisírok — a *somodori, tétényi, sárszentmiklósi* és *nagylooki* leletek — jóval későbbi időből valók és eredetük legföljebb a Kr. sz. előtti két utolsó századra tehető.[32]

A kelták az ősi dombsírokhoz hasonlóan *halmot* emeltek sírjaik fölé és így a Dunántúl területén szórványosan előforduló, ú. n. *„kunhalmok"*, mint például a krónikáinkból is ismert alsó-battai *Százhalom* s a *pátkai* és *alsószentiványi kunhalmok* nem a húnok vagy a kunok, hanem a *kelták* vagy a keltákkal vegyült nép temetkezési helyei voltak.[33]

A *sírkő-állítás* szokása szintén ebben az időben veszi kezdetét. A kelta nép kocsi-ló iránt érzett előszeretete itt is kifejezésre jut. Mivel a szegényebb néposztály nem követhette a gazdag törzsfőnökök szokását, lovait nem vihette magával a sírba, legalább a síremlékeken ábrázoltatja magát együtt velük.[34] E római mintára készült domborműves síremlékek igen érdekesek és már csak azért is nevezetesek, mert bemutatják a nemzeti öltözködésmódot, annak idők folyamán beállott változásait és végül a római szokások teljes átvételét, vagyis a keltáknak a római népbe való beolvadását.

---

[32] *Hampel József:* Az eraviscus nép és emlékei. Budapest Régiségei IV. 1892. 56—57. l.

[33] *Nagy Géza:* A régi kunok temetkezése. Arch. Ért. XIII. 105. l.

[34] *Hampel:* i. m. 60 l.

II.

Temetkezés az ókorban.

A határvédelem szempontjából igen előnyös helyen fekvő kelta civitas jelentőségét a hódító *rómaiak* már korán felismerték és e pannoniai végvárat igyekeztek minél jobban kiépíteni és megerősíteni. *Aquincum* a Kr. sz. utáni I. században már egy *légió* állandó székhelye, a II. században *municipium*, a III. század elején pedig *kolonia*.

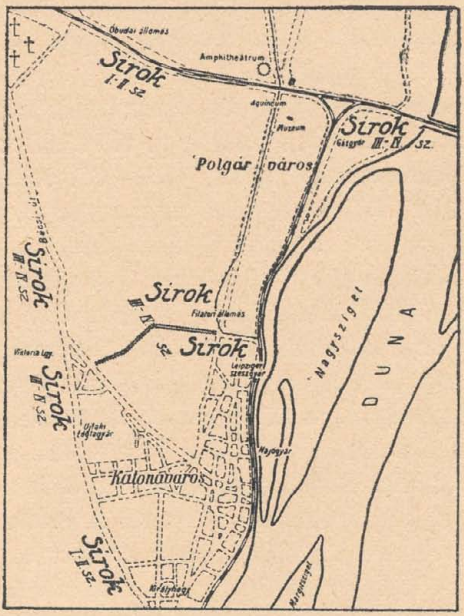

1. *Aquincumi temetők.* Dr. Kuzsinszky Bálint „Aquincum" c. munkájában közölt térképe után.

A telep maga két részből állt: 1. a *katona-* és 2. a *polgárváros*-ból. E részek szerves egészet alkottak ugyan egymással, de izoláltságuk következtében egész önállóan fejlődtek. A *castrum* és a mellette fejlődő *katonai város* az óbudai síkság déli részén feküdt és sokkal nagyobb területet foglalt el, mint az északabbra fekvő *civilváros*. A kettőt egy széles, üres zóna választotta el egymástól.

E városrészek *temetői* az általános szokásnak megfelelően a falakon kívül, a főbb utak mentén terültek el. Mindkét város-

nak volt egy régibb és egy újabb temetője, amelyeket kb. kétkét évszázadig használtak.

A *katonaváros* I—II. századbeli temetője kb. a mai *Határ-utca* táján és a *Bécsi-út* déli részén húzódott végig. (1. térkép.)

A *Császár-fürdő* és a *Budai Vigadó* helyén lelt sírkövek is ehhez a temetőhöz tartoznak. A sok érdekes sírleletet *Kuzsinszky* Bálint dr. ismerteti „Újabb kőemlékek az aquincumi múzeumban" c. tanulmányában.[1]

A III—IV. században a várostól északra fekvő területeken, a mai Bécsi-út északi részén és a *Filatori vasútállomás* tájékán temetkeztek. A Bécsi-út környékén lelt sírok többnyire *szarkofágok,* amelyet csak a későbbi időben, a III—IV. században használtak a rómaiak.[2]

Sokkal egységesebb és jobban kihasznált temető e korból a Filatori állomás közelében feltárt, ú. n. *raktárréti temető.* Ez a Filatori-gát építése alkalmával, 1881—82. telén került napvilágra az óbudai *Leipziger*-féle szeszgyár területén és a tőszomszédságában fekvő munkástelep vidékén. A leleteket a temető átkutatóinak egyike, *Hampel* József ismerteti. Leírása szerint a sírmező déli részén római út húzódott végig. A mellette elterülő temető sírjai nem voltak egységes jellegűek, díszesen faragott kőszarkofágok és ólomkoporsók egészen egyszerű téglasírokkal váltakoztak. Számtalan esetben előfordult, hogy a díszesebb kiállítású koporsókat, melyek eredetileg a föld felszínén állottak, feltörték és kifosztották, anyagából pedig új koporsókat készítettek. A sírok legnagyobb része katonai bélyegű téglákból összeállított egyszerű téglasír, amelyekről legtöbb esetben még a sírirat is hiányzik. A régészek ebből és egyéb mellékkörülményekből kétségen kívül megállapították, hogy a temetőt a szegényebb néposztályhoz tartozó *katonák* és családjaik használták.

A temetkezési szokás e temetőben már nem hamvasztó, mint a Határ-utcaiban, hanem *korhasztó.*[3] Oka a *kereszténység elterjedése.*

Pannónia területén a kereszténység igen régi, a Kr. u. II. században már vannak nyomai. A kereszténység első terjesztői állítólag maguk az *apostolok* voltak. Bár Aquincumban is

[1] Budapest Régiségei. VII. 1900. 7—31. l.
[2] *Kuzsinszky* B.: Aquincum. 81. l.
[3] *Hampel:* Aquincumi temetők. Budapest Régiségei III. 1891. 51—57. l.

volt keresztény egyház, az aquincumi leletek között a keresztény származású mégis nagyon kevés. Ennek oka az, hogy Aquincum lakossága túlnyomóan katona volt, akiknek sorai közé a keresztény vallás jókor behatolt ugyan, de ez nem juthatott kifejezésre, mert hivatalosan a katonaság tartotta fenn államintézmény gyanánt a pogány vallást. De hogy a kereszténység ennek ellenére is tért foglalt Aquincumban, bizonyítja a keresztény rítusú temetkezés elterjedése és az, hogy a 310. évvel megszűnik a pogány emlékek, feliratok sorozata Aquincum környékén.[4]

Aquincum *polgári lakossága* az óbudai síkság déli részén, saját városrésze közelében temetkezett. E városkörnyéki temetőket inkább csak az egyszerűbb néposztály használta, mert a lakosság zömét alkotó *földbirtokosok* legtöbbnyire birtokaikon temetkeztek.[5]

A városka I—II. században használt temetőjét csak a közelmultban, 1928—29-ben tárták fel, de nem teljes egészében, mert az *esztergomi vasútvonal* erre húzódó töltése megakadályozta a további ásatásokat. E temető keskeny sávban húzódik végig a vasútvonal és az *Aranyhegyi-árok* mentén, az óbudai vasútállomástól kb. a lókórházig. Formája igen érdekes. A hosszan elnyúló temető számtalan, egymás mellett fekvő, apróbb területegységre oszlik. E négyszögletes, vagy téglalapalakú rekeszek alacsony falakkal vannak körülvéve és rendesen 2—3 sírt foglalnak magukban. Úgy látszik, a rekeszek mindegyike egy-egy család tulajdonában volt. Itt még *égetett temetkezés* folyik, de későbbkori sír is előfordul elvétve.[6]

Míg a régi temető Aquincumtól nyugatra, addig az újabbi attól keletre, a mai *gázgyár* telkén és a Duna partján terült el. E temető első nyomaira 1830-ban bukkantak, de akkor csak pár szarkofágot találtak itt.[7] Magát a temetőt csak a gázgyár építése alkalmával tárták fel egész terjedelmében. Keletkezésének ideje a Kr. u. III—IV. századra tehető. A temetőben találtak ugyan néhány szarkofágot is, de a legtöbb sír téglából, vagy kőlapokból volt összerakva. E hevenyén összeállított

[4] *Balics* Lajos: A kereszténység története hazánk mai területén a magyarok letelepedéséig. 1901. 7., 18—20., 97., 157. l.
[5] *Salamon* Ferenc: Budapest története. I. 345—355. l.
[6] Dr. *Nagy* Lajos egyetemi m. tanár úr szóbeli közlése.
[7] *Hampel:* Aquincumi temetők. 81. l.

sírok az I—II. századi díszes szarkofágokhoz képest nagy hanyatlást mutatnak. A készítésükhöz szükséges kőlapokat hamarjában szedték össze mindenünnen s a régebbi, szép sírköveket éppen úgy felhasználták, mint az épületek faragott köveit.[8] A temetkezés módja a keresztény felfogásnak megfelelően *korhasztó.*

A római nép temetkezési szokásaiban általában három periódust különböztethetünk meg: *1. a kőbányákba vagy sziklahasadékokba való temetkezést, 2. a halottégetést, 3. a földbetemetést, vagyis a korhasztást.* Az első periódus a legrégibb időktől kb. a köztársaság bukásáig tartott. Ezt a görög kultúra térhódításával párhuzamosan elterjedő *halottégetés* szokása váltotta fel. A temetkezésnek ezt a módját eleinte csak az előkelőek kultiválták, de később a szegényebb néposztály körében is általánossá lett. Különbséget csak a halottégető helyek és az urnatemetők díszes, vagy kevésbé díszes formájában találunk. Az előkelőeknek saját krematóriumaik vannak, az ú. n. *castel-franco*-k, vagy *ustrinum*-ok, míg a szegényebb néposztály halottainak elhamvasztása a közös *culinae*-ban folyik.[9] E tűzhelyek eleinte úgylátszik a városokban voltak, mert a *decemvirek XII. táblás törvénye* 450-ben kimondja, hogy *„Hominem mortuum in urbe ne sepelito, neve urito."* A kötelező távolság 1000 lépés. A kitelepített temetők a városok kapui előtt, a fontosabb utak mentén helyezkedtek el. *Így a temetők fejlődéstörténetében először jelentkezik a városon kívüli rendezett temető.* E törvény az ellenkező szokás folytán pár évszázad alatt érvényét vesztette, úgyhogy *Leo* császár 800 körül már elrendeli (Novell. LIII.), hogy *„Ut cuisque, tam intra civitatem quam extra, mortuos sepelire liceat."*[10]

A halottégetés szokása a rómaiaknál kb. a Kr. u. II—III. századig tartott, amikor a hamvasztást a földbe való temetés, vagyis a *korhasztás* váltotta fel. *Oka a keresztény vallás általános elterjedése,* amely szigorúan tiltja a pogányságra emlékeztető halotthamvasztást.

A rómaiak négyszázados magyarországi tartózkodásuk alatt mindkét temetkezési szokást gyakorolták.

---

[8] *Kuzsinszky* B.: Aquincum. 14. l.
[9] *Fayans:* Handbuch der Architektur. 11—12. l.
[10] *Many* S.: Praelectiones de locis sacris. 1904. 233. l.

A temetkezés módja az *aquincumi temetőkben* is kétféle. A két régebbiben: a Határ-utcai- és Aranyhegyi-árok mentiben *hamvasztó*, az újabbiakban: a Bécsi-úti, raktárréti és gázgyáriban a keresztény vallásnak megfelelően *korhasztó*.

III.

Pogány temetkezés a középkorban.

A rómaiak magyarországi uralmának a *népvándorlás* vetett véget, melyet az Ázsiából Európába vonuló *hunok* kezdtek meg. *Attila* vezérlete alatt a Kr. utáni V. sz. elején elfoglalták *Pannóniát*, de ez nem sokáig maradt hun uralom alatt, mert Attila halála után a birodalmán osztozkodó különböző germán törzsek: *a nyugati- és keleti gótok*, majd a VI. század közepe táján a *longobárdok* birtokába került. Kr. u. 600 körül az *avarok* alapítanak itt birodalmat, amelynek *Nagy Károly* frank király vetett véget a IX. század elején. E század végén, a honfoglalás idejében Pannónia névleg még a *keleti frank* birodalom tartománya, de lakosságának zöme már *szláv*. A *magyarok* csak a szlávok leigázása után foglalhatták el e területet.

Pannónia fejlett kultúrája a római uralom bukásától a magyarok bejöveteléig eltelt négy évszázad örökös küzdelmei között nagyon lehanyatlott. A régi római kultúra csak a városokban maradt fenn, ahol a római lakosság menedéket keresett a barbárok támadásai ellen. Pannónia törzslakossága tehát tovább élt az idegen uralom alatt is,[1] bár száma a háborúk pusztításai és a kivándorlás miatt erősen megfogyatkozott. Midőn *Alboin* longobárd király 568-ban kivezette népeit az elszegényedett Pannóniából, velök tartottak a pannónok csapatai is.[2] *Aquincum* lakosságának legnagyobb része is ekkor hagyhatta el Pannóniát.

Aquincum nevezetes telepe volt a *hunoknak* és az *avaroknak*. A honfoglalás idejében a *magyarok* szállották meg Aquincumot s a mai *Budapest* területén lévő első magyar város is a római telep helyén épült.[3]

[1] *Balics:* Kereszténység tört. 160. l.
[2] U. o. 182—185. l.
[3] *Divald:* Budapest művészete a török hódoltság előtt. 12. l.

Pannónia *vallási szempontból* is nagy változáson ment át a középkorban. Kereszténységét a római elem és a rómaiak által megtérített germán törzsek fenntartották a VI. sz. végéig, de a terület az avarok uralomra jutásával és a szlávok beköltözésével teljesen pogány színezetet és jelleget nyert. A kereszténység csak a IX. században, *Nagy Károly* hódító és térítő politikája következtében nyomult itt ismét előtérbe. A keresztény vallást a megtérített szlávok tartották fenn Pannóniában és a honfoglaló magyaroknak is valószínűleg ők voltak első térítői.[4]

E vallási átalakulásoknak megfelelően a *temetkezés* története is nagyon változatos Pannónia területén a népvándorlás korában.

A **hún**ok természetimádó vallása a *samanizmus*, tiltotta a halottégetést, a tűz megszentségtelenítését, ezért a hunok temetkezési módja *korhasztó* volt. A hunoknál, — mint az ókor majdnem minden lovas nemzeténél, — általános szokás volt a *lóval való temetkezés*, bár e fényűzést természetesen csak a vagyonosabb elem engedhette meg magának. Ez az oka annak, hogy bár hunkori leletek elég sok helyen fordultak elő, a lovas-sírok száma aránylag nagyon kevés. A lovas-sírok szoktak lenni egyben a leggazdagabb mellékletűek is.

A hunkori temetők közül legnevezetesebbek a dunántúli *keszthelyi sírmezők*, ahol *Lipp* Vilmos 1879—1884-ig több mint 3.000 sírt ásatott fel.

Budapest területéről nagyon kevés a hunkori lelet. *Óbudáról* való egy ezüstkorsó, melyet a *kapucinus-domb* oldalán, egy antik épület maradványai között találtak. Ilyen a *Drasche*-féle téglagyár telkén talált lelet is. A dunabalparti területen a *Lóversenytéren* tártak fel három hunkori sírt. Ezek közül azonban egyik sem volt lovas sír.[5]

A hun temetőkben a lovas sírok kivételével mindenütt *soros temetkezést* találunk. A sírok alakja szabályos hosszúkás gödör, amely azonban néha nem függélyesen, hanem

[4] *Hummer* Nándor: A kereszténység nyomai Magyarország mai területén a honfoglalás előtt. Kath. Szemle, 1894. 528—29. l., *Balics:* i. m. 300—301. l., *Málnási* Ödön dr.: A kereszténység Magyarország területén a honfoglalásig. Kath. Szemle. 1926. 471. l.

[5] *Nagy* Géza: A budapest-lóversenytéri népvándorláskori lelet. Arch. Ért. XV. 1895. 128—129. l.

rézsút volt leásva, a keleti részen pandalszerű beásással, ahová a lábakat helyezték.[6]

A hún temetkezésnél a *koporsó* használata is el volt terjedve, de ez is inkább a gazdagabb sírokban fordult elő. A koporsónak nem volt födele, ehelyett valami szűrposztószerű vastag szövettel volt letakarva.[7]

A sírok *iránya* a legtöbb esetben északnyugat—délkeletnek tartó, az eltemetettek arca mindig a *felkelő nap*, a feltámadás és örök élet e legnagyszerűbb szimbóluma felé fordul.[8] A holttesteket teljesen felöltöztetve, szokott fegyvereivel s a lovát fölszerszámozva temették el.[9] A lovas-síroknál a lovat vagy a holttest lábainál, vagy a holttest mellett helyezték el, vagy pedig a koporsóra fektették. Néha 2—3 lóváz is feküdt egymás fölött.[10]

A hunok halottaik sírjába nemcsak lovat, hanem nagyon gyakran más állatokat, mint pl. *kutyát, macskát,* (női sírokba) vagy néha *mókust* tettek. (Különösen gyermeksírokba, játékszerül.)[11]

A hunkori sírokból soha sem szokott hiányozni az *edény*, melybe az elhunyt és lova számára enni-, innivalót tettek. A lovas fejénél rendszerint bronzcsésze és fakupa, a ló zablája mellett pedig facsöbör volt. Találtak a hun sirokban az edényeken kivül *házieszközöket* (kések, gombok, stb) *fegyvereket* (lándzsa, nyíl, kard, fokos, csákány, stb.) és *dísztárgyakat* is. (Övdísz, gyöngyök, fülbevalók, fibulák, gyűrűk stb.)[12]

A hún temetők némelyikében, mint például *Keszthelyen*, a korhasztó temetkezés mellett *halottégetés* nyomaival is találkozunk. Az itt talált urnasírok mellékletei rendesen szegényesek. Az a körülmény, hogy Keszthelyen az egyik lovassír fölött találták az urnát, a halottait elégető és a lovas nép közötti szorosabb kapcsolatra enged következtetni. *Nagy*

[6] Arch. Ért. XI. 1891. 243. l.
[7] *Lipp:* A keszthelvi sírmezők. 11—14, 22—23. l .
[8] U. o. 10—11. l.
[9] *Nagy* Géza: A hún-avar és magyar pogánykori sírleletek jellemzése. Arch. Ért. XIII. 1893. 313. l. és *Nagy* Géza: A magyarkori lovas sírok. Arch. Ért. XIII. 1893. 227. l.
[10] *Lipp:* i. m. 14, 22, 23. l. és *Nagy* Géza: Magyarkori lovas sírok. 230. l.
[11] *Lipp:* i. m. 14. l.
[12] *Nagy* Géza: A magyarkori lovas sírok. 232. l., *Lipp:* i. m. 16—14. l.

Géza szerint a halottégető nép valószínűleg szolgája volt a másiknak.[13]

A halottégetésnek két módját észlelte itt *Lipp:* az egyiknél a holttestet teljesen kinyújtóztatva a sírba fektették, olajjal, vagy zsiradékkal leöntötték és félig elégették, azután földet szórtak rá. A másiknál viszont a holttestet teljesen elégették a tűzpadon és a hamvakat urnába gyűjtve temették el.[14]

A keszthelyi urnák díszítése hullámvonalakból áll, ami *szláv* eredetre vall.[15] Azt a feltevést, hogy e nép szláv volt, megerősíti az a tény is, hogy a halotthamvasztás szokása a pogány szláv törzseknél maradt fenn legtovább a középkorban. Az *oroszok, csehek, vendek, lengyelek*nél még a X. században is általánosan gyakorolt szokás volt.[16]

A hún uralom bomlása után a **germánok** az urak Magyarország területén. Az V. század közepétől a VI. század közepéig terjedő időszak alatt a hún elem hiányát a lóval való temetkezés hiánya jelzi. A Pannónia területén ebben az időben megforduló germán népek mindegyike keresztény volt. A *nyugati és keleti gótok* a Kr. utáni III—IV. században, a *longobárdok* pedig az V. század végén vették fel a keresztséget.[17] A nyugati és keleti gótoknak, valamint a longobárdoknak tehát keresztény ritusú temetkezési szokásaik voltak.

A longobárdok kiköltözése után az **avarok** foglalták el Pannónia területét. Vallásuk természetimádáson alapuló pogány hit volt, amelyet megtartottak a frank térítés idejéig, vagyis a IX. sz. elejéig.[18] Temetkezési szokásaik hún analógiát mutatnak. Az avar korban a *lóval való temetkezés* ép olyan általános, mint a hún korban, csak az a különbség, hogy míg a húnok a lovat halottaik fölé, vagy mellé helyezték, addig az avarok *lóra ültetve* temették el az elhunytat.[19] Az avar vitézt — éppen úgy, mint a hún halottat — teljesen felöltöztetve, szokott fegyvereivel és dísztárgyaival temették el és úgy

[13] *Nagy* Géza: i. m. 227. l.
[14] *Lipp:* i. m. 14—15. l.
[15] *Nagy Géza:* i. m. 227. l.
[16] *Fayans:* Handbuch der Architektur. 18. l.
[17] *Balics:* i. m. 165—169. 177—179. l.
[18] U. o. 194—196, 209—244. l.
[19] *Nagy Géza:* A magyarkori lovas sírok. 229—230. l.

helyezték el a sírban, hogy arccal a *felkelő nap* felé forduljon.[20] Az avar sírokban is megtaláljuk a szokott *mellékleteket*, amelyek főkép edényekből állanak. Ezeket a fejhez vagy lábhoz, ritkábban a derékhoz helyezték.[21]

A IX. század elején, a kereszténység fölvételével az avarok temetkezési szokásaikban is változás állott be, pogány szokásaikkal felhagytak és áttértek a keresztény ritusú temetkezésre.

Az avar uralom megszünte után a **szlávok** veszik át a vezetőszerepet Pannóniában. A szlávság beszivárgása hazánk területére már a Kr. u. IV—V. században megkezdődött és a sok háború miatt elnéptelenedett Pannóniában egyre nagyobb mérveket öltött. A IX. században már oly sokan voltak itt, hogy Pannóniát *Szlávország*-nak nevezték el róluk.[22] Aquincum környékét is ők lakták. Tőlük származik a *Pest* és *Buda* név is. Vallásuk pogány volt, megkeresztelkedésük a IX. század elején történt.[23] Idők folyamán temetkezési szokásaik is megváltoztak. A IV—V. században gyakorolták még a *halotthamvasztást*, de később áttértek a *korhasztó* temetkezési módra. A szláv sírok nem alkotnak sírmezőket, hanem elszórtan feküsznek, mellékleteik többnyire nagyon szegényesek. A *bajor-frank hittérítés* temetkezési szokásaikban is változást idézett elő, t. i. elterjedt közöttük a keresztény ritusú temetkezés.

A honfoglaló **magyarok** pogányok voltak, de hittek a lélek halhatatlanságában és a túlvilági életben. *Temetkezési szokásaik* hasonlóak a hún- és avarkoriakhoz. Az előkelőbb és vagyonosabb magyarokat is *lovukkal együtt* temették el, mégpedig olymódon, hogy a teljes díszbe öltöztetett, felfegyverzett vitézt a sírba tett *élő* lovára ültették. A legtöbb ősmagyar lovas-sírnál azt tapasztalták, hogy meg voltak bolygatva. *Nagy* Gézának az a véleménye, hogy a megbolygatást az élve eltemetett ló nyugtalankodása idézte elő. Igy például

[20] *Nagy* Géza: A hún-avar és magyar pogánykori sírleletek jellemzése. 313. l. és *Nagy* Géza: A magyarkori lovas sírok. 229—230. l.
[21] *Nagy* Géza: A magyarkori lovas sírok. 233. l.
[22] *Balics:* i. m. 249. l.
[23] *Málnási* Ödön dr.: A kereszténység Magyarország területén a honfoglalásig. Kath. Szemle 1926. 468. l.

a *verebi* sírnál a lovas egészen lefordult a lóról és fegyvereivel együtt lova alá került.[24]

A pogánykori magyar sírokban a lovon kívül találtak *kutyát, macskát,* sőt az egyik lovas-sírban *vadászsólymot* is.[25]

A magyarok *koporsót* általában nem használtak, bár két leletnél előfordultak koporsómaradványok is. Ezek közül az egyik valószínűleg nem is koporsó volt, hanem egy másfél láb széles és egy öl hosszú *deszka,* amelyen a hulla feküdt.[26]

A magyar sírok mellékletei rendesen *fegyverek* és *ékszerek,* de a hún- és avarkori sírok megszokott mellékletei: az *edények* a legtöbb esetben hiányoznak.[27]

A sírok *iránya* az ősrégi szokásnak megfelelően majdnem mindig *keletelt,* vagyis a holttest arca a felkelő nap felé volt fordítva.[28]

A sírleletek alapján kitűnik, hogy a lovag szolgaszemélyzete *szláv* volt. A lovas sírok csak egyesével fordulnak elő, de a szláv sírokban egy-egy halom alatt több holttestet is találtak.[29]

A pogány magyarok temetkezési szokásaiban nevezetes fordulat állott be a XI. században, *a kereszténység felvételével.* A róm. kath. egyház temetkezési szokásai ekkor már az évezredes fejlődés folyamán teljesen kialakultak és a magyarság e kialakult szokásokat vette át.

IV.

Keresztény temetkezés a középkorban.

Az *ókor* tipikusan keresztény temetkezési ritusának kialakulására erős befolyást gyakoroltak a *históriai zsidóságnak,* valamint a *görög és római népeknek* évezredes temetkezési tradiciói, bár a kereszténység eleve kizárt minden oly dolgot

[24] *Nagy* Géza: A magyarkori lovas sírok. 231. l.
[25] U. o. 232. l.
[26] U. o. 226. l.
[27] U. o. 233. l.
[28] U. o. 229. l.
[29] U. o. 317. l.

és szokást, amely a bálványimádással a legcsekélyebb összefüggésben is állott.[1]

Az *ősegyház* halottait a semita népek mintájára *földbe temette*, a rómaiaknál dívó *halotthamvasztás* szokását pedig, mint a keresztény vallás szellemével össze nem egyeztethetőt, elvetette és a lehető legszigorúbban eltiltotta.[2]

Az első keresztények a *zsidó temetőkben* temetkeztek, de később a hívek rohamos gyarapodása folytán a kialakuló hitközségek maguk is alkottak már a római *„Sodalitia funeratitia"*-k működéséhez hasonló *keresztény halotti társulatokat*, amelyeknek külön temetkező helyeik voltak. Rendszerint egy-egy előkelő család bocsátotta egyik vagy másik hitközség rendelkezésére a családi sírboltot.[3]

A keresztények első temetői a római impérium országaiban a *XII. táblás törvény* rendelkezéseinek megfelelően a városfalakon kívül, az országutak mentén feküdtek, mint általában a rómaiaké[4] és csak később, a periódikusan megismétlődő és a III. század elejétől a IV. század elejéig tartó *keresztényüldözések* korában rejtették azokat a föld alá.

A Róma körüli laza mésztufába vájt földalatti üregek, a *katakombák*, az etruszk *kolumbáriumok*[5] mintájára készültek. E katakombák formája: tekervényesen haladó folyosók, közben kiszélesedő, tágasabb helyiségekkel, az ú. n. *cubicula*- vagy *capella*-kal, amelyekben a szentmise-áldozatokat tartották.[6] E földalatti folyosók hossza mintegy 1000 km, bennök 15—16 millió holttesttel. A kő-, fa-, vagy néha ólomkoporsókban fekvő holttesteket rendszerint a folyosók oldalaiban, az egymás mellé és fölé vájt sírüregekben, az ú. n. *loculi*-ban helyezték el.[7] A *mártírokat* és *szenteket* a capellákban, vagyis a katakombák templomaiban temették el, ahol sírjaik oltárul szolgáltak. A hivek az ő sírjaik közelében, mintegy védelmük

[1] *Stőhr* Géza dr.: Néhány szó a temetés történeti fejlődéséről. 1927. Egyházközségi lap IV. évf. 1. sz. 7. l.

[2] *Many:* De locis sacris. 229—232. l.

[3] *Stőhr:* i. m. IV. évf. 1—3. sz. 7. l.

[4] Hogy az őskeresztényeknek nem csak földalatti, hanem földfeletti temetőik is voltak, azt a keresztény régészet megalapítója, *de Rossi* bizonyította be „Roma sotterranea" c. munkájában.

[5] Nevezetesebbek: a kb. egy évezreddel korábban készült *sutrii, cornetoi, castellanai kolumbáriumok.* (*Favans:* i. m. 8. l.)

[6] *Stőhr:* i. m. V. évf. 2. sz. 9—11. l.

[7] *Many:* De locis sacris. 234. l.

alatt szerettek temetkezni.[8] *A keresztény templom és temető gondolata tehát már a legrégibb időkben is közvetlen kapcsolatban állott egymással.* — E szokást az egyház később szankcionálta és kimondotta, hogy a hiveket csak *„szent helyek"*-re: *a templomok kriptáiba, vagy a parochiális és szerzetesi templomok körül elterülő, fallal körülvett temetőkben szabad eltemetni.*[9]

A keresztény templom és temető minden időben egységes (*contiguum*) egészet alkotott, amelynek felavatása (*consecratio*) és beszentelése (*benedictio*) is egyszerre történt.[10] E jogi és fizikai egység a XVIII. sz. végéig, *az állami beavatkozás* koráig maradt fenn Európában, amikor a temetőt kitelepítették a templomok mellől. Addig az egyház ősrégi tradiciója folytán minden keresztény államban csak parochiális, vagy szerzetesi templomok körüli, contiguum-temetők létesülhettek.

A kereszténység felvételével *Magyarországon* is általánossá vált e szokás és történelmileg bebizonyított tény, hogy a magyarországi keresztény temetők *Mária Terézia* koráig mindig a templomok körül voltak elhelyezve. Az általános európai szokást és gyakorlatot *Szent László* királyunk szentesítette az 1092-i *szabolcsi zsinaton,* amidőn az I. decretum 25. fejezetében kimondja, hogy „Si quis . . . mortuos suos *ad ecclesiam* non sepelierit, duodecim dies in pane et in aqua peniteat in cippo."[11] A 26. fejezet kimondja, hogy „Si dominus servi sui corpus, aut villanus pauperis villani vel hospitis *ad ecclesiam* non detulerit, tantundem peniteat",[12] vagyis a szolgák és jövevények holttestét is a templom mellé kell vitetni (eltemetés végett), mert ha ezt valaki — urak vagy a falubíró — megtenni elmulasztaná, súlyos büntetést — 12 napi kenyéren és vízen való vezeklést a kalodában — kellene elszenvednie. A templomudvarba való temetkezést *Kálmán* király is törvénybe iktatja I. törvénykönyvének 73. fejezetével, amely kimondja, hogy *„Sepultura christianorum non nisi in atriis ecclesiarum fiat."*[13]

A templomok körül főkép a köznép temetkezett, az elő-

[8] *Many:* De locis sacris. 234. l.
[9] A német *„Kirchof"*-templomudvar elnevezés eredete.
[10] *Many:* De locis sacris. 232—235. l.
[11] *Endlicher:* Rerum Hungaricarum Monumenta Arpadiana. 1849. 330. l.
[12] U. o.
[13] *Corpus Juris Hungarici.* Milleniumi kiadás. 1899.

kelőbb és gazdagabb hívők pedig a *templomokban* választottak maguknak nyugvóhelyet. Mivel a templomok időről-időre megteltek a belejük temetett holttestekkel, az egyház megtiltotta a templomokban való temetkezést és csak a magasabbrangú *papság*, a *patronusok* és a *királyi családok tagjai* számára engedte ezt meg.[14] E tilalom ellenére, részint mindjárt magához a tilalomhoz csatolt kivételek, részint egyenes áthágásai miatt a templomokban való temetkezés állandóan gyakorlatban volt, sőt az egyház azzal az intézkedésével, hogy a templomokban való temetkezés megengedéséért díjakat szedett és ezek fizetésével az illetőket a templom jótevői közé sorozta, a templomba temetkezés szokását még elő is mozdította. Ez a magyarázata annak, hogy a támogatásra szoruló, szegényebb szerzetesrendek: a *domonkosok, ferencrendiek,* stb. templomaiban oly sokan temetkeztek az egész középkoron át.

A mai Budapest területén az első keresztény temető a XI. század elején épült **Fehéregyház** plébániatemploma körül terült el.[15] E templom helyéről és keletkezésének idejéről a tudósok eleinte sokat vitatkoztak, míg végre az újabb kutatásoknak sikerült e kérdést tisztázni.

Az első forrás amely megemlékezett róla, *Anonymus Gesta*-ja volt. E templomot szerinte *Szt. István* király emeltette az *Attila városában* (mai Óbuda) elhunyt *Árpád vezér* hamvai fölé. Keletkezését vele szemben *Bonfinius, Mátyás* király történetírója, *Nagy Károly* idejére teszi, aki azt állítólag a megkeresztelkedett *avarok* számára építette. A történetírók véleménye e két felfogás között ingadozik, alapítását régebben *Nagy Károly*nak tulajdonították,[16] de az újabb kutatások majdnem minden kétséget kizáróan bebizonyították, hogy ez csak a XI. század elején, a megkeresztelkedett magyarok számára épülhetett. Alapítója valószínűleg *Szt. István* volt. Eleinte királyi kápolna volt és csak később lett plébániatemplommá.[17]

Kérdés, vajjon tényleg Árpád hamvai fölött emelkedett-e

[14] *Many:* De locis sacris. 239. l.

[15] *Némethy* Lajosnak a Sz. István Akadémia tulajdonában levő kézirata.

[16] E nézetet főleg *Salamon* F. fejtette ki „Budapest története" c. munkájának II. kötetében, a 83—85. lapon.

[17] *Divald:* Budapest művészete a török hódoltság előtt. 14. l.

a templom? *Salamon* Ferenc ebben lélektani valószínűtlenséget lát, míg a Fehéregyház szorgos kutatója, *Gömöri Havas* Sándor lehetségesnek tartja és „Az óbudai Fehéregyház" című tanulmányában[18] bőven fejtegeti erre vonatkozó nézetét. *Divald* Kornél az egész feltevést elveti azon egyszerű indokolással, hogy a templom egyházi okoknál fogva nem épülhetett Árpád sírja fölött, amit tulajdonképpen maga *Anonymus* sem állít, akire a sír kutatói hivatkoznak.[19]

A Fehéregyház helyét *Nagy Lajos* király egyik, 1355-ben kelt metális (határjáró) oklevele alapján nagyon sokan keresték, de teljes bizonyossággal kimutatni még ma sem tudták. *Gömöri H. S.* szerint Fehéregyház az óbudai síkság délnyugati szélén, a Bécsi-út mentén, *Kiss-Cell* közelében állott.[20] Vele szemben *Divald* Kornél kimutatta, hogy az óbudai *Viktória*-téglagyár telkén feltárt romok a *Fehéregyház* és a mellette épült *pálos-kolostor* maradványai.[21]

A templom az *óbudaiak* első plébániája és temetkezési helye volt. Az itt talált sírkő-töredékek után ítélve valószínű, hogy nemcsak a királyi várhoz tartozó emberek, hanem az Óbuda környékén élő majorosok és vincellérek is ide temetkeztek.[22]

A templomot a XV. században igen elhanyagolták. Ügyében *Mátyás* király is írt a pápának, kérte, engedje meg, hogy gondozását *Remete Szt. Pál* szerzeteseire bízhassa.[23] A pálosok a török hódítás koráig maradtak itt, amikor a többi szerzetesekkel együtt nekik is menekülniök kellett.[24] Az ittartózkodásukra vonatkozó utolsó adat 1539-ből való.[25] Az elhagyott templom lassankint teljesen elpusztult, úgyhogy a felszabadítás idejében már nyoma sem volt.

Az óbudai Fehéregyháznál sokkal nevezetesebb volt a *Péter* király által alapított *Szent Péter apostol tiszteletére szentelt prépostsági és káptalani székesegyház.* A templom Péter király rövid uralkodása alatt nem készült el és csak

[18] Bp. Rég. II. 1890. 22—23. l.
[19] *Divald:* i. m. 59. l.
[20] *Gömöri* H. S.: i. m. 42. l.
[21] *Divald:* i. m. 56—59. l.
[22] U. o. 57. l.
[23] *Salamon:* i. m. II. 498—500. l.
[24] *Rupp:* Buda-Pest és környékének helyrajzi története. 1868. 37. l.
[25] *Némethy:* Kézirata.

II. Géza korában fejezték be. Későbbi krónikásaink az óbudai bazilika építését a székesfehérvárival összetévesztve *Szt. Istvánnak* tulajdonították, amit történetíróink is elfogadtak. Az állítás helytelenségét csak *Karácsonyi* János mutatta ki „Péter király és az óbudai prépostság" c. cikkében.[26]

A Szt. Péter székesegyház pontos helyét nem ismerjük. Valószínűleg a Duna partjához közel, a mai hajógyári- és a Margit-sziget felső részével szemben fekvő partrészen, mégpedig *Havas* szerint a mai *katonai ruharaktár* helyén állott.[27] *Karácsonyi* szerint a Templom-utca tájékán, kb. a mostani plébániatemplom helyén állhatott.

A templom kriptájában csak a káptalan tagjai temetkeztek, amely egyébként elég tágas lehetett, mert két oltár is állott benne.[28]

Óbudának *Szt. Margit vértanu*-ról elnevezett saját *plébániatemploma* is volt, amelynek romjait 1908-ban tárták fel a Kiscelli- és Tavasz-utcák között, a mai *református templom és paplak* telkén.[29] A templom keletkezésének ideje *Margit királyleány* halála utáni időkre tehető, de lehetséges, hogy még *II. Endre* alapította, aki Szt. Margit vértanu fejét is megszerezte palesztinai útján. A templom későbbi sorsáról semmit sem tudunk. Az utolsó rávonatkozó adat — egy végrendelkező adománya — 1451-ből való.[30] A Margit-templom — mint Buda templomai általában — bizonyára szintén a török hódoltság korában pusztult el.

Óbuda egyházai közül legfényesebb a *Róbert Károly* özvegye, *Erzsébet* anyakirályné által alapított *Klarissza-templom és kolostor* volt, amelyet a világlátott *Zsigmond* király *„Mirifici operis decore fundatum"*-nak, csodálatos művészetűnek nevezett egyik oklevelében.[31] A kolostor és templom alapítása 1334-ben,[32] a *Boldogságos Szűzről* elnevezett templomának felszentelése pedig 1347-ben történt.[33] A temp-

[26] Századok, 1897. 291—297. l.
[27] *Divald:* i. m. 15., 57. l.
[28] *Rupp:* i. m. 11—17. l.
[29] *Divald:* i. m. 56. l.
[30] U. o. 52. l.
[31] U. o. 50. l.
[32] *Rupp:* i. m. 29. l., *Divald:* i. m. 50. l.
[33] *Karácsonyi* János dr.: Szent Ferenc rendjének tört. Magyarországon 1711-ig. 1923—24. II. 451. l.

lom és kolostor szintén a Duna közelében, a Szt. Péter székesegyház mellett, mégpedig ennek déli oldalán terült el.[34]

Az óbudai Klarissza-zárda Magyarország legnagyobb női kolostora volt és ez lett a magyarországi *Klára-szűzek* központja és a főúri leánynevelés irányítója. Maga Erzsébet királyné mondja 1358-ban, hogy eddig több mint 100 főúri és nemesi leányt helyezett el ott. Ezek kiszolgálására nagyon sok szolgálóleányt kellett a kolostorban tartani. Továbbá a kolostoron kívül, de közel hozzá világi gondviselőket és a nehezebb munkákra férfi szolgákat is kellett alkalmazni. 1350-ben tehát ezek tartására engedélyt kértek és kaptak a pápától, megtetézve azzal a kiváltsággal, hogy ezek részére a szentségeket ugyanazok a *ferencrendűek* szolgáltassák ki, akiket a szentbeszédek tartására és az istentiszteletek végzésére előljáróik a kolostorhoz kirendeltek. *Ezáltal a kolostor személyzete és területe külön lelkészséggé, plébániává lett.*[35]

Hogy a zárdatemplomnak *temetőkerülete* is volt, bizonyítja az alapításra vonatkozó, 1334. július 15-én kelt pápai bulla is, amely „. . . . unum Monasterium cum ecclesia, *coemeterio,* domibus et aliis officinis necessariis . . ." építését helybenhagyja.[36]

A kolostor temetőjébe temetkeztek az *apácák* és a *kolostor személyzete,* valamint a klarisszák lelki gondozására kirendelt *ferencrendű barátok* is, mivel a franciskánusoknak nem volt külön temetőjük.[37]

A Klarissza-zárdának voltak világi pártfogói is, akik adományaik fejében azt kívánták, hogy a zárda templomában temessék el őket. Így pl. nagy jótevője volt a kolostornak *Magyar Pálné,* aki 1353-ban elhatározta, hogy az óbudai Klára-szűzek egyházában egy oltárt építtet és ez elé fog temetkezni. Ezért több birtokát a Klarisszáknak adományozta.[38] — *Marochuk* lengyel vitéz, Erzsébet királyné lovászmestere 1360-ban kelt végrendeletében a kolostorra hagyta pozsonymegyei jószágait, különösen a fontos *Diószeget,* de csak azzal a feltétellel, ha az ő és neje holttestét oda temetik és a *Szentháromság*

[34] *Divald:* i. m. 50., 56. l.
[35] *Karácsonyi:* i. m. 451. l.
[36] *Rupp:* i. m. 29. l.
[37] *Divald:* i. m. 52. l.
[38] *Karácsonyi:* i. m. II. 453. l.

dicsőségére oltárt emelnek, amelyen lelki üdvösségükért miséket mondatnak.[39] — 1402-ben *Sárkányi* Miklós bán özvegye náluk választott magának sírhelyet és ezért adott nekik 12 fiatal lovat s nekik hagyta óbudai házát. A 12 ló árát a kolostorban szükséges javításokra fordították.[40]

1380. dec. 29-én meghalt a Klarissza-zárda alapítónője és nagy jótevője, *Erzsébet* anyakirályné. Végső akarata szerint a Klára-szűzek templomának *„Krisztus teste"* kápolnájában temették el.[41]

Ez a kápolna nem volt azonos a *Schier* Xistus és *Rupp* Jakab által említett *„Krisztus teste kápolná"*-val, amely szerintük Buda külvárosában, az Óbudára vezető út mellett, egy kis dombocskán állott. Ide temették a *Zsigmond* király parancsára kivégzett harminckét nemest,[42] valamint *Hunyadi László*t is. Hunyadi eltemetésének körülményeire nézve *Rupp* Jakab *Bonfinit* idézve azt mondja, hogy „Teste azonnal fekete posztóba takartatván, *Szt. Magdolna egyházába* vitetett s onnét hajnal előtt titkon *Krisztus testének kápolnájába,* mely a külvárosban egy dombon fekszik, temettetett el az apagyilkosok és honárulók közé." De holtteste nem sokáig maradt itt, mert nagybátyja, *Szilágyi Mihály* „nehogy dicső nevén szégyen maradjon, sok könny között dicstelen sírjából kivétette és Erdélybe, Fehérvárra szállíttatta."[43] E kápolna helye *Supka* Géza szerint a mai Rózsadomb oldalában, kb. a Mecset-utca tájékán kereshető.[44] A Krisztus teste kápolnája *Rupp* szerint a kivégzettek temetőjében állott, de ezt *Divald* megcáfolja azzal, hogy a gonosztevők akkori temetője Buda várától északnyugatra, a Szt. Lőrinc kolostorhoz vezető út mentén, az akasztófa közelében terült el és egy — *Szt. Lázár* tiszteletére emelt — templom vagy kápolna állott benne.[45]

Az óbudai Klarissza-zárda lakói 1541-ben Pozsonyba menekültek és nem is tértek többé vissza onnan.[46]

A Klarissza-zárdán kívül *ferencrendű minorita kolostort*

[39] *Rupp:* i. m. 27. l., *Karácsonyi:* i. m. II. 490. l.
[40] *Karácsonyi:* i. m. II. 497. l.
[41] *Rupp:* i. m. 29. l., *Karácsonyi:* i. m. II. 496. l.
[42] *Schier* Buda Sacra-jában csak 31-et mond.
[43] *Rupp:* i. m. 182—183. l.
[44] A budafelhévízi Szentháromság-templom. 1907. 14—22. l.
[45] *Divald:* i. m. 85. l.
[46] *Karácsonyi:* i. m. II. 509. l.

is alapított Erzsébet királyné Óbudán. A kolostor és *Szt. Katalin*-ról elnevezett kápolnája Óbuda északi szélén, közelebbről meg nem határozható helyen állott.[47] A minoritáknak külön temetőjük nem volt, mivel a klarisszák temetőjébe temetkeztek.[48]

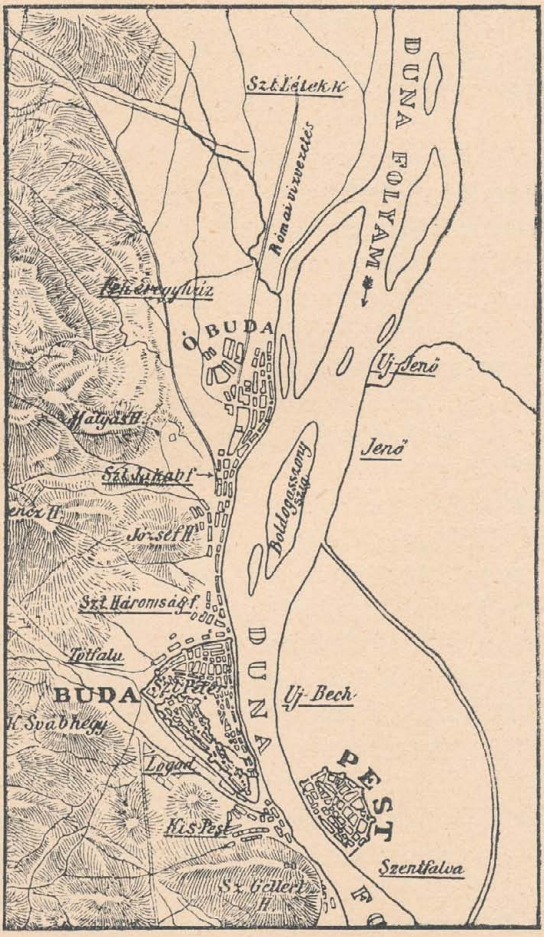

2. Budapest középkori térképének vázlata. Rupp rajzának javított másolata. Közölve Divald Kornél: „Budapest művészete a török hódoltság előtt" c. munkájában.

Óbuda déli folytatásának, a mai Határ-utcától a Császárfürdőig terjedő **Újlak**-nak területén a középkorban két kisebb

[47] *Divald:* i. m. 52. l.
[48] U. o.

helység feküdt: 1. *Szentjakabfalva* és 2. *Felhéviz* vagy *Szentháromság mezőváros.* (2. térkép.)

Szentjakabfalva, — mely az óbudai királynői vár tartozéka és annak mintegy külvárosa volt,[49] — kb. a mai Határ-ú.—Duna —Császár-fürdő—Bécsi-út vonalával határolható részen terült el.[50] A helységnek *Szent Jakab apostol tiszteletére szentelt plébániatemploma* is volt, amely *Szokolay* Antal dr. ujlaki plébános megállapítása szerint még az Árpádházi királyok idejében, 1200 körül keletkezett és temetőkerületével együtt kb. a mai Határ-u.—Bécsi-út és Bokor-u. közötti területen feküdt.[51]

Szentháromság mezőváros Szentjakabfalvától délre, a mai Császár-fürdő és Margit-körút közötti részen, az *„aquae calidae superiores*-nél feküdt, amelyről *Felhéviz*-nek nevezték el. A helységet *Podhradtzky*[52] és *Palugyay*[53] szerint alapítójáról, *II. Géza* királyról *Forum Geysae*-nek, azaz *Gézavásárhely*nek nevezték és az *„Oppidum Sanctae Trinitatis"* nevét csak a század végén megtelepedő *johannita* lovagok *Szentháromság* templomától kapta.[54] Mivel a falu déli része a Vízivárost övező falig terjedt, a XIV. és XV. században *pestújhegyi* vagy *budavári külvárosnak* nevezték, bár attól független volt. Saját tanácsa és privilégiumai is voltak.[55] A helység már a középkorban nagy szerepet játszott.[56]

A telep középpontja a betegápolással foglalkozó *János-vitézek „Szentháromság" tiszteletére emelt temploma és kolostora* volt, mely 1248-ban már fennállott.[57] Alapfalait 1906 szeptemberében találták meg az *Irgalmas-rend* építkezése alkalmával az irgalmasok Zsigmond-u.—Margit-körút—Török-u. által határolt telkén.[58] A rend tagjai, vagy legalább a magasabbrangú papok a templom kriptájába temetkeztek. A föld felszíne alatt kb. 2.5 méter mélyen fekvő, téglázott sírkamrában meg-

[49] *Rupp:* i. m. 45. l.
[50] *Szokolay* A. dr. szerk.: A budapest-ujlaki róm. kat. egyh. évkönyvei. 1926. I. 7. l.
[51] U. o. 8—15. l.
[52] U. o. 46. l.
[53] Buda-Pest szabad kir. városok leírása. Pest, 1852. 138. l.
[54] A XVII—XVIII. században *„Landstrasse"*, azaz *„Országút"* néven ismerték. Ez a mai Lánchíd-u. — Fő-utca — Zsigmond-utcai rész Ujlakon. (*Schmall* L.: Budapest utcái és terei. 1906. 37. l.)
[55] *Rupp:* i. m. 51. l.
[56] *Salamon* F.: Budapest története. II. 213. l.
[57] *Divald:* i. m. 84. l.
[58] *Supka Géza:* A budafelhévizi Szentháromság templom. 1907. 7. l.

találták az egyház egyik prépostjának, az 1469-ben elhunyt *Gergelylaki Budai* Bertalannak vörösmárványból készült domborműves sírkövét. Ugyanitt több csontvázat is találtak.[59] A templom körül nagykiterjedésű temetőjük volt,[60] ide temették a kórházukban elhunyt betegeiket s a helység kath. lakosságát. E temetőt majdnem teljes egészében feltárták az irgalmasok építkezése alkalmával. A templom egész környéke nagyon sűrűn be volt temetve, azonkívül a templomtól északfelé mintegy 20 méternyire nagy halom sebtiben összehányt emberi csontvázat találtak.[61] — A Johanniták temploma, konventje és kórháza a török megszállás alatt pusztult el.

Schier említi és utána mások is *Szt. Tamás vértanu plébániáját* a budai Felhévíznél.[62] *Schier* szerint a templom a XIII. század végén épült és a Dunaparton állott. *Divald* elveti a régi felfogást és azt tartja, hogy a kérdéses templom nem Szt. Tamás, hanem *Szent István vértanu* tiszteletére volt szentelve és a kolostorral együtt az *ágostonrendi* szerzeteseké volt.[63] Helye *Divald* szerint az irgalmas barátok mai kórháza táján kereshető. Midőn az ágostonrendiek a török hódoltság után ismét letelepedtek Budán, nem a régi helyüket kapták meg, hanem azt, amelyet a rend eltörlése után a *kapisztráni ferencesek* nyertek el.[64]

Ujlak területéhez tartozott azelőtt a **Margit-sziget** is. A *Margit-*, azelőtt *Nyulak-szigete* Salamon szerint már a római időkben szerepet játszott. E nézetet vallja *Őri* G. György is, aki egyes történetírói adatokra és elszórt leletekre támaszkodva arra következtet, hogy e területnek nemcsak nyaralóhely jellege volt, hanem védelmi célokat is szolgált, t. i. szerinte a sziget északi csúcsán egy római erődítmény, ú. n. *praetentura* állott, amely az aquincumi főerődítmény előretolt, kiegészítő része lehetett.[65] *Őri* ezen állítását többek között az 1838-i szabályozások alkalmával felfedezett, többszázra menő, koporsó nélkül elhantolt, erősen összekaszabolt csontvázakból álló

[59] *Supka* G.: i. m. 8. l.
[60] U. o. 14. l.
[61] *Szokolay:* i. m. 18. l.
[62] *Schier:* Buda Sacra. 67. l., *Rupp:* i. m. 57. l. stb.
[63] *Divald:* i. m. 84. l.
[64] U. o.
[65] *Őri* G. György: Margitsziget történelme. 1875. 10. l.

leletre alapítja. E holttestek a *Mária-templom* talapzata alatt, kb. egy és fél lábnyi mélységben feküdtek, tehát csak a templom építése előtt kerülhettek oda és harcban elesettek holttesteinek látszanak. Mivel a szigeten 1250 előtt semmiféle nevezetesebb csata nem volt, a lelet csak a római időkből származhatott.[66] A római temető *Őri* szerint azért esett ilyen messzire az állítólagos erődítménytől, mert a közbülső terület *állami közbirtok — fundus classicus* — volt, amelyen a rómaiak templomokat és a nevezetesebb férfiak emlékére mauzóleumokat szoktak építeni. E feltevést igazolják az itt talált épületmaradványok és római síremlékek is. Lehet, hogy a tömegsírokat a keresztény templom építésénél meg sem találták, vagy ha meg is találták, pogányok csontjainak tartották és a templomot a kereszténység diadala jeléül fölibük építették.[67]

A sziget hagyományaink szerint rövid ideig árpádházi királyaink *vadaskertje* volt, de már a XII. század második felében *a premontrei rend* birtoka. *Szt. Mihály arkangyalról nevezett templomuk és kolostoruk* keletkezési ideje bizonytalan.[68] *Divald* szerint a Szt. Mihály prépostság és templom még a tatárjárás előtt épült és a török hódoltság koráig maradt fenn.[69]

IV. Béla király 1252-ben a *dominikánus apácák* számára építtetett itt zárdát és templomot, amely a török hódoltság koráig nagy szerepet játszott. E templom volt az uralkodó család tagjainak és az ország előkelőinek legkedvesebb temetkezési helye. *Árpádházi Boldog Margiton* kívül itt temették el *IV. Béla* királyt, *V. Istvánt,* ennek *Erzsébet* nevű apáca leányát,[70] a *Németujvári Henrik* által meggyilkolt *Béla herceg* macsói bánt,[71] *Ratiszláv* orosz herceg, macsói bán és *Anna* hercegnő leányát, *Margitot,* valamint *III. Endre* leányát, *II. Vencel* cseh király fiának jegyesét, *Erzsébetet.*[72] A királyi család tagjain kívül számos magáncsalád is temetkezett itt, akik ennek ellenében különböző javadalmakat adományoztak a zárdának.

---

[66] U. o. 12—18. l., *Kubinyi* Ferenc: Margitsziget műemlékei. Arch. Közl. II. 1861. 17—22. l.
[67] U. o. 18. l.
[68] *Rupp:* i. m. 58. l.
[69] Budapest művészete a török hódoltság előtt. 36—37. l.
[70] *Őri:* i. m. 87—94. l.
[71] U. o. 87. l.
[72] *Rupp:* i. m. 65—67. l.

Mivel e templomnak temetőkerülete nem volt, a kolostor körül letelepedett nagyszámú szolga-, kézműves- és iparos-család a *Szt. Ferencrendű minoriták* temetőjébe temetkezett.

A minoriták 1266—1270 között épült, *Szt. Klára tiszteletére szentelt temploma és kolostora* az apácazárdától délre, a sziget Buda felé eső partszegélyén állott.[73] 1276-ban már egészen kész volt a kolostor és be is volt kerítve, mert ez év augusztusában *IV. László* az egész Margit-szigetet nénjének, *Erzsébet* apáca-fejedelemasszonynak és ezáltal a *domonkosrendűeknek* adományozza ugyan, de a ferencrendűek és a premontreiek ott levő kolostorainak és kertjeinek kivételével. Az apácák, mint a sziget urai, úgy találták, hogy a *ferencrendű* testvérek a kolostor kerítésén kívül is használatba vettek olyan területet, amely *László* király adománylevele folytán őket már nem illette meg. Viszont a ferencrendűek azt vitatták, hogy nekik a kőfalon kívül eső területre is szükségük van, mert templomuk olyan kicsiny, hogy az odasereglő népnek nem prédikálhatnak ott. Ezenkívül *temetőnek* és veteményes kertnek is használták e területet. A domonkos apácák azonban eltiltották őket a terület használatától, mire a franciskánusok az *Apostoli Szék*hez fellebbeztek a tilalom ellen. A félreértéseket sikerült ekkor teljesen elsímítani és megegyezni abban, hogy hithirdető és temetkező helyül kimérik a franciskánusok számára a szükséges területet, mégpedig úgy, hogy a *minorita-kolostor* falától északra 33, délre 28 öl, keletre és nyugatra 1-1 öl távolságra a ferencrendűek használhassák a földet. Tíz év mulva azonban újra kellett szabályozni a kérdéses terület használati jogát, mert a terület nem volt pontosan kimérve. A ferencrendűek és domonkosok ekkor abban állapodtak meg, hogy újra fölmérik az egész helyet, de olymódon, hogy az *egyház hajójától* számítják a távolságot és pedig olyan öllel, amely négy budai rőföt foglal magában. Így azután a templom hajójától északra kimértek 37 ölet, délre pedig 41 ölet. Keletre megmaradt a régi út.[74]

A Budára járó nemesek is szerették e kolostort. 1311-ben egy erdélyi nemes, *Kézdy* Balázs, hazaindulva Erdélybe, útközben, Ócsán súlyosan megbetegedett, de kijelentette, hogy a

[73] *Divald:* i. m. 36. lapján *Ybl* Miklós térképe alapján.
[74] *Karácsonyi:* i. m. I. 200—202. l.

ferencrendűek Margit-szigeti templomában temessék el és ezért egy lovat hagyott a barátoknak.[75]

A franciskánusok temploma és kolostora — mint a többi egyházi épület is — a török hódoltság korában pusztult el, de később sem épült újjá, mert a sziget *világi birtokká* lett és *nyaralóvá*, majd *nyilvános parkká* alakították át.

A Vár-hegy déli és a Gellért-hegy északi lejtője közötti völgyben elterülő **Kispest** szemben feküdt a *pesti rév* körül fejlődő balparti helységgel, a mai *Belvárossal*. E jobb- és balparti részek eleinte összetartoztak[76] és *„Pest"* nevük is közös volt.[77] A helység a Vár-hegy betelepítése után *Újbuda* külvárosává lett. A betelepedő szerbekről később *Rácváros*-nak, a török időkben pedig *Tabán*-nak nevezték.

E helységben *Rupp* szerint az első templom még a XI. században épült és 1047-ben már fennállott. *Rupp* e felfogását a *Gellért-legendára* alapítja, amely a *Gellért* csanádi püspök haláláról szóló részben elmondja, hogy a holttestet először az esemény színhelyén, a *pesti*, azaz *kispesti révnél* (ahol agyonkövezték) lévő *Mária-templom*-ban temették el és csak innen szállították át később az általa alapított *csanádi zárdába*.[78]

A kispesti vagy kelenföldi Mária-templomot egy 1236-ban kelt okmány *„Ecclesia B. Gerardi Martyris de parvo Pest seu Cremfeld"*-nek nevezi, aminek a magyarázata *Divald* szerint az, hogy a *Mária-templom* — mint Szt. Gellért holttestének ideiglenes nyugvóhelye — oly jelentőssé lett, hogy a XII. században már teljesen újjá kellett építeni és ezzel kapcsolatban nevét is megváltoztatták.[79]

A *Boldogságos Szűzről*, — később *Szent Gellértről* — elnevezett egyház pontos helyét nem ismerjük, és későbbi sor-

[75] U. o. 202. l.

[76] A város kettészakadása csak jóval később, *Zsigmond* király 1413-i decretuma következtében történt. (L. *Nemes:* A Nagyboldogasszonyról nev. budavári főtemplom tört. 1893. 54. l.)

[77] A *„Kispest"* mellett általánosan használt *„Kelenföld"* nevet, amelyet a németek *„Krenfeld"*-dé, vagy *„Kreynfeld"*-dé változtattak, *Rupp* az „átkelés" szóból származtatja. (*Rupp:* i. m. 164. l.)

[78] Szent Gellért holtteste csak 1400-ban került végleges helyére, a velencei *Szt. Donát*-templomba. (*Rupp:* i. m. 167. l.)

[79] *Divald:* i. m. 16—18. l.

sáról sem tudunk semmi bizonyosat. A templom a hódoltság korában elpusztult, vagy *mecsetté* alakították át.

A mai *Tabán*-hoz (azelőtt *Kispest* vagy *Kelenföld*) tartozott a középkor elején **Alhévíz** is.[80] Itt állott a johanniták *thüringiai Szent Erzsébetről elnevezett kórháza.* A kórház a Gellérthegy mellett, a mai Tabán vagy Rácváros délkeleti részén állott, a *„calidas aquas inferiores"*-nél, tehát a mai *Rudas-* és *Rác-fürdő* közvetlen közelében, szemben a pesti Széna-piaccal.[81] Pest régibb monográfusai (*Rupp, Rómer, Salamon,* stb.) a kórház mellé helyezték *Szent Erzsébetfalvát,* erről azonban *Csánki* Dezső kimutatta, hogy nem itt, hanem a *balparti Pest* mellett terült el.[82]

Az Erzsébet-kórháznak nemcsak temploma, hanem temetője is volt *Némethy* szerint,[83] ahol a kórházban elhunytakat temették el.

A mai Buda főrésze, a **várhegyi város** később keletkezett, mint *Kispest* és *Alhéviz.* Betelepítése csak a tatárjárás után, a XIII. század második felében történt.[84] *IV. Béla* király belátta, hogy ha sikerrel akar védekezni az újabb mongol támadás ellen, akkor várakat kell építtetnie, de nemcsak a határokon, hanem az ország szívében, a Duna legjobb átkelőhelyénél is. Erre a célra kitűnően megfelelt a Duna jobbpartján meredeken emelkedő, különálló *Vár-hegy.* Ezt Béla király Dalmáciából való visszatérése után körülfalaztatta és a megerősített várba fegyvereseket telepített be.

A várhegyi város megalapítását *Salamon* 1249-re teszi.[85] A vár első lakossága nem idegenekből, hanem az életben maradt magyarokból, főleg a jobb- és balparti Pest, valamint Buda (Óbuda) visszatért polgáraiból állott.[86] Mivel a magyar lakosság nagyon gyér volt, IV. Béla kénytelen volt idegeneket betelepíteni. E telepesek vegyes nemzetiségűek voltak ugyan, de főleg a *német* elem dominált közöttük. A várhegyi város megépítése és betelepítése elég rövid idő alatt történt, mert IV.

[80] *Palugyay:* Buda-Pest szab. kir. városok leírása. 137. l.
[81] *Csánki* Dezső dr.: Szent Erzsébetfalva Pest mellett. Századok. 1893. 25—26. l.
[82] U. o.
[83] Kézirata.
[84] *Salamon:* i. m. II. 132. l.
[85] U. o. 193. l.
[86] U. o. 192. l.

Béla egyik, 1255-ben kelt oklevelében már mint befejezett munkát említi.[87] Az oklevelekben használt hivatalos neve: *Castrum Novi Montis Pestiensis*, vagyis *pest-újhegyi vár.*[88] A köznapi életben a magyarok *Budának* nevezték, míg a németek megtartották a *Pest* név német fordítását, *Ofen*-t.[89]

Maga a *vár* két részre oszlott: 1. a déli részen fekvő *királyi palotára* és 2. a keskeny sávban észak felé húzódó *polgárvárosra.* Ennek kis, — kb. 79—80 holdnyi — területén, (majdnem fele a pesti Belvárosénak[90]) számos, temetővel körülvett templom állott.

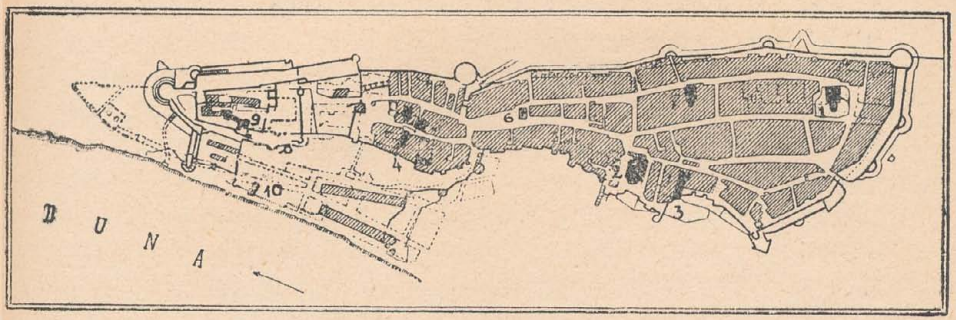

3. *Budavára középkori templomainak helyszinrajza.* A Salamon munkájában közölt 1687. évi térkép alapján rajzolta Csányi Károly. Közölve Divald Kornél: „Budapest művészete a török hódoltság előtt" c. munkájában. 1. Szent Magdolna templom. 2. Nagyboldogasszony templom. 3. Dominikánus templom. 4. Ferenciek Szent János temploma. 5. A ferenci apácák kolostora. 6. Szent György templom. 7. Mindszent templom. 8. Szent Zsigmond templom. 9. Várkápolna. 10. A karmeliták temploma.

Budavára legnevezetesebb — és egyben főtemploma — a *Nagyboldogasszonyról nevezett plébániatemplom* (mai koronázótemplom) volt, (3. térkép, 2.), melyet *IV. Béla* király építtetett 1255—1269 között az idetelepített s várvédelemhez értő német katonacsaládok számára.[91] A Szenháromság-téren fekvő Nagyboldogasszony templomot *Mátyás* király restauráltatta 1476-ban. Innen származik a máig használt *„Mátyás-templom"* név is. A templomot Budavára elfoglalása után mecsetté alakították át a törökök.

---

[87] U. o. 195. l.
[88] *Nemes:* i. m. 15—16. l.
[89] *Salamon:* i. m. II. 211. l.
[90] U. o. II. 555. l.
[91] *Schier:* Buda Sacra. 12—27. l., *Rupp:* i. m. 90—91. l., *Salamon:* i. m. II. 195—197. l., *Palugyay:* i. m. 178. l., *Divald:* i. m. 64. l.

A Nagyboldogasszony-templom *temetője*, — amely később a nyugati oldal kivételével teljesen körülzárta a templomot, — legnagyobb volt a várban és főleg a *német* lakosság használta. A temető nagy terjedelmére vall, hogy három *kápolna* is állott benne. Ezek közül az egyiket a templom északi, a másik kettőt a déli falához építették. Az északi *„Mindenszentek"* tiszteletére szentelt kápolnát *Gara* Miklós nádor építtette magának temetkezési helyül. A templom déli falához épült kápolnákat az *Ulving*, vagy *Wluing* grófok építtették a XIV. század folyamán. E kápolnák közül az egyiket *„Szent István, László és Imre királyok, Szt. Ferenc hitvalló, a tizenegyezer szűz és Szt. Ilona"*, a másikat *Szent László* király tiszteletére szentelték.[92]

Divald szerint egy negyedik kápolna is állott itt, amelyet *Nagy Lajos* király alapított *„Krisztus szent testének"* tiszteletére.[93]

E kápolnák a török hódoltság korában rombadőltek és csupán a *Gara*-kápolnából maradt épen egy-két falrészlet. Helyén épült később a Mátyás-templom *Szt. István kápolnája.*

A Nagyboldogasszony-templom alapítását megelőzte a várban a mai helyőrségi templom helyén álló *Mária Magdolna-templom* építése. (3. térkép, 1.) E templomot *Divald* szerint Budavára erődítményeinek építésével egyidőben, vagy talán még azok előtt emelték a *IV. Béla* által ideköltöztetett és a várfalak építésével foglalkozó nép számára.[94] A pápai okmányokban már 1248-ban szereplő *„budai újhegyen épült Mária-egyház"* alatt a várépítő lakosság által, közvetlenül a tatárjárás után emelt templomot kell értenünk, amely a *„Mária Magdolna"* nevet csak a Nagyboldogasszony-templom elkészülte után, az ettől való megkülönböztetés végett kapta.[95]

A Mária Magdolna-templom mellett kápolnák is állottak. Ezek közül csak a torony északi és déli falához csatlakozó és *Kanczalér* Zsigmond nagyapja által alapított *„14 inségben segítő szent"* és *„Szent Miklós"* kápolnákról van okleveles adatunk.

---

[92] *Rupp:* i. m. 93. l., *Némethy:* i. m. 31. l., *Divald:* i. m. 70—71. l.
[93] I. m. 71—72. l.
[94] Budapest művészete a török hódoltság előtt. 63. l. és Magyarország művészeti emlékei. 71. l.
[95] *Divald:* Budapest művészete. 63. l.

A templom a *magyarok* plébániája volt, tehát *temetőjében* is főleg magyarok temetkeztek. Itt temették el az 1541-ben, mérgezés következtében elhunyt *Werbőczy* Istvánt is.[96]

A *IV. Béla* király által Budavárába telepített *kolduló szerzetesek* közül a *dominikánusok Szt. Miklós temploma* (3. térkép, 3.) közvetlenül a tatárjárás után épült és a Nagyboldogasszony-templom alapítása előtt már kész volt. A dominikánusok 1252-i bolognai rendi nagygyűlésükön a *budavári kolostort* jelölik ki a következő rendi főkáptalan székhelyéül, melyet 1254-ben meg is tartanak itt.[97]

A dominikánusok *temetője* a templom és a kolostor között terült el. Az építkezések alkalmával több márványsírkövet is találtak itt, amelyeket *Forster* ismertetett a „Magyarország műemlékei" I. kötetében.

A kolostor templomában előkelő főpapok temetkeztek, mint pl. *Umbertus Romanus* (árpádházi Boldog Margit nevelője), *Antonius Dalmata* (Mátyás király és Beatrix királyné gyóntatója), *Petrus Niger* teológiai tanár, a Budán elhunyt *Ligur Pál* monéliai püspök (VI. Sándor pápa magyarországi követe)[98] és a szerzet kiválóbb tagjai (tartományi perjelek stb.).

Az egyháziakon kívül a jómódú *világiak* közül is számosan temetkeztek ide. A domonkosok ezt szívesen vették, mert mint kolduló szerzetnek, nem volt vagyonuk és e helyett temető- és misealapítványokból tartották fenn magukat. Az adományokról szóló oklevelek közül csak egy pár maradt ránk. Ezek közül az utolsó 1538-ból való, amelyben *János* király beleegyezik abba, hogy *Werbőczy* István *Chaba* nevű birtokát nekik adományozza.[99]

A budai domonkosok története a XVI. század közepén, Buda török kézre jutásával megszakad, mivel a szerzetesek ekkor elmenekültek innen és a felszabadítás után sem tértek többé vissza.

IV. Béla király nemcsak domonkosokat, hanem *ferencrendű szerzeteseket* is telepített Budavárába. *„Evangélista Szt. János"* tiszteletére szentelt templomukat és kolostorukat

[96] *Némethy L.:* Török mecsetek Budán. 23. l.

[97] *Divald:* Budapest művészete. 77. l., Magyarország művészeti emlékei. 70—71. l.

[98] *Schams* Franz: Vollständige Beschreibung der königlichen freyen Hauptstadt Ofen in Ungern. 1822. 139—140. l.

[99] *Rupp:* i. m. 108. l.

1264-ben alapította.[100] A templom a mai Várszínház helyén állott, a kolostor pedig ettől északra terült el.[101] (3. térkép, 4.)

E kolostor csakhamar kedves szállóhelyévé lett azoknak a magyar uraknak, akik a király látogatására Budára jöttek. Ennek köszönhetjük első említését is. 1266—70 között a Berkiben lakó *Beszterfia Demeter* gazdag nemes ember úgy végrendelkezett, hogy akárhol hal meg, a budai ferencrendűek egyházában temessék el és jobbik lovát nyergestül, fékestül, továbbá lovagi fegyverzetét adják érte a franciskánusoknak.[102]

A franciskánusoknál — éppen úgy, mint a domonkosrendűeknél — nagyon szívesen temetkeztek a világiak, csakhogy ez nagy visszatetszést keltett a plébánosok körében, akik a temetkezésért járó különféle díjakból húzták a legtöbb jövedelmet. A ferencrendűek viszont nem engedtek jogaikból és a XIII—XV. század folyamán is elkeseredetten védelmezték a szabad temetkezés jogát a világi keresztények számára. A magyar ferencrendűek már 1378-ban erősen panaszkodtak a plébánosok erőszakoskodásai miatt. Rómába küldött követük előterjesztette *XI. Gergely* pápának, hogy vannak olyan plébánosok, akik a franciskánusok egyházában temetkezni óhajtók holttestét erővel a plébániaegyházba vitetik és addig tartják ott, amíg a misemondás ideje elmúlik és így a ferencrendűek a mise alatt szokásos ajándékoktól elesnek. Vannak, akik a betegeknek csak oly feltétel alatt szolgáltatják ki a halotti szentségeket, ha a plébániaegyházakban temetkeznek. Ha mégis kapnak valami ajándékot a ferencrendűek, — pedig azt eladniok nem szabad — a plébánosok a törvényes részt, (az érték negyedét) megkívánják, sőt még az alamizsnából is részt kérnek.

A pápa a sérelmek hallatára felszólította az esztergomi érseket, — az olasz származású *Surdi* Jánost, — hogy keljen a ferencrendűek védelmére, de Surdi még ez évben (1378) meghalt, a támadások pedig nem szűntek meg. A magyar provinciális 1399-i panaszából tudjuk, hogy a plébánosok belenyugodtak ugyan abba, hogy aki akar, a ferencrendűeknél

[100] *Divald:* i. m. 79. l.

[101] *Némethy:* Budavárának régi helyrajza. 65. l., *Divald:* i. m. 79. l., *Karácsonyi:* Szent Ferenc rendjének története. I. 152. l.

[102] *Karácsonyi:* i. m. 152. l.

temetkezzék, azonban még mindig ragaszkodtak ahhoz, hogy a plébániatemplomba is elvigyék a holttestet és a halotti szertartásokat ott is elvégezzék fölöttük. Még mindig követelték, hogy a temetéskor felajánlott tárgyak értékének egynegyedét nekik adják, sőt ezt most megtoldották azzal is, hogy a ferenciskánusok a megölt ember temetésekor szokásos nagyobb díjat a plébánia szentelt földjéért fizessék meg.

IX. Bonifác pápa 1399 június 18-án a sérelmes visszaéléseket eltiltotta és megengedte, hogy aki a ferencrendűeknél akar temetkezni, odavihető legyen a nélkül, hogy előbb a plébániatemplomba szállították, vagy valami díjat fizettek volna érte. Azonban a *konstanzi zsinat* zavaros idejében megújultak a sérelmek, ezért a ferencrendűek jogaik védelmére ismét az Apostoli Székhez fordultak, mire *V. Márton* pápa 1425 május 10-én kelt levelében a plébánosok erőszakoskodásának elkerülése végett úgy intézkedett, hogy annak a holttestét, aki a ferencrendűeknél óhajt temetkezni, halála után mindjárt a ferencrendűek egyházába vigyék, ott tegyék ravatalra és úgy végezzék el fölötte a halotti szertartásokat.[103]

A ferencrendi barátokat királyaink is kedvelték. Az utolsó Árpádházi király: az 1301-ben elhunyt *III. Endre* a budai franciskánusok *Evangelista Szt. János* templomában temettette el magát.[104]

Az egyháziak közül ide temették 1301-ben *Gimesy* János kalocsai érseket és *Jakab* szepesi püspököt,[105] az 1504-ben elhunyt *Temesvári* Pelbárt ferencrendű szerzetest, valamint nagyhírű tanítványát *Laskai* Osvátot.[106]

A budai ferencrendűek temetőjében többnyire a *rendtagok* temetkeztek, azonkívül valószínűleg a ferencrendű *beginaapácák,* akik a franciskánus egyházzal szemben laktak és az ő lelki gondozásuk alatt állottak.

Az Evangélista Szent János templommal szemben, a mai honvédelmi minisztériumi épület déli falának helyén állott a *Zsigmond* király által alapított budai kis káptalan és prépostság *Szent Zsigmond temploma,* amelyet idővel *Szűz Mária új, vagy kisebb egyházának* is neveztek. (3. térkép, 8.)

---

[103] *Karácsonyi:* i. m. 51—53. l.
[104] *Némethy:* Nagyboldogasszony templ. tört. 25. l., *Divald:* i. m. 79. l.
[105] *Karácsonyi:* i. m. I. 154. l.
[106] U. o. II. 570—572. l.

A Szent Zsigmond templomban temették el 1464-ben *Mátyás* király első nejét, *Podjebrád Katalint.* Sírboltját 1862 januárjában, a Szent György-tér szabályozása alkalmával találták meg.[107] Ide temetkeztek a káptalan tagjai is, amit bizonyít az is, hogy a királyné holtteste közelében számos csontmaradványt találtak.[108]

A Szent Zsigmond templom közelében, a mai Dísz-tér és Úri-utca sarkán állott a *Szent György templom* (3. térkép, 6.), amelyet valószínűleg a *Károly Róbert* által alapított, Szent Györgyről elnevezett *magyar lovagrend* építtetett.[109]

Mivel a Szent György-egyház nem volt plébániatemplom, temetőkerülete sem lehetett. A hívek magában a templomban temetkeztek.[110]

A várbeli templomok közül legkevesebbet tudunk a mai Úri-utca — Dárda-utca — Országház-utca — Szentháromság-tér által határolt háztömb nyugati oldalán állott *Mindszent-templomról.* (3. térkép, 7.) Falmaradványa ma is látható az Úri-utca 31. és 33. számú házak között.[111] A török hódoltság korában ez a templom is mecsetté lett, de későbbi sorsáról, vagy arról, hogy kik temetkeztek ide, semmit sem tudunk.

A királyi várban állott még az *Anjou*-korban épült *Szent Márton kápolna,* de ez mint kápolna, temetkezési helyül nem szolgálhatott.

A vár legnagyobb kiterjedésű külvárosa a **Víziváros** volt, amely a várhegyet két oldalról övezte. Bár Buda falai ezt is bekerítették, mégis önálló külváros maradt.[112] Területe északon *Logod* faluig, *Szentháromság* mezővárosig és Buda *„Országút"* nevű külvárosáig (ez megfelel a mai Margit-körút és Királyhegy-utca vonalának), keleten a Dunapartig, délen pedig ékalakban elkeskenyedve, kb. a mai Clark Ádám- és Ybl Miklós-tér közötti részig terjedt. A kb. kétszáz holdnyi területen fekvő külváros neve a középkorban nem volt egységes, t. i. északnyugati részét *Szent Péter külváros*-nak, az

[107] *Jankovich* Miklós: Budán felfedezett gazdag sírbolt. . . . Tud. Gyüjt. 1827. 12—22. l.
[108] U. o.
[109] *Divald:* i. m. 80. l.
[110] *Némethy:* Kézirata.
[111] *Divald:* i. m. 81. l.
[112] *Salamon:* Budapest története. II. 556. l

északkeletit *Vizi-*, vagy *Zsidó-város*-nak, a délit pedig *Taschenthal (Fischerstadt)* vagy *Halászváros*-nak hívták.

A Víziváros templomai közül a *Szent Péter vértanu tiszteletére szentelt plébániatemplom* volt a legrégibb. Hogy e templom még 1258 előtt épült, kitűnik a várbeli *Nagyboldogasszony-* és *Magdolna-templom* évszázados pöréből, amelynek első fázisa 1258-ban azzal ért véget, hogy a Magdolna templom plébánosa és a pörbe szintén belevont alsóvárosi Szent Péter vértanu templomának plébánosa évenkint 4¼, illetve 4¾ márka ezüstöt fizetnek a Nagyboldogasszony-templom plébánosának, aki a két templomot filiájává akarta tenni.[113] A Nagyboldogasszony-templomnak való alárendeltsége csak a XIV. század elejéig tartott, *Nagy Lajos* korában már teljesen független, amiből jelentőségének emelkedésére következtethetünk.

A templom — amely a Víziváros északnyugati részében állott és amely nevet adott a körülötte elterülő helységnek —, a török hódoltság idejében mecsetté lett.

A hívek a templom temetőkerületébe temetkeztek.[114]

A Szent Péter templom közelében állott a pálosok *Remete Szent Pál temploma és kolostora*, mégpedig az itt talált törökkori mecset romjai után ítélve, valószínűleg a Bécsi-kapu alatt, a várhegy északi lejtőjének a közepe táján. A templomnak 1383 előtt kellett épülnie, mert a pálosok évkönyveinek tanusága szerint *Nagy Lajos* király az említett évben átengedte templomukat és kolostorukat a *szentlőrinci barátok*-nak, hogy a háborús időben a védtelen hegyi kolostorból itt húzódhassanak meg.[115]

A Szent Pál templomban temették el 1418-ban *Dominici János* ragúzai érsek, pápai legátust. A holttest — a *Rupp*-nál és *Divald*-nál idézett *Ferrarius* szerint — „sok csodatételénél fogva vált híressé; a kápolnában, amelyben feküdt, viaszképek, festmények és más fogadalmi ajándékok függtek 1541-ig, midőn a török Budát elfoglalta s Dominici János csontjait is szétszórta s mindazt, ami itt szent volt, megfertőztetett."[116]

[113] *Divald:* i. m. 64. l.
[114] *Némethy:* Kézirata.
[115] *Divald:* i. m. 85. l.
[116] *Rupp:* i. m. 175—176. l., *Divald:* i. m. 85. l.

A Víziárosnak e két templomon kívül még egy harmadik temploma is volt a török hódoltság előtt: az *Erzsébet* özvegy királyné által alapított *Irgalmasság anyjáról elnevezett karmelita templom és kolostor.* A templom és kolostor *Divald* szerint a vár aljának keleti oldalán, a Duna mellett, kb. a mai Lánchíd-utca déli végén, a Fiume-szálló tájékán állott és helyén a XVII. században mecset volt.[117]

Hogy a templomnak temetőkerülete is volt, kitűnik *XI. Gergely* pápa 1372. július 28-án kelt alapító oklevelének következő soraiból: „. . . Nos igitur, vestris supplicationibus inclinati vobis locum ipsum retinendi et in eo fundandi, construendi et aedificandi Ecclesiam seu Capellam, vel Oratorium cum *Coemeterio* campanili, campana, domibus et aliis necessariis officinis . . . "[118]

A templom kriptájában temették el többek között *Chami Braxator* Lénárd teológiai kari dékánt.[119] Állítólag a *Zsigmond* király által kivégeztetett harminckét nemes síremléke is itt állott.[120]

A *karmeliták* gondozták a budai *Szent Anna kápolnát* is, amely valószínűleg a budavári Szent Magdolna plébánia területén állott, pontos helyét azonban nem ismerjük. Ez kápolna lévén, temetkezési helyül nem szolgálhatott.

Buda hatósága alá tartozott és mintegy külvárosa volt annak a Duna balpartján elterülő **Pest** is, bár ez sokkal régibb eredetű volt, mint Buda vára. A régi piarista-rendház bontása alkalmával felfedezett római épületmaradványok tanusága szerint már a rómaiak korában is lakott hely volt.[121] *Anonymus* is szól róla, szerinte Pest a X. század végén, *Árpád* fia, *Zsolt* vezér idejében már létezett.

Első telepesei *rómaiak,* majd *szlávok és bolgárok* (izmaeliták) voltak.[122] Területén *Géza* fejedelem és *Szent István* idejében a magyarokon kívül főleg *németek* telepedtek le, akik a magyar és bolgár elemet idővel annyira háttérbe szorították, hogy *Rogerius* a XIII. században írt „Carmen miserabile"-

[117] *Divald:* i. m. 86. l.
[118] *Schier:* Buda Sacra. 63. l.
[119] *Rupp:* i. m. 172. l.
[120] U. o.
[121] *Dr. Horváth* Henrik egyetemi magántanár úr szóbeli közlése.
[122] *Rupp:* i. m. 239. l.

jében Pestet már „nagy és gazdag *német* város"-nak nevezi.[123] A németek a tatárjárás után Buda várába húzódtak át.

Pest, amely a tatárjárás előtt sokkal fontosabb helység volt mint a jobbparton fekvő *Kispest,* a XIII. és XIV. században a gyorsan fejlődő *Buda* mellett háttérbe szorult, sőt annak külvárosává is lett. Alárendelt helyzete *Zsigmond* idejében megszűnt ugyan, de azért nagyobb jelentőségre csak *Mátyás* király uralkodása idejében emelkedett.[124] Lakossága ebben az időben már színmagyar.[125]

A mai Belváros területén fekvő *Pest* neve a szláv eredetű *„pest" = kemence* szóból származik. A szlávok e névvel eredetileg nem a dunabalparti, hanem a jobbparti, hévvizekben gazdag helységet jelölték. Maga a „kemence" szó jelentése tehát a *gőzölgő melegforrásokra,* nem pedig a mészégető kemencékre vihető vissza, mint azt régibb monográfusaink vitatják. A németek a *„Pest"*-et eredeti értelmének megfelelően *„Ofen"-re* fordították és — mivel Pest és Buda a középkor elején egy helység volt, — Budát is így nevezték el és nevét a kettészakadás után is megtartották.[126]

A balparti Pest *Boldogságos Szűz tiszteletére szentelt főtemploma,* — amely a mai Eskü-téri plébániatemplom helyén állott, — a XII. században épült. A templomról szóló első okleveles adat 1237-ből való.[127]

A város előkelő polgárai a templom talajába temetkeztek, bár a templomot elég nagykiterjedésű temető vette körül, amelyben *Szent Mihály arkangyal* tiszteletére szentelt kápolna is állott, amely *Divald* véleménye szerint a XIII. század második felében épült.[128]

Pest jómódú polgárai a középkorban a főtemplom temetőjén kívül a *szerzetesrendek* templomaiban és temetőkerületeiben is temetkezhettek.

A szerzetesrendek közül a *domonkosok* telepedtek meg Pesten legkorábban. (1221-ben.) *Szent Antal tiszteletére szentelt templomukat és kolostorukat* — melyet 1233-ban említ

[123] *Rupp:* i. m. 240. l.
[124] Fallal is csak ekkor vették körül. *(Salamon:* Budapest története. II. 581. l.)
[125] *Salamon:* i. m. II. 614. l.
[126] U. o. II. 129—130. l.
[127] *Divald:* i. m. 18. l.
[128] Budapest művészete. 22. l.

először oklevél —, *Bessenyey* Mihály, neje Anastasia és ennek fiai: *Kenderessy* Gergely és Balázs alapították 1221—1233 között.[129]

Az erős falakkal körülvett templom és kolostor a Duna mellett, a Gellért-heggyel szemben állott, mégpedig valószínűleg a város *Szentfalva* felé eső déli szélén.[130]

A kolostort a tatárok feldúlták és kirabolták, lakóit pedig, — köztük *Bánffy Buzád* főurat — az oltár előtt felkoncolták.[131] A tatárjárás után rendbehozott kolostor sokat szenvedett a török uralom alatt is.

Hogy a kolostor templomába és temetőjébe az alapítókon és szerzeteseken kívül kik temetkeztek, nem tudjuk.

A *ferencrendű szerzetesek* szintén a XIII. század folyamán telepedtek le Pesten. *Veronai Szent Péter vértanu tiszteletére szentelt templomukat és kolostorukat* 1250—1260 között építtették.[132] 1298-ban *III. Endre* koronázása alkalmával itt hallgattak misét az ország nagyjai, mivel a templom a Rákoshoz közel feküdt. 1307-ben *Károly Róbert* megválasztása szintén a „Szent Péter templom mellett", tehát a Rákoson történt. A ferencrendűek temploma tehát mai helyén kellett, hogy álljon, mivel a Rákos-mező abban az időben kb. a mai Kossuth Lajos-utca végénél kezdődött.

A templomot a törökök 1541-ben elvették a ferencrendűektől és mecsetté alakították át.

Temetőjükben a szerzeteseken és a világiakon kívül a Szt. Ferenc harmadik rendjéhez tartozó *begina-apácák* temetkeztek. A XIX. század hetvenes éveiben felásott templomudvarukban igen sok csontvázat találtak.[133]

A domonkosokon és franciskánus barátokon kívül a betegápolással foglalkozó *Szent János vitézek*-nek is volt Pesten rendházuk. *Szent Miklós tiszteletére szentelt templomuk és konventjük* Divald szerint Zsigmond király korában épült[134] és valószínűleg a mai *központi városháza* (volt *Invalidus-ház*,

[129] *Rupp:* i. m. 244. l., *Divald:* i. m. 19. l.
[130] *Divald:* u. o.
[131] *Rupp:* i. m. 245. l.
[132] *Karácsonyi:* Szent Ferenc rendjének története. 255. l.
[133] *Rómer:* A régi Pest. 191. l.
[134] *Divald:* i. m. 23. l.

majd *Károly-kaszárnya*) északnyugati, vagyis a mai Kammermayer Károly- és Városház- utcai sarkán állott.[135]

A *johannita lovagok* templomukban temetkeztek, a kórházukban elhalt betegeiket pedig *Némethy* szerint egy városfalon kívüli, de ennek közelében fekvő temetőben temették el.[136]

A templom a török hódoltság korában mecsetté lett.[137] A johanniták is elmenekültek ekkor, de a visszafoglalás után már nem jöttek többé vissza.

A mai Belváros területén fekvő Pest körül több kisebb *falu* terült el a középkorban, amelyek a XV. század elején már egybeolvadtak a várossal és annak mintegy külvárosaivá lettek. Pesttől északra **Új-Bécs** terült el, a *Béchy*-család birtoka, amelyet *IV. Béla* király 1268-ban a margitszigeti apácáknak adományozott. Új-Bécstől északra feküdt **Jenő**, a *Mindszent-templommal*, amely 1399-ben a margitszigeti *Szent Mihály prépostság* kegyurasága alá került. A Rákos-patak torkolatánál, a Duna partján terült el **Új-Jenő**, amelyről nem tudjuk, hogy volt-e temploma és temetője.[138]

Pest déli szélén feküdt a középkori oklevelekben sűrűn szereplő **Szentfalva**, vagy **Szent-Erzsébetfalva**, amelyről *Csánki* Dezső mutatta ki régibb monográfusainkkal szemben, hogy nem a Gellért-hegy alatt, a *Szent Erzsébet-kórház* körül elterülő helység, hanem a *balparti Pest* déli oldalán, a domonkos-kolostor közelében fekvő dunapartmenti falu volt.[139] Szentfalva a tatárjárás korában keletkezett s eleinte királyi birtok volt. A XIV. század elején magántulajdonba ment át, a XV. század folyamán pedig egybeolvadt a várossal.[140]

Szentfalvának külön *plébániatemploma* is volt, amelynek romjait az *Angolkisasszonyok* templomától délre, a régi Lipót-utca és Zöldfa-utca (mai Váci- és Veress Pálné-utca) között elterülő telken folyó építkezés közben ásták ki. A román stílusú, hajdan nyilván kriptául szolgáló, kb. 12 m. széles altemplom romjai között, valamint a romok körül igen sok csontvázat

---

[135] *Némethy:* Pesti főtempl. tört. 50. l.
[136] *Némethy:* Kézirata.
[137] *Salamon:* i. m. II. 590. l.
[138] *Divald:* i. m. 24. l.
[139] *Csánki* Dezső dr.: Szent-Erzsébetfalva Pest mellett. Századok, 1893. 16—26. l.
[140] *Divald:* i. m. 20. l.

találtak, amiből kitűnik, hogy a plébániatemplomnak nagy temetőkerülete is volt.

Mielőtt befejeznénk Buda és Pest középkori keresztény templomainak, illetőleg temetőinek tárgyalását, futó pillantást kell vetnünk a középkori **zsidó** temetőkre is.

A budai zsidó hitközség, mint a korlátlan jogokkal felruházott zsidó praefectura székhelye, a középkor folyamán a magyar zsidóság központjává és legnagyobb községévé lett. E korszak vége felé az egykorú olasz tudósító, mint szemtanu „hihetetlen nagynak" mondja a budai zsidók számát, melyet *Kohn* Sámuel megközelítőleg 3000 főre tesz.[141]

A zsidóság zöme a budai várban lakott, ahová még *IV. Béla* király telepítette őket a mai *Császár-fürdő* környékéről. A zsidók eredetileg a vár északi és nyugati kapuja mellett, két külön utcában laktak, később azonban a vár északi részébe tömörült az egész zsidóság. A lakosság gyarapodásával együtt járt a község területi terjeszkedése is. Az általa elfoglalt tér a mohácsi vészkor már tekintélyes városnegyed.[142]

A budai zsidók *temetője* a Vár-hegy alatt, a *Naphegy északi lejtőjén,* kb. a mai Krisztina-tér tájékán feküdt és *Weisz* Miksa szerint a XIII. század végétől a XV. század közepéig használták, kivéve a *Nagy Lajos* korabeli zsidóüldözés idejét. (1360—1364.)[143] Biztos nyomaira 1894. szeptemberében, az Alagút- és Pauler-utca sarkán álló ház alapozása alkalmával bukkantak. A lelet három sírkőtöredékből áll, melyek közül kettő egymást követő évekből: 1278—1280-ból való. A harmadikról nem tudjuk, hogy mikori, mert csak a talapzata maradt épen.[144] A négyméternyi mélységben levő sírköveket nem épületbe beépítve, hanem álló helyzetben találták, alattuk és körülöttük igen sok csontvázzal.[145] *Kaufmann* Dávid, rabbiszemináriumi tanár a kövek tanulmányozása után megállapította, hogy itt *Buda és általában a világ középkori zsidó temetőinek legrégebbikére* bukkantak.[146] A további kutatások során még egy

[141] *Kohn:* A zsidók története Magyarországon. 1884. 293. l.
[142] *Kohn:* i. m. 336—338. l.
[143] *Weisz* Miksa: Régi zsidó sírfeliratok Budáról. Budapest Régiségei. V. 1897. 45. l.
[144] *Kaufmann* Dávid: Magyarország legrégibb zsidó temetője. Arch. Ért. 1895. 223. l.
[145] *Weisz:* i. m. 45. l.
[146] *Kaufmann:* i. m. 222. l.

4. *A Rózsadomb és a Várhegy lejtőin fekvő törökkori temetők.* Juvigny térképe. Főv. Múz. 3731.

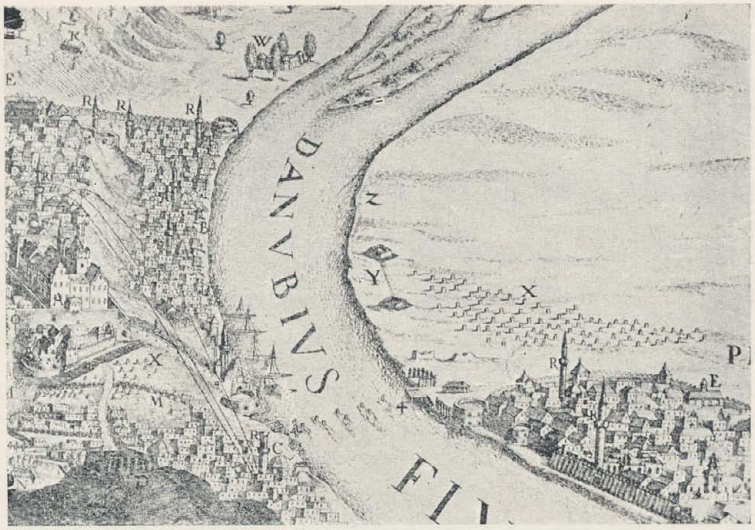

5. *A Várhegy déli lejtőjén fekvő törökkori temető.* XVII. századvégi metszet. Főv. Múz. 3683.

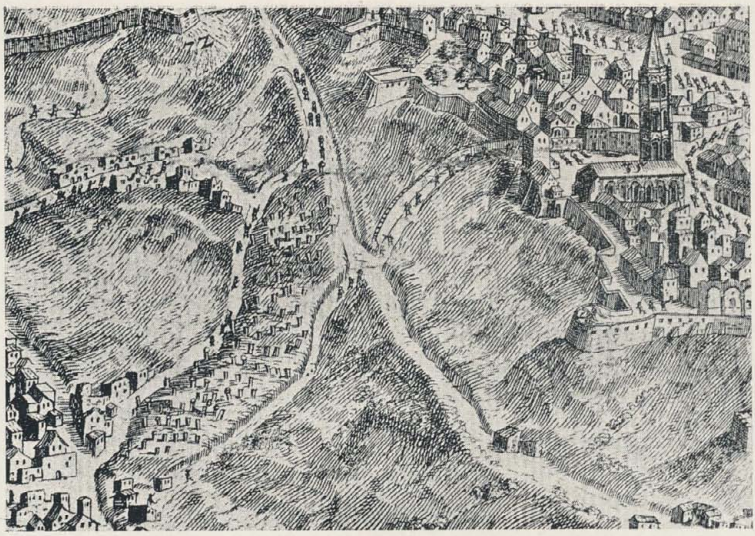

7. *A várhegy oldalában fekvő temető.* Fontána Döme cs. mérnök térképe. Főv. Múz. 3729.

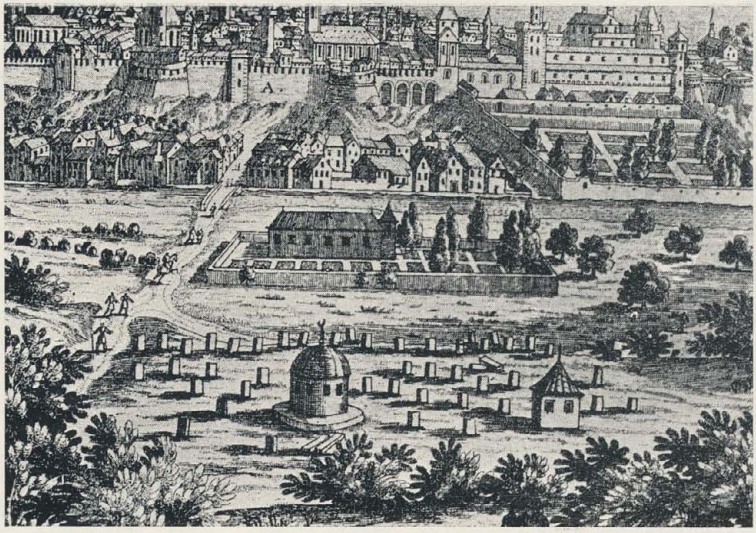

8. *A Délivasút helyén fekvő török temető.* Aveline 1686-i metszete. Főv. Múz. 2952.

pár, 1393-, 1430-, 1431-ből való töredéket találtak, amiből a kutatók megállapították, hogy a budai zsidók *IV. Béla* korától *Zsigmond* uralkodásának utolsó tizedéig temetkeztek ide.[147]

A hitközség lakosságának rohamos gyarapodásával a várbeli zsidóság megszállotta a Várhegy aljában elterülő *Vizivárost* is,[148] amelyet már a török foglalás előtt *„Zsidóváros"*-nak hívtak. *Weisz* Miksa szerint a zsidóknak ebben a korban, — vagyis a XVI—XVII. században — már volt egy másik temetőjük is, de helyét nem tudja kimutatni. Feltevését a Mátyás templom egyik kápolnájának falában talált több zsidó sírkőre alapítja, amelyek semmi esetre sem származhattak szerinte a naphegyi temetőből.[149]

V.

Buda és Pest temetőinek története a török hódoltság korában.

A győzelmesen előrenyomuló török sereg 1541-ben Buda várát is elfoglalta. A török foglalás óriási változásokkal járt világi és egyházi téren egyaránt. A törökök nemcsak a világi épületekre tették rá a kezüket, hanem a templomokat is elfoglalták és azokat saját vallásuknak megfelelően *mecsetekké* alakították át. E szép templomokat megfosztották minden díszüktől és értéküktől, sőt kapzsiságuk annyira ment, hogy a templomok kövezetét felszaggatva, azok talaját is kikutatták, a halottakat megrabolták, sőt még az emlék- és sírköveket is elhordták és profán célokra használták fel. A törökök vandalizmusáról *Bocatius* János is megemlékezik, aki Buda templomainak állapotát látva, szomorú szívvel írja: „Templa diruta, jumentis hospitia. Nec scandulam, nec asserem unicum vidisses hic recentem. Monimenta marmorea, ex coemeteriis perlata in angulos et plateas, vel sedilia praebent, vel mensam mercatoriam. O vastitatem! O vastatores! proclamabam."[1] Ez az oka annak, hogy a török hódoltság előtti idők-

[147] *Weisz:* i. m. 45. l.
[148] *Kohn:* i. m. 338. l.
[149] *Weisz:* i. m. 46. l.
[1] Idézve a „Commentatio Epistolica"-ból *Némethy*nél a 96. lapon.

ből alig maradt fenn egy-két sírkő. Ezek közül a nevezetesebbeket, mint pl. *Nagy Lajos* király festőjének, *János* mesternek a sírkövét, *Berthold* lovagét és *Freutzlin* budai polgárét a Nagyboldogasszony templom restaurálása alkalmával annak külső falába falazták be.[2]

A törökök Buda összes templomait elfoglalták, a várbeli keresztény lakosság azonban kivitte, hogy a török hatóság átengedett részükre egy templomot. Ez a mai helyőrségi templom helyén álló *Mária-Magdolna templom* volt, amelyet a XVI. század folyamán a katolikusok és protestánsok közösen használtak. (A katolikusok a szentélyben, a protestánsok pedig a hajóban végezték ájtatosságaikat.)[3] A templomot csak a XVI. század végén, vagy a XVII. század legelején alakították át mecsetté. Mivel csak ennek a templomnak volt toronyórája, a törökök *Szaat-dzsamizi*-nek, vagyis órás mecsetnek nevezték el.[4]

A törökök főtemploma a régi *Nagyboldogasszony-templom* volt, amelyet *Böjük-* (nagy-), vagy *Eszki-* (régi-) *dzsámi*-nak neveztek.[5]

A franciskánusok *Evangélista Szent János* templomát *Pascha-dzsamizi*-nek, vagyis basamecsetnek hívták, mivel a budai basa háza mellett állott.[6]

A *Szent György* templomot *Jeni-dzsamizi*-nek, vagyis új mecsetnek hívták a törökök.[7]

A *Szt. Zsigmond* és *Mindszent-templom* szintén mecset volt a hódoltság korában, de török nevüket nem ismerjük.

A várbeli templomok közül a legszomorúbb sors érte a domonkosok *Szt. Miklós templomát,* amelyet lóistállónak használtak a törökök.[8]

A várbeli templomokon kívül mecsetté lettek: a vízivárosi *Szt. Péter vértanu* tiszteletére szentelt templom, (*Rusztem pasa dzsámija*),[9] a pálosok *Remete Szt. Pál temploma*[10] és az Erzsé-

---

[2] *Forster:* III. Béla magyar király emlékezete. 1900. 253—254. l.
[3] *Némethy:* Nagyboldogasszonyról nev. budapestvári főtempl. tört. 1876. 94—95. l.
[4] *Némethy:* Török mecsetek Budán. 23. l.
[5] *Littke* Auréi: Buda-Pest a török uralom korában. 1908. 18 l.
[6] U. o. 11. l.
[7] U. o. 13—14. l.
[8] *Divald:* Budapest művészete. 78. l.
[9] *Littke:* i. m. 25. l.
[10] *Rupp:* i. m. 175—176. l., *Divald:* i. m. 85. l.

bet özvegy királyné által alapított *Irgalmasság anyjáról* elnevezett templom is.[11]

Pest valamivel szerencsésebb helyzetben volt e tekintetben mint Buda, mert a *Boldogságos Szűz tiszteletére szentelt főtemploma* mindvégig megmaradt a keresztények birtokában.[12] A törökök viszont kárpótlásul lefoglalták maguknak a szerzetesrendek templomait. Mecsetté alakították a domonkosok *Szt. Antal* tiszteletére szentelt templomát, a ferencrendűek *Veronai Szt. Péter* tiszteletére szentelt templomát (*Szinán bég moséja*),[13] valamint a johanniták *Szent Miklós* tiszteletére szentelt templomát, amelyet *Nagy-*, vagy *Főmecset*nek neveztek el.[14]

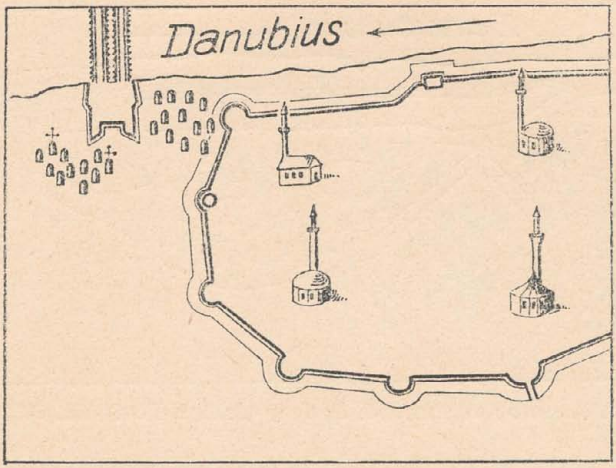

6. *A pesti keresztény temető.* Juvigny térképe. Főv. Múz. 3731.

Mivel a mohamedánok elfoglalták a templomokat, a keresztény lakosság a templomok *temetőkerületeit* sem használhatta s így kénytelen volt a városon kívül temetkezni. E temetők helyéről Buda várának 1686-i visszafoglalása alkalmával készített térképek nyujtanak felvilágosítást.

A *budai keresztények* temetői *C. J. de Juvigny* katonai mérnök hiteles katonai térképe szerint a mai *Krisztinaváros* területén, a naphegyi zsidótemető közelében, azonkívül a *Rózsa-*

[11] *Divald:* i. m. 86. l.
[12] *Némethy:* A pesti főtemplom története. 155. l.
[13] *Littke:* i. m. 48. l.
[14] U. o.

domb déli és a *Vár-hegy* északkeleti lejtőjén feküdtek. (4. térkép.)

Egy XVII. századvégi metszet szerint a Várhegy *Tabán*hoz tartozó déli lejtőjén is feküdt egy törökkori keresztény temető. (5. térkép.)

A pesti keresztények közül az előkelőbbek a főtemplom temetőkerületébe temetkeztek, míg a szegényebb néposztály Pesttől délre, a városfalon kivül, kb. a mai vámházkörúti vásárcsarnok helyén elterülő temetőben temetkezett. (6. térkép.)

A budai törökök turbános sírkövű temetői a Várhegy keleti lejtőjén, kb. a mai Hunyadi János-út kanyarodójánál (7. térkép.) és a mai Délivasút helyén terültek el. (8. térkép.)

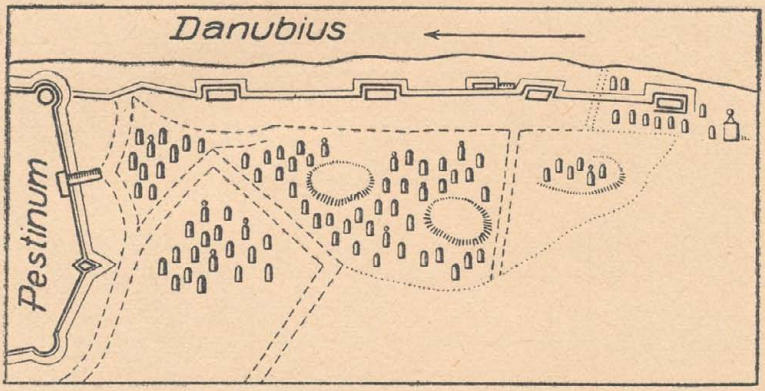

9. *A pesti török temető.* Juvigny térképe. Főv. Múz. 3731.

A pesti törökök a Pesttől északra elterülő mezőségen, kb. a mai Erzsébet- és Ferenc József-tér táján fekvő temetőben temetkeztek, mint azt *Juvigny* pontos térképe is feltünteti. (9. térkép.)

VI.

Buda és Pest temetőinek története a visszafoglalás után.

A másfél századig tartó török uralom Buda várának 1686-i visszafoglalásával végetért. A győzelmesen bevonuló keresztény seregnek azonban nagyon szomorú látvány tárult szemei elé: a török uralom alatt megrongálódott s a törökök nemtörő-

dömsége miatt kijavítatlanul maradt épületek a hosszú ostrom alatt teljesen tönkrementek. Mindenütt romok és tüzes üszkök állták el a benyomuló seregek útját. A romok eltakarítása után kitűnt, hogy nemcsak a világi épületek, hanem az egyházak is alaposan megszenvedták a hosszú ostromot. Így pl. a *Mária-Magdolna templom* majdnem teljesen rombadőlt. Hasonló sorsban részesült a domonkosok *Szent Miklós temploma* is. E templom talapzatának egy része azonban megmaradt, ez ma is látható a pénzügyminisztériumi épület mögött a Halászbástyán, t. i. a szentély maradványai a mai bástya mellvédpárkányzatának egy részletét képezik.[1] Az ostromlók lövegei rombadöntötték a *Szent Zsigmond templomot* is. Romjai fennmaradtak 1767-ig, amidőn *Mária Terézia* királynő parancsára végleg lebontották.[2] A *Szent György templom* is rombadőlt, utolsó maradványai a Dísz-tér szabályozása alkalmával, 1698-ban tűntek el.[3]

A *Nagyboldogasszony-templomba* is becsapott több ágyúgolyó — bármennyire kímélte is az ostromló sereg tűzérsége —, de a lövegek által okozott pusztulást a visszafoglalás után szerencsére könnyűszerrel ki lehetett javítani.

Mivel a templom visszakerült a keresztények birtokába, *temetőkerületét* is újból használatba vették. A temetőt ekkor fakerítések által három részre osztották. Az *első rész* a templom déli hosszfala mellett, a *Széchenyi* György esztergomi érsek által 1687-ben alapított *jezsuita papnövelde* épületétől a régi sekrestyéig terjedő kis temető volt, melyet a benne álló vörös keresztről *„coemeterium ad rubram crucem"*-nek neveztek. A *második temetőrész* a templom szentélye körül, tehát a keleti részen, sőt a templomtól északra álló jezsuita kollégium épületének egy része előtt terült el és szintén fakerítéssel volt körülvéve. Itt temették el a Budavára visszafoglalása alkalmával vitézül küzdő *Ramocsaházy* kapitányt is, aki állítólag először tűzött magyar zászlót a falakra.[4] A temető kollégium felé eső, külön kerítéssel elválasztott része a *jezsuiták* temetkezési helye volt.[5] A papnövelde falai mellett húzódott végig

[1] *Divald:* Budapest művészete a török hódoltság előtt. 78. l.
[2] *Némethy:* Buda várának régi helyrajza. 68—69. l.
[3] *Divald:* Bp. műv. 80. l., *Némethy:* i. m. 289—290. l.
[4] *Némethy:* Nagyboldogasszony templom története. 150—151. l.
[5] U. o. 151. l.

a *harmadik temetőrészlet*, ahová többnyire a növelde halottait temették.[6]

A Nagyboldogasszony-templom plébániakerületéhez tartozó előkelőbb lakosság a régi szokásnak megfelelően *magába a templomba temetkezett*, mégpedig részint a *templom talajába* (a kápolnákba és azok bejáratai elé, az oltárok köré, a szószék és a keresztkút mellé stb.), részint pedig a *kriptákba*.[7]

A templom talajába temetettek földi maradványait a Nagyboldogasszony-templom restaurálása alkalmával, a mult század 70-80-as éveiben kiásták és a *vízivárosi temetőben* helyezték örök nyugalomra.

A Nagyboldogasszony-templomnak eredetileg csak három kriptája volt, mégpedig az északi mellékhajóban épült *Szent István, loyalai Szent Ignác* és a *szent angyalok* tiszteletére szentelt kápolnák alatt.[8]

E kripták közül a *középső*, valamint a *nyugati kripta* keleti és nyugati oldalán egymás fölött három-három fülkesor volt. Az alsó és középsőben 6-6, a felsőben 4-4 volt, összesen tehát 32 fülke egy kriptában.[9]

A kripta harmadik, *keleti* részében magán a göröngyös talajon voltak egymásra fektetve a koporsók, úgyhogy az alsók a felső koporsók terhe alatt nagyobbrészt szétestek. E kriptába — minthogy fölötte *Szent István kápolnája* volt, melynek oltárára *Pest megye* 1702-ben 1000 forintot adományozott, — eleinte csakis a *megyei tisztviselők* temetkeztek.[10]

A középső, *loyalai Szent Ignác* tiszteletére szentelt kápolna alatti kriptában csakis *papok*, legnagyobbrészt a *jezsuita rend tagjai* nyugodtak.[11]

A nyugati, vagyis első sírbolt — amely a *szent angyalok* 1736 óta *Xavéri Szent Ferenc* tiszteletére szentelt kápolna alatt feküdt — az *előkelő családok* kedvelt temetkezési helye volt. 1696. aug. 31-én temették ide az első halottat, *Hensch* Józsefet, a budai tanácsnok fiát. Nevezetesebb halottai: *Paradis* Ferenc József gróf (1738), *Pleiern* János József (1741), a templom

[6] *Némethy:* Nagyboldogasszony templom története. 151. l.
[7] U. o. 122—130. l.
[8] U. o. 124—125. l.
[9] *Forster:* III. Béla magyar király emlékezete. 1900. 249. l.
[10] *Némethy:* i. m. 124. l., *Forster:* u. o.
[11] U. o.

nagy jótevője, *Don Palleras* paulai Ferenc (1747), *Gvadányi* Anna grófnő (1765).[12]

1780-ban szabályozták a kriptákat és csak az olyan sírboltok használatát engedték meg, amelyekbe a szabadból történik a bejárás. A mellékkápolnák alatti kriptákban ekkor beszüntették a temetkezést. Hogy azonban a főtemplom ne maradjon kripta nélkül, özv. *Zichy* Miklósné, szül. *Berényi* Erzsébet grófnő 1000 forintot adományozott szabályszerű kripta építésére, csak azt kötötte ki, hogy halála után egy gyászmisét mondjanak érte évenkint.[13]

Az újonnan épült hármas sírbolt bejárata az *északi szentély külső falán*, kb. azon a helyen volt, ahol ma van. A kripták északról-délre, a templom szentélye alatt húzódtak végig. A halottas tárnákban 2—3 fülke volt egymás fölött és pedig az északi szentélyben a lépcsőtől jobbra és balra 2, illetve 1, a folyosó északi falánál 3, a folyosó felé eső nyugati falánál északról és délről 10—10, melyek között a középen csak 2 fülkével bíró, egy szélesebb tárna volt. A folyosó déli fala 3 tárnát, a déli szentély 5, a középső szentély 4 tárnát foglalt magában, összesen tehát 39 tárna volt.[14]

A szentélyek alatti, ú. n. *Zichy-kriptákba* 1781. június 28-án temették az első halottat: *Jalitsch* Anna Máriát. Ugyanazon kriptába temették 1795. jan. 5-én magát a 81 éves alapítónőt.[15]

E kriptákat 1781—1859 között használták és a legelőkelőbb családok tagjai temetkeztek benne. Itt nyugodtak a gróf *Batthyány*, gr. *Eszterházy*, br. *Orczy*, gr. *Cziráky*, *Semsey*, br. *Révay*, *Végh*, rákosi *Boros*, koloni *Subich*, nagyemőkei *Török*, gr. *Péchy*, br. *Eötvös*, czobai *Cseh*, br. *Perényi*, br. *Wetzlár*, *Dieskey*, *Várady*, br. *Puteani*, *Jeszenszky*, nemeskéri *Kiss*, *Tarnóczy*, *Bossányi*, gr. *Wurmbrand* családok tagjai, továbbá gr. *Nitzky* Kristóf, *Kovacsics* Márton György, *Trenka* Mihály.[16]

Itt temették el 1862-ben *III. Béla* magyar király és neje, *Antiochiai Anna* királyné 1848-ban Székesfehérvárott megtalált és 1862-ig a Nemzeti Múzeumban őrzött tetemeit is.[17]

[12] *Némethy:* i. m. 125. l.
[13] *Némethy:* i. m. 195—196. l.
[14] *Forster:* i. m. 249. l.
[15] *Némethy:* i. m. 195—196. l.
[16] *Forster:* i. m. 249—250. l.
[17] U. o. 9—12., 198. l.

A Nagyboldogasszony-, — illetve Mátyás- — templomot a mult század 70-80-as éveiben restaurálták. Az átépítési munkálatok folyamán a szentélyek alatti kriptákat is ki kellett üríteni. A holttesteket a mellékhajó alatti *régi kriptákba* helyezték át, ezért először ezeket ürítették ki. A tetemek felhordása a kriptákból 1878. febr. 12-től febr. 18-ig tartott. Néhány koporsó ép állapotban került elő. Ezek közül az, amely a még olvasható felírás szerint *Szalay* György pozsonyi kanonok holttestét tartalmazta († 1767), a keleti kriptában maradt, ellenben a többi koporsót, továbbá a szétmállott koporsókból 12 faládába áthelyezett tetemeket febr. 14-én, 16-án és 20-án a *vízivárosi temetőben* temették el.[18]

A szentély alatti kripták kiürítését márc. 2-án kezdték meg és a mellékkápolnák alatti nyugati kriptában 41, a középsőben 29, a keletiben 9, összesen tehát 79 halottat helyeztek el, míg a névtelen halottak csontjait 10 nagy ládában a vízivárosi temetőben temették el.[19]

III. Béla és Antiochiai Anna királyné fülkéit márc. 12-én bontották fel. A hamvaikat tartalmazó két bádogkoporsót a középső kripta két külön fülkéjébe helyezték át. A restaurálás további folyamán (1883-ban) a királyi tetemeket innen is el kellett távolítani. A királyi csontvázakat *Török* Aurél egyetemi tanár vette át megőrzés és antropologiai vizsgálat végett, míg a többi holttestet a templom déli falán kívül eső kriptába helyezték át.[20]

A király és a királyné sokat hányódott holttestét a templom belsejének helyreállítása után, 1898. okt. 21-én, országos gyászünnepély közepette helyezték örök nyugalomra a templom északi mellékhajójában álló *Szent Háromság kápolnában.*[21]

1686-ban, Buda visszafoglalásakor az ostromló keresztény sereg lelkészei a *franciskánusok* voltak, akik a bevétel után mindjárt kértek s kaptak is templom és kolostor számára helyet a Várban. 1690-ben megkapták a régi *Magdolna temp-*

---

[18] *Forster:* i. m. 249. l.
[19] U. o. 250. l.
[20] U. o.
[21] U. o. 279—292. l.

lom tornyát és romjait, amely mellé kis házat és két kápolnát építtettek.[22]

E templom kriptájában temették el 1779-ben a gróf *Zichy*-család főudvarmesterét, a kiváló szobrász *Bebó* Károlyt.[23]

A templomot 1817-ben *estei Ferdinánd* herceg rendeletére a *helyőrségnek* adták át.[24]

A visszafoglalás után a franciskánusok régi templomának romjait a *karmeliták* kapták meg, akik *Szent József* tiszteletére szentelt templomukat 1733—1743 között építtették fel.[25]

A templom kriptájába való temetkezés ára 40 forint volt.[26]

A karmeliták nem sokáig használhatták templomukat, mert *II. József* császár 1786-ban megszüntette. A templomot ezután elkobzott holmik raktárául használták, majd pár hónap múlva *színházzá* alakították át.[27]

A hosszú ostrom alatt elnéptelenedett *Vizivárosba* a visszafoglalás után sok *rác* (bosnyák) költözött, akik tanítását és lelki gondozását a nem sokkal később betelepedett *boszniai tartománybeli ferencrendű szerzetesek* látták el. A franciskánusok 1689-ben már itt voltak, 1691-ben pedig már királyi engedélyt kaptak arra, hogy itt székházat és kápolnát építsenek. Buda város 1696-i összeírásából tudjuk, hogy e végből a Vízivárosban, a Felsőrác-utcában (mai Csalogány-utca) szereztek telket.[28] *Szt. Ferenc* tiszteletére szentelt templomuk a mai Batthyány-tér északi részén, a Dunapart közelében állott. Kolostorukat és templomukat — amely pedig csak 1742-ben lett készen[29] — 1785-ben *II. József* parancsára kénytelenek voltak a Szent Ferenc harmadik rendjéhez tartozó *Erzsébet-apácák*-nak átadni.

E templom közvetlen közelében, a mai Batthyány-tér déli oldalán épült fel 1740—1762 között a *jezsuiták* irányítása mellett a *felsővízivárosi Szent Anna plébániatemplom.*[30]

---

[22] *Karácsonyi:* Szt. Ferenc rendjének tört. Magyarországon. I. 132—133. 155. l.

[23] *Schoen* Arnold: A budai Szt. Anna templom. 1930. 138. l.

[24] *Némethy:* i. m. 209. l.

[25] *Schoen:* i. m. 6. l.

[26] *Miller* Joannio Ferdinandi: Historiographia de ecclesiarum. Kézirat a Magy. Nemz. Múzeumban. (1756.) 207. l.

[27] *Némethy:* Nagyboldogasszony templ. tört. 209. l.

[28] *Karácsonyi:* i. m. II. 365. l.

[29] *Schoen:* i. m. 4. l.

[30] U. o. 37—45. l.

Hogy a templom jövedelmét növeljék, a jezsuiták kriptát építtettek a szentély alá, amely 1746-ban lett kész.[31] E kriptát 1926 tavaszán ürítették ki a nedvesség miatt. Az itt nyugvók hamvait ekkor a *farkasréti temetőben* temették el.[32]

A Szt. Anna templom *temetője* nem a templom körül terült el, hanem a *Medve-utcában,* azon a helyen, ahol jelenleg a polgári fiúiskola áll.[33] Az 1740-ben felállított temető 1760 körül már megtelt és ezért a városon kívül, a *Városmajor* mellett nyitottak helyette újat.[34]

A Medve-utcai temető kiürítése 1874-ben történt.[35]

Budán a temetkezés a visszafoglalás után a régi szokásnak megfelelően ismét a templomok körül történt. Itt azonban a környező házak miatt csak korlátolt terjedelmű hely állott rendelkezésre, ezért olyan területekről kellett gondoskodni temető részére, amelyek kiterjedésüknél fogva alkalmasak voltak arra, hogy hosszabb időn át befogadhassák a városban elhunytakat.

A vízivárosi lakosság számára a kamaraigazgatóság utalt ki temetőül egy nagyobb, összefüggő területet a városfalon belül. A városi tanács kérésére kiutalt terület a mai Görgey Artúr-utca vidékén, a városfal és a Csalogány-utca között feküdt.

A temetőt 1695-től kezdve használta a vízivárosi lakosság, de területét csak 1701-ben mérték fel. A telekfelmérés adatai szerint a temető a *karmeliták* kertjén túl feküdt, elől 60, hátul 70 öl széles, oldalt pedig 70—70 öl hosszú volt.

A temetőt elülről az egykori Szt. János-utca (ma Görgey Artúr-utca) határolta, hátul a Margit-körútig, a város faláig terjedt. Baloldali határvonala a mai Erőd-utcánál haladt el. Jobbfelől az egykori Horvát- vagy Temető-utca (ma Kapás-utca) szegélyezte.

A temető kápolnáját egy ismeretlen jótevő adományából építették 1707-ben *„Krisztus szent Vérének"* tiszteletére. E

[31] U. o. 41. l.

[32] *Molnár* László: A Szt. Anna templom és plébánia története. Egyházközségi lap. 1926. III. évf. 2. sz.

[33] *Stőhr* Géza: Széljegyzetek plébániánk történetéhez. Egyházközségi lap. 1925. II. évf. 2. sz.

[34] *Kovács* Lajos dr.: A budai pestistemető és kápolnája. História, V. évf. 1—4. sz., 1932. 60. l.

[35] *Molnár:* i. m. III. évf. 2. sz.

kápolna azonban oly kicsiny volt, hogy 1718—21 között már újjáépítették és kibővítették. Ugyanekkor *kriptát* is építettek alá, ahol a temetkezés díja felnőttért 12, gyermekért 6 forint volt. (A sírkertben való temetkezésért semmit sem kellett fizetni.)

A temető 1727-ben állandó gondozót és felügyelőt kapott a bajorországi származású *Breymayr* György franciskánus harmadrendű testvér személyében, aki 1740-ig a temető bejárata mellett épült temetőőri lakásban lakott.

A temetőt az 1739—40-i pestisjárvány lezajlása után bezárták s a terület fertőző hatására való hivatkozással nem is nyitották meg többé.

A temetővel együtt a kápolnát is bezárták, de azt 1754-ben újból megnyitották s 1773—76-ban teljesen átépítették, de már 1786-ban, *II. József* császár rendeletére végleg bezárták s valószínűleg hamarosan le is bontották.

1784-ben országosan szabályozták a *pestistemetők* ügyét s elrendelték, hogy azokat a pestisben elhunytak odatemetésétől számított 100 éven belül nem szabad felszínük alatt használni.

A víziárosi pestis-temetőt ezért *kaszálóul,* katonai *gyakorlóterül,* majd *faraktárul* használták. Végül a városi tanács 1806 augusztusában nyilvános árverésen eladta a temető 4450 négyszögölnyi területét *Eszterházy* Miklós hercegnek 10.135 forintért. A herceg kötelezte magát, hogy még 14 évig nem emel újonnan szerzett telkén szilárd épületet, továbbá, hogy a kert felső részén, utcanyitás céljára átengedi telkéből az ehhez szükséges területet.

A régi temető több mint fél évszázadig maradt az Eszterházyak birtokában. Utánuk a *Luczenbacher*-család szerezte meg az ingatlant. Az Eszterházyak kertnek, Luczenbacherék raktárnak használták a régi temető területét. Raktárak céljára szerezte meg a *közúti vasút* is e területet a mult század 90-es éveiben. A régi temető területe csak a jelen évszázad elején, 1908 körül épült be.[36]

A Víziárosban letelepedő *németajkú* lakosság lelki gondozását az idetelepített *kapucinusok* végezték a *Kollonics* bíboros által 1687-ben létesített *katonalazaret* török mecsetjéből

[36] *Kovács:* i. m. 58—70. l.

alakított szükségkápolnájában. E mecsetkápolna azonban rövidesen szűknek bizonyult s ezért linzi *Ottó* kapucinus atya 1697—98-ban nagyobb egyházat kezdett építtetni, amely a mai *Szt. Erzsébet-templom* magvát képezte. E templomot 1716-ban szentelték fel, mai nagyobb terjedelmét azonban csak 1775—1778 között nyerte.[37]

A kapucinusok saját temetőjükben temetkeztek.[38]

A kapucinus-zárda közelében állott a *ferencesek* 1731—1740-ben épült zárdatemploma, amely főhomlokzatával szintén az *Országútra* fordult.[39] (Mai Fő-utca.)

A franciskánusok lelki gondozása alatt állott a **tabáni** lakosság is. A tabániak *Szt. Katalin* tiszteletére szentelt temploma török mecsetből épült 1728—1739 között,[40] de az 1810-i nagy tűzvész alkalmával elpusztult.

E templomnak *temetőkerülete* is volt, ami kitűnik az itteni plébánosi teendőket ellátó két ferencrendű páter 1697-i kérvényéből, amelyben engedélyt kértek zárdaigazgatóságuktól a szükséges műhelyek (officinas) építésére a templom temetője mellett.[41]

A Rácváros- vagy Tabánban lakó *görögkeletieknek* is volt templomuk és temetőjük. Templomuk 1742—1775 között épült.[42]

Tabántól északra, a Vár-hegy nyugati tövénél elhúzódó völgyben fekszik Buda legkésőbben kiépült külvárosa: a **Krisztinaváros.**

E völgyet *Mátyás* király idejében *villa Solitá*-nak, a török hódoltság korában pedig *Logod*-nak hívták.[43]

A völgy egy-két házikó kivételével majdnem teljesen lakatlan volt s csak a XVIII. század folyamán kezdett kiépülni. Az új külvárost *Mária Terézia* leányáról, *Albert Kázmér* szászteschenі herceg nejéről nevezték el *Krisztinaváros*-nak.

E völgyben lakott *Franczin* Péter Pál olasz származású kéményseprőmester, aki az 1691—1692-i pestisjárvány alkal-

[37] *Schoen:* i. m. 4. l., 31. l.
[38] *Rupp:* i. m. 173. l.
[39] *Schoen:* i. m. 64. l.
[40] U. o. 4. l.
[41] *Rupp:* i. m. 167—168. l.
[42] *Schoen:* i. m. 4. l.
[43] *Schoen* Arnold: A Budapest-Krisztinavárosi templom. 1916. 7. l.

mával megfogadta, hogyha a járvány őt és családját elkerüli, kápolnát építtet az Istenanya tiszteletére. A járvány szerencsés elmúlása után teljesítette fogadalmát: gyalog elment *Olaszországba,* ahonnan egy híres kegykép másolatával tért vissza. Hazatérve, földjén kis kápolnát emelt a kegykép tiszteletére, melyet a várbeli jezsuita főnök megszentelő szertartása után a nyilvános tiszteletnek adott át. A budai kegyképnek, — melynél számtalan csodálatos gyógyulás történt —, csakhamar híre futott s zarándokok lepték el a kápolna környékét, hol nemsokára fogadó, kereskedés nyílt s hol a házikók száma évről-évre emelkedett. A kápolna így egy új városrész alapköve lett.

Midőn az alapító látta, hogy fogadalmi kápolnája a hívek buzgó bizalma növekedtével valóságos búcsújáróhellyé lett, a kápolna fennállásának hetedik esztendejében szöllejét s ötven forint készpénzt kötött le a kápolna fenntartására s az ájtatosságokat végző lelkész javadalmazására azzal az óhajjal, hogy őt és feleségét a kápolnába temessék. Kívánsága teljesedett, midőn őt 1711. máj. 27-én, feleségét pedig 1714. máj. 4-én a kápolna földjébe temették.

A kápolna 1723-ban a puskaporos torony felrobbanása következtében a kegykép kivételével majdnem teljesen elpusztult, de a városi tanács azonnal újjáépíttette. Az új kápolna — amely jóval nagyobb volt, mint a régi — a mai templombejárat előtt feküdt, a mai úttestet ferdén metszve.[44]

A kápolna idők folyamán az egyre jobban terjeszkedő városrész lakossága számára szűknek bizonyult, ezért *Groll* Fábián ferencrendi atya kezdeményezésére a hívek 1795—1797 között új templomot építettek a kápolnától nyugatra emelkedő lejtőn. (Ez a mai krisztinavárosi templom.) A felszentelés után lebontották az új templom előtt álló régi kápolnát, annak földjében hagyva az alapító *Franczint* nejével együtt.[45]

E templomnak temetőkerülete nem volt.

A Krisztinaváros területén feküdt a mai *Délivasút* helyén lévő *török temető* is. A háromszögalakú, 3547 négyszögöl terjedelmű[46] temetőt (10. térkép.) 1686 után a *katonaság* részére

[44] *Schoen:* A Budapest-Krisztinavárosi templom. 7—13. l.
[45] U. o. 21—23. l.
[46] *Kovács* Lajos dr.: A budai katonatemető áthelyezése 1797-ben. História, III. évf. 4—6. sz. 1930. 81. l.

foglalták le és ezentúl csak katonák és hozzátartozóik temetkezhettek benne. A temetőben egy — a *„Szent Kereszt"* tiszteletére szentelt — kápolna is állott, amelyet *Frimwagner* ezredes özvegye építtetett 1756-ban. A temetőre egy itt lakó remete ügyelt fel.[47]

A temetőt a XVIII. század végén kitelepítették az időközben kiépült Krisztinavárosból és a katonákat 1797-től a *vizivárosi temetőben* temették el.[48]

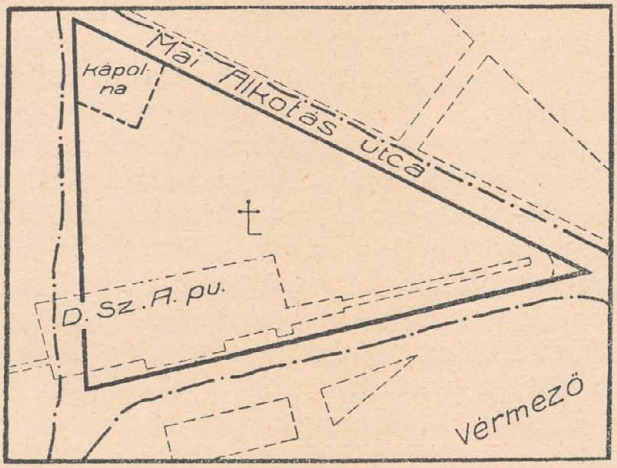

10. *A Délivasút helyén levő katonai temető.* Közölve Kovács Lajos dr.: „A budai katonatemető áthelyezése 1797-ben" c. munkájában.

Buda legészakabbra fekvő külvárosának, **Újlak**nak a lakossága a hódoltság idejében annyira kipusztult, hogy a törökök kiűzése után valósággal újra kellett telepíteni. A hatalmas csapatokban beözönlő idegenek közül *Szentjakabfalva* és *Felhéviz* helyén főleg *bajorok* és *würtembergiek* telepedtek le, akik megvetették a mai Ujlak alapjait.[49]

Az új községnek eleinte sem temploma, sem temetője nem volt, a nép az *óbudai* és *vizivárosi* plébániák temetőiben temetkezett. Az első templom a hívek közadakozásából épült 1706-ban, a mai plébánia-épület helyén. Állandó plébánost is csak 1706-ban neveztek ki és Buda városa ezen ünnepélyes alkalom-

[47] *Rupp:* i. m. 186. l.
[48] *Kovács:* i. m. 82. l. A temető áthelyezése után a remete is átköltözött az új temetőbe.
[49] *Szokolay* Antal dr.: A budapest-újlaki róm. kath. egyház évkönyvei. I. 1926. 29. l.

mal a templom mellett fekvő telkét az egyháznak adományozta *temető* létesítésére. E temető *Szokolay* újlaki plébános megállapítása szerint a mai Bécsi-út és Szépvölgy-utca sarkán álló templom helyén terült el.[50] Mivel a régi templom idők folytán szűknek bizonyult, 1745-ben hozzákezdtek a mai nagy templom építéséhez. E templomot szintén temető övezte, szentélye és hajója alatt pedig egy 12 méter hosszúságú *kripta* húzódott végig, amelyben a hívek rangkülönbség nélkül temetkezhettek, ha a megszabott taksát — felnőtt: 14, gyermek: 7 forint — megfizették.

A templom temetőkerületét 1780-ban kitelepítették a *kiscelli domboldalra.*[51] Kriptáját — amelyet az 1838-i árvíz által hajléktalanná vált menekültek egy héten át megszállva tartottak (márc. 13—18.), — csak az 1875-i borzalmas felhőszakadás után falazták be, amikor a hatalmas víztömeg benyomult a templomba, felszakította a kripta boltozatát és a helyükből kiemelt koporsókat a berendezési tárgyakkal együtt az utcára vetette.[52]

Az Ujlak közelében fekvő **Kis-Cell** templomát a *trinitáriusok* építették 1747—1760 között a grófi *Zichy*-család támogatásával.[53] A templom kriptájában nyugszik az alapító *Zichy* Miklós grófi.

A *kamarai kincstár* és a grófi *Zichy*-család segítségével épült fel 1746—1750 között az *óbudai plébániatemplom* is, ahol eleinte az *ágostonrendiek* lelkészkedtek.[54]

Az óbudai plébániatemplomot temetőkerület övezte.

Pest templomai közül a török hódoltság idejében egyedül a *Boldogságos Szűz tiszteletére szentelt főtemplom* maradt keresztény kézen. Mivel ez volt az egyetlen — s egyben főtemploma — a pesti lakosságnak, nagyon sokan temetkeztek ide. E templom kedvelt temetkezési helye maradt a város előkelő polgárságának a visszafoglalás után is. A halotti anyakönyvek adatainak tanusága szerint 1699-től 1734-ig 478-an temetkeztek a templom talajába.[55] Később építettek egy 60

[50] *Szokolay:* i. m. 32. l.
[51] U. o. 36. l.
[52] U. o. 83—84. l.
[53] *Schoen:* A budai Szent Anna templom. 145. l.
[54] U. o. 6. l.
[55] *Némethy:* A pesti főtemplom története. 272. l.

fülkés kriptát, melyet még a XIX. században is használtak,[56] de a magánosok csak 1789-ig, *II. József* császár tiltó rendeletéig temetkezhettek bele.[57]

A templom temetőkerülete északon a *kegyesrendiek* későbbi telkéig terjedt, sőt bele is nyúlt abba két helyen. (11. térkép.)

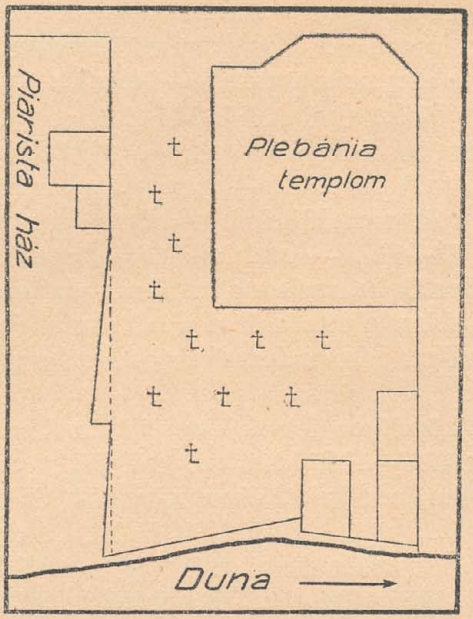

11. *A pesti belvárosi plébániatemplom temetőkerülete.* Közölve: Takáts Sándor: „A főváros alapította budapesti piarista kollégium története." és Friedreich Endre dr.: „A budapesti piarista telek története" c. munkáiban, az Orsz. levéltárban (Acta fund. c. f. 48.) levő eredeti után.

Midőn a piaristák 1756-ban, kollégiumuk bővítése alkalmával a templommal párhuzamos szárnyat is ki akarták építeni, a temető e két kis, — kb. 29 négyszögölnyi — területének átengedését kérték, amelyet *Batthyány* József gróf pozsonyi prépost az 1756-i egyházlátogatás alkalmával meg is engedett. Az engedélyhez az egyházlátogatáson résztvett városi képviselők, majd maga a városi tanács is hozzájárult és az érsek is jóváhagyta.[58] E két beszögellésben ezért már 1756-ban meg-

[56] Canonica visitatio. 1822. Fővárosi levéltár.
[57] *Rupp:* i. m. 282. l.
[58] *Takáts* Sándor: A főváros alapította piarista kollégium története. 1895. 228. l.

szüntették a temetkezést, de kiürítésük csak két év mulva, az építkezések megkezdésekor következett be. Midőn híre futott, (1758 áprilisában), hogy a sírokat megbolygatták, a lakosság zúgolódni kezdett, mire a városi hatóság — bár a temetőrészek átengedésébe már előzőleg beleegyezett — a munka folytatását betiltotta. E tilalmat 1759 októberében oldották fel, de csak azon feltétel alatt, ha a piaristák új temetőfalat építenek és a templompénztárat kárpótolják az elfoglalt sírhelyekért.[59] A belvárosi plébániatemplom e két részletében tehát már 1756-ban beszüntették a temetkezést, de a temető többi részét a XVIII. század végéig használták.

A törökök kiűzése után a hódoltság idejében elmenekült *szerzetesrendek* is visszatértek s jelentkeztek régi templomaikért.

A felszabadítás után visszatérő *domonkosok* templomukat és kolostorukat a mai Váci-utcában, egy rombadőlt mecset helyén építették föl.[60] *Szűz Máriáról* elnevezett templomuk ma az *Angolkisasszonyoké*. Hogy ez a középkori domonkosrendű kolostor helyén áll-e, teljes bizonyossággal megállapítani nem lehet.

A *franciskánusok* is megkapták mecsetté alakított régi templomukat (*Szinán bég moséja*), sőt a mecset környékének 4320 négyszögölnyi területét is, melyen csak 1711-ben építettek rendes kolostort.[61] Visszatérésükkor helyreállított templomukat *Szent Péter apostol*, majd az 1562-ben elhunyt *Alcantarai Szent Péter hitvalló* tiszteletére szentelték.[62]

Templomukat *temetőkerület* övezte, amelynek nyomait megtalálták a XIX. század hetvenes éveiben felásott templomudvarukban.[63]

A középkorban a *johannitáknak* is volt Pesten rendházuk és templomuk. *Szent Miklós* tiszteletére szentelt templomukat azonban — amely a mai *központi városháza* (volt *Invalidusház*, majd *Károly-kaszárnya*) északnyugati, vagyis a mai Kammermayer Károly- és Városház-utcai sarkán állott, — a törökök mecsetté alakították. (*Nagy- vagy főmecset.*) A

[59] *Friedreich* Endre dr.: A budapesti piarista telek története. 1914. 45—46. l.
[60] *Divald* Kornél: Budapest művészete a török hódoltság előtt. 19. l.
[61] *Karácsonyi:* Szent Ferenc rendjének története. I. 225—226. l.
[62] U. o. II. 140. l.
[63] *Rómer:* A régi Pest. 191. l.

johanniták ekkor eltávoztak, de a visszafoglalás után már nem jöttek többé vissza.

A kőfallal övezett, üres mecsetet az 1688. nov. 13-án kelt királyi parancs alapján a *szerviták* vették birtokukba.[64] A kissé átalakított és sekrestyével kibővített ideiglenes templomot a XVIII. század elején is használták még a szerviták. Mivel azonban a temetővel körülvett mecset-templom az invalidus-ház építéséhez szükséges telekkomplexum területén állott és így megakadályozta az épület északnyugati sarokrészletének kiépítését, el kellett innen távolítani. Hosszas tanácskozások után 1717 májusában sikerült a haditanács megbízottjának megegyezésre jutnia e kérdésben a szervitaszuperiorral, akivel a következő tartalmú megegyezést kötötte: 1. a mecset-templomot és annak kőfallal övezett temetőjét 2000 forintért megváltja az invalidus-ház számára; 2. a kőanyagot a szerviták felhasználhatják új templomuk (mai Szervita-téri templom) építéséhez; 3. a szerviták szabadon végezhetik szertartásaikat a mecset-templomban, amely addig le nem bontható, amíg a szerviták új temploma fel nem épül; végül pedig a szerviták számára biztosítják a lelkészi adminisztrációt az invalidus-házban.[65] Az erősen omladozó, régi templom lebontása csak 1735-ben, 18 évvel a szerződés megkötése után következett be.[66]

Az invalidus-háznak saját temploma is volt, amelyet a főhomlokzat (mai Városház-utcai oldal) középső traktusába építettek és amelyben az invalidusok (rokkantak) ápolásával foglalkozó *irgalmasok* végezték a mise-szolgáltatást és a lelkészi teendőket.

A templom fundamentumában kiképzett *kripta* rendezésére 1780-ban tért rá az invalidus-ház vezetősége és *Schima* Ignác építési felügyelővel 400 halotti fülke építésére készíttetett tervrajzot, költség híjján azonban csak 100 halott számára való fülke épült. A sírbolt átalakításával egyidejűleg — amelyet Josef *Gerl* bécsi építőmester végzett 1781-ben — megszüntették a templom belsejéből vezető kripta-lejáratot is és az I. számú

[64] *Schoen* Arnold: A budapesti központi városháza. 1930. 14. l.
[65] U. o. 19. l.
[66] U. o. 28. l.

udvarba nyíló, második szelelő ablakból tágítottak ki helyette egy újat.[67]

Az invalidusok számára külön *temetőt* is nyitottak a városfalon kívül, amely a mai Erzsébet-tér déli részén fekvő *polgári temető* közelében, az invalidus-ház telkének északkeleti sarkán terült el. (12. térkép.)

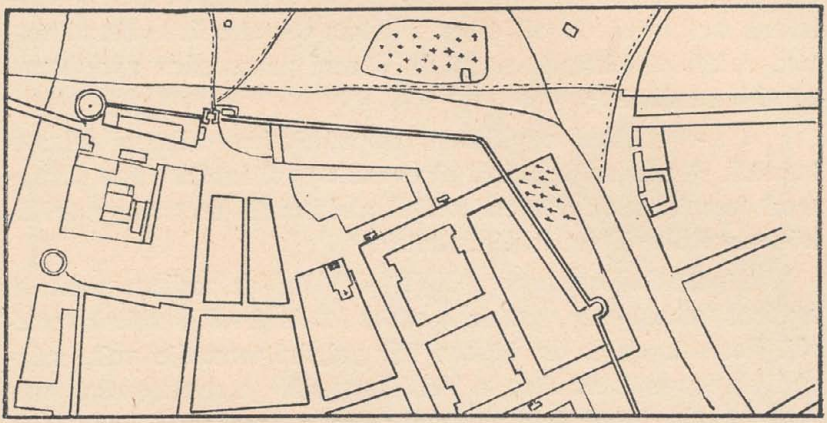

12. *Az invalidusok temetője és a városfalon kivüli polgári temető* Pest város 1746—1750 közötti térképén. Részlet Matthei térképrajzáról a bécsi Kriegsarchivban. Közölve Schoen Arnold: „A budapesti központi városháza" c. munkájában.

Az első pesti katonai temető létesítéséhez szükséges telket az invalidus-ház vezetősége 1746-ban vette meg 450 forintért *Bobics* Évától.

A temető a mai Károly-körút 12. sz. ház helyén feküdt s az akkori felmérés adatai szerint 23 öl széles és 45 öl mély volt, területe tehát összesen 1035 négyszögölet tett ki. A temetőt kicsinysége miatt annyira kihasználták, hogy a koporsókat kettesével, hármasával rakták egymás fölé.

A katonai parancsnokság a temető beteltével ugyanilyen célra más helyet kért a várostól. A városi tanács a mai Lipótváros területén, a régi *katonai téglavető* mellett jelölte ki az új katonai temető helyét, amelyet hosszas alkudozások után 1780. ápr. 22-én át is adott a katonai hatóságnak.

Minthogy a katonákat vallásfelekezetre való tekintet nélkül, egy közös temetőben temették el, a tanács a terület át-

[67] *Schoen:* A budapesti központi városháza. 44. l.

adásakor kikötötte, hogy a *reformátusok* — mivel akkor még nem volt Pesten temetőjük — szintén ide temetkezhessenek.[68]

Az invalidus-ház és templom történetében nevezetes fordulat állott be az 1783-ik évben, midőn *II. József* elrendelte, hogy a rokkant-palotát a *gránátosok kaszárnyájává* alakítsák át. Az 1783. júl. 27-én exsecrált templom berendezési tárgyait elárverezték, magát a templomot pedig emeletekre osztva kórházzá alakították át. 1874-ben a kripta 68 tetemét is elszállították, a kiürített kriptát pedig II. József parancsára *gyapjúraktárul* használták.[69]

A szervitákkal egyidőben telepedtek le Pesten a *pálosok* is, akik *Mária születéséről* elnevezett egyházukat (mai Egyetemi templom) szintén mecsetből alakították át.[70] Nagy telkükön temetőkerületet is létesítettek.[71]

A pesti lakosságnak a XVII—XVIII. században nemcsak a város belterületén, hanem *a város falain kívül* is voltak temetői. Pestnek ebben az időben két polgári temetője volt, mégpedig a várostól északra, a *Váci-kapu* előtt, a *coemeterium ante portam superiorem* és a várostól délre, a *kecskeméti kapu* előtt, a *coemeterium ante portam inferiorem.*

A *coemeterium ante portam superiorem* a mai Erzsébet-tér déli részén feküdt, de átterjedt a mai Harmincad-utca—Deák Ferenc-utcai háztömb északkeleti részére is. (13. térkép.)

Schmall Lajos szerint a temető területének nyugati határa a mai Vörösmarty-térre is átnyúlott. 1906-ban emberi csontvázakat is találtak itt.[72]

E temetőben, — melyet 1759-ben fallal vettek körül[73] — állott a *„Látogató Szűz Mária"* kápolnája, vagy az ú. n. *„Szabó kápolna"*, amelyet *Stiegelmayer* Jakab szabó és neje építtettek 1733-ban.[74] A kápolnát *II. József* császár 1786-ban bezáratta, a városi tanács pedig 1787-ben elárvereztette azzal a kikötés-

[68] *Schmall* Lajos: Adalékok Budapest székesfőváros történetéhez. 1899. II. 75—77. l.
[69] *Schoen:* i. m. 44—46. l.
[70] *Rupp:* i. m. 248—249. l.
[71] *Némethy:* A pesti főtemplom története. 186. l.
[72] *Schmall* Lajos: Budapest utcái és terei. 73. l.
[73] Pesti tanácsülési jegyzőkönyv. Föv. lt.
[74] *Rupp:* i. m. 264. l., *Schmall:* Adalékok Budapest székesfőváros történetéhez. II. 76. l.

sel, hogy a vevő a megvett kápolnát azonnal lebontani tartozik. 1789-ben már a temető falát is eladta a város.[75]

A *coemeterium ante portam inferiorem*-et 1700-ban létesítették és igen sokáig használták. E temető a mai Lónyai-utca és Erkel-utca területén húzódott végig és kőkerítéssel volt körülvéve. Ebből 50 öl esett a reformátusok későbbi telkére és ezért a mai Kálvin-téri *református templom* építésekor a temető egy részét is beépítették.[76]

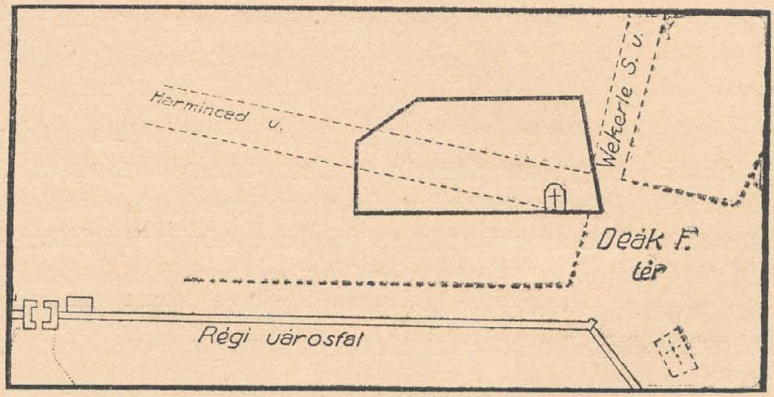

13. *A Váci-kapu előtti temető* (coemeterium ante portam superiorem) *1760-ban.* Hadtörténeti Levéltár. G-I-h. 67—3.

Itt állott a *„Halottak kápolnája"*[77], melyet szintén *II. József* parancsára zártak be.

A coemeterium ante portam inferiorem közelében, de a városfalon belül, a mai Vámház-körút — Királyi Pál-utca — Bástya-utca — Só-utca — Fővám-tér által határolt területen állott a XVIII. század elején a *Lazarétum* (járványkórház) és mellette terült el a *pestis-temető.* Itt temették el az 1710—11-,[78] valamint az 1723- és 1742-i pestisjárvány áldozatait[79]

E temetőben állott a *„Tizennégy segítő szent"* tiszteletére szentelt kápolna, amelyet *Vircs* Vilmos és *Wesner* Gertrud építtetett 1719-ben. A kápolnát az 1710—11. évi pestisjárvány emlékére emelték és a járványban elhaltak lelki üdvéért

[75] *Rupp:* i. m. 277. l.
[76] Fővárosi levéltár. Int. a. m. 6947.
[77] *Némethy:* i. m. 302. l.
[78] *Schmall:* Adalékok. II. 77. l.
[79] *Rómer:* i. m. 190. l.

miséztek benne.[80] 1786-ban ezt a kápolnát is bezárták, 1787-ben pedig elárverezték.[81]

A temetőt a járványok elmultával beszüntették. Területe egyideig üresen állott, de már 1786-ban ide helyezték át a Hatvani-kapu közelében állott *„Régibb lövöldét"*.[82]

A pesti *görögkeleti* vallású *szerbek és oláhok*-nak külön temploma és temetője volt. A *szerb* templom a régi Zöldfa- és Pálos-utca (ma Veress Pálné- és Szerb-utca) sarkán épült a XVIII. század végén. (*Rupp* szerint 1793 után.)[83] Az *oláhok* ma is fennálló kéttornyos temploma pedig — szintén *Rupp* szerint — 1789-ben épült a piarista rendház mellett a Dunaparton.[84]

A helytartótanács 1800 aug. 18-án megengedi a görögkeletieknek, hogy templomaik mellett *temetőkerületeket* is létesítsenek, de egyúttal utasítja a magisztrátust, vizsgálja meg, nem válik-e az egészségügy kárára a görög rítusú temetkezés?[85] Ugyanazon év decemberében megengedi a helytartótanács a pesti görögkeleti egyházközségnek, hogy temetőjét fallal vegye körül s így megvédelmezze azt a Duna áradásai ellen.[86]

A görögkeletieknek a templomkerületeken kívül volt egy igen régi, különálló temetőjük is a későbbi *Ferencváros* területén, a Kálvin-téri református templom közelében. E temető helyét 1655-ben vette meg a szerb-illir egyházközség, amelyhez 1769-ben még 9 négyszögölet vásárolt Pest városától.[87] A temető 2400 négyszögölnyi területének tulajdonjoga azonban úgy látszik vitás volt, mert a város a XIX. század elején elvette tőlük a temetőt. A görögkeletiek sérelmükkel a helytartótanácshoz fordultak, amely 1821. szept. 25-i és 1824. márc. 13-i leiratával visszahelyezte őket régi temetőjük birtokába.[88]

---

[80] *Miskovits* Ferenc: A kálváriahegyi kápolna vagyonának a vallásalapból való kiadása a józsefvárosi templomépítés részére. Egyházközségi Tudósító. I. 3. 1927. 52. l., *Rupp:* i. m. 264. l., *Némethy:* i. m. 395. l.

[81] *Miskovits:* u. o.

[82] *Rómer:* i. m. 190. l., *Schoen:* A pesti negyedik lövölde.

[83] *Rupp:* i. m. 276. l.

[84] U. o.

[85] Fővárosi levéltár. Int. a. m. 1697.

[86] U. o.

[87] U. o.

[88] U. o.

VII.

Buda és Pest temetőinek története a XIX—XX. században.

Buda és Pest temetői az őskeresztény egyház felfogásának megfelelően az egész közép- és újkoron át (kivéve a hódoltság korát) közvetlen kapcsolatban állottak a templomokkal és minden időben egységes egészet alkottak velük. E jogi és fizikai egység Magyarországon éppúgy, mint Európa többi keresztény államában, a XVIII. sz. végéig, az állami beavatkozás koráig maradt fenn, amikor a temetőket közegészségügyi és városrendezési okokból kitelepítették a templomok

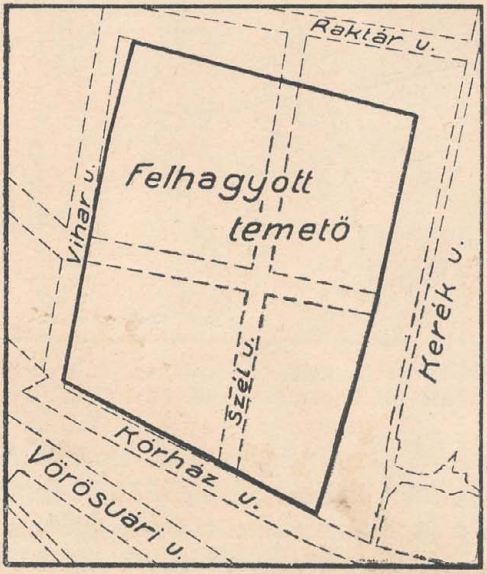

14. *Az óbudai Kórház-utcai temető.* Föv. Múz. 1144.

mellől. Magyarországon *Mária Terézia* 1775. júl. 17-i rendelete szüntette meg a templomok körüli temetkezést. E rendelet kimondotta, hogy a házak között, vagy azok közelében a jövőben egyáltalán nem szabad temetkezni, hanem a házaktól nagyobb távolságra kell új temetőket nyitni helyettök.[1]

A templom és temető contiguitásának gondolata *Mária*

[1] *Kovács:* A budai pestistemető és kápolnája. 62. l.

Terézia kitelepítő rendelete után a *temetőkápolnák* létesítésében nyilvánult meg. Azonban e kápolnák sem sokáig őrizhették az ősi egység gondolatát, mert alig pár év mulva áldozatul estek *II. József* egyházellenes politikájának, aki 1786-ban az összes kápolnákat bezáratta és lebontatta.

A **budai oldalon** ebben az időben létesítették a koronauradalom által adott telken az óbudai *Kórház-utcai* temetőt, (14. térkép.), amelyet 1788. jan. 7-én nyitottak meg. Területe 140 öl hosszú és 21 öl széles volt. (2940 négyszögöl) Az árokkal és töltéssel körülvett temető a házakon kívül, a községtől

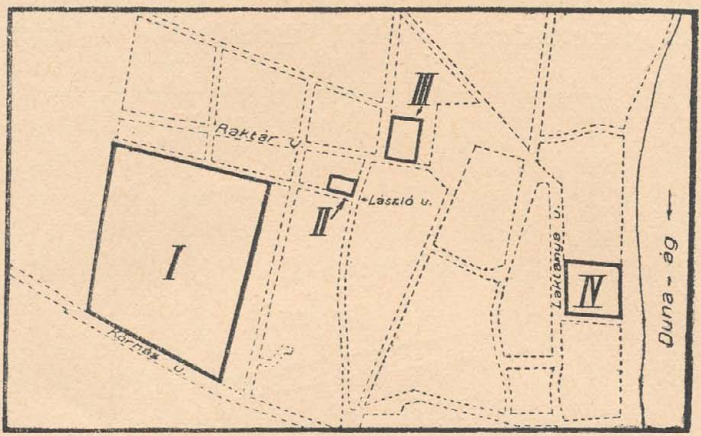

15. *Az óbudai felekezeti temetők.* I. katolikus, II. evangélikus, III. református, IV. izraelita temető. Főv. Múz. 4341.

északnyugatra feküdt. A temetőt 1820-ban[2] és 1854-ben megnagyobbították. (Mai területe 8 hold 952.5 négyszögöl.) A lakóházak között, a Duna áradásainak kitett, lapályos helyen fekvő temetőt 1888. ápr. 30-án közegészségügyi okokból beszüntették.[3]

A Kórház-utcai temetőben csak katolikusok temetkeztek, mert az *evangélikusok*-nak (Majláth- és László-utca sarkán), a *reformátusok*-nak (Majláth- és Raktár-utca sarkán) és a *zsidók*-nak (Laktanya-utcában) külön temetőik voltak. (15. térkép.)

E felekezeti temetőket az 1868:LIII. t.-c. 22. §-a alapján szüntették meg, amely kimondja a *köztemető* jelleget, vagyis

[2] Az óbudai pléb. templom canonica visitatioja. 1822. Főv lt.
[3] Fővárosi Levéltár. VI. 2439/879., X. 705/1901.

azt, hogy a temetőkben a különböző vallásfelekezetek tagjai vegyesen temetkezhetnek.[4]

A főváros e megszüntetett temetők helyet 328/1880. és 916/1883. sz. közgyűlési határozataival új köztemetőt létesített a III. kerület lakossága számára a *Táborhegyen.* (16. térkép.)

A Bécsi-út mentén fekvő, 14 hold terjedelmű temetőt 1881. máj. 11-én nyitották meg, de az állandó talajmozgás és hegycsuszamlások miatt már 1909 elején beszüntették benne a temetkezést.[5]

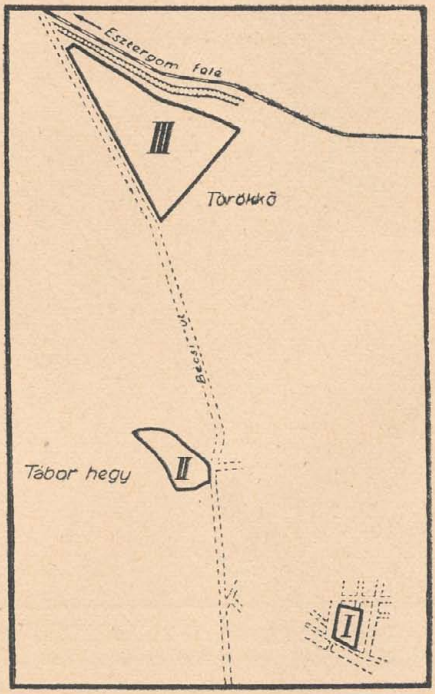

16. *Óbudai temetők.* I. Kórház-utcai, II. Tábor-hegyi, III. Törökkő-dülői. Főv. Múz. 13.745.

A fővárosi tanács a Bécsi-út végén, a *Törökkő-dülőben* létesített helyette 153/1906. és 1728, 882, 884, 889/1908. sz. kgyi. határozataival új köztemetőt.

A még ma is használatban levő III. kerületi köztemető 53 holdnyi területén a zsidóknak a *Chevra Kadischa* vezetése és felügyelete alatt álló, külön temetője van.

[4] Corpus Juris Hungarici.
[5] Fővárosi levéltár VI. 2439/1887, X. 705/1901.

Ujlak használatban levő temetőinek helye a XVIII.—XIX. sz. folyamán többször változott. A templom temetőkerületének megszüntetése után a *kiscelli domboldalon,* a Bécsi-út mentén létesítettek egy 3725 négyszögöl terjedelmű temetőt, (17. térkép.), amelyet 1780-ban nyitottak meg, de csak kb. 20 évig használtak. A temetőt 1800 körül a *József-* és *Mátyás-hegy* közötti magaslatra helyezték át, de 1810-ben már ismét a kiscelli temetőben temetkeztek.[6,7]

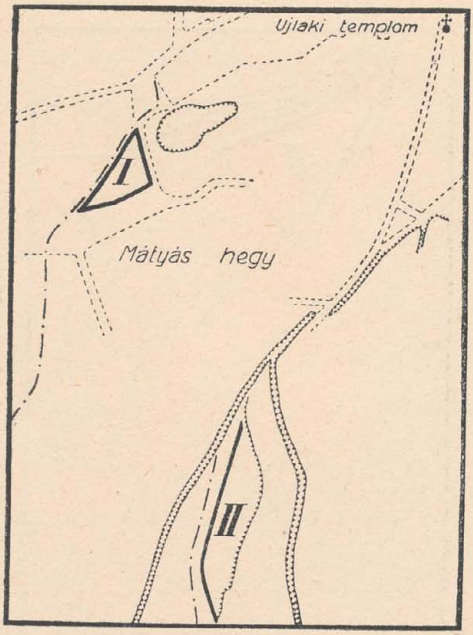

17. *Ujlaki temetők.* I. a kiscelli domboldalon, II. a József- és Mátyáshegy közötti magaslaton levő temető. Főv. Múz. 883.

1837-ben új temetőt létesítettek a plébániatemplom és a *„Segélyző Szűz Mária"* kápolnája közötti magaslaton (18. térkép.) a mai *Holzspach*-féle téglagyár területén,[8] de 1849 óta újból a kiscelli temetőt használták.[9]

E temetőkben a különböző vallásfelekezetűek közösen

[6] *Szokolay:* A Budapest-újlaki róm. kath egyh. évkönyvei 1926. 36. l.
[7] A buda-újlaki paróchia 1846-i canonica visitatioja szerint a két temető közül a József- és Mátyáshegy közötti volt a régibb és csak ennek betelte után helyezték át a temetőt a kiscelli domboldalra.
[8] Can. vis. Újlak. 1846. és *Szokolay:* i. m. 36. l.
[9] *Szokolay:* i. m. 36. l.

temetkeztek,[10] kivéve a zsidókat, akiknek a *Zöldmáli-dülőben*, a mátyáshegyi keresztény temető közelében volt egy külön temetőjük, amelyet 1831-től 1888-ig használtak. Beszüntetése után a táborhegyi zsidó temetőben temetkeztek.[11]

A kiscelli temetőt 1924-ben ürítették ki. A nevezetesebb halottakat exhumálták ekkor és a III. kerületi (törökkő-dülői) köztemetőbe helyezték át.[12]

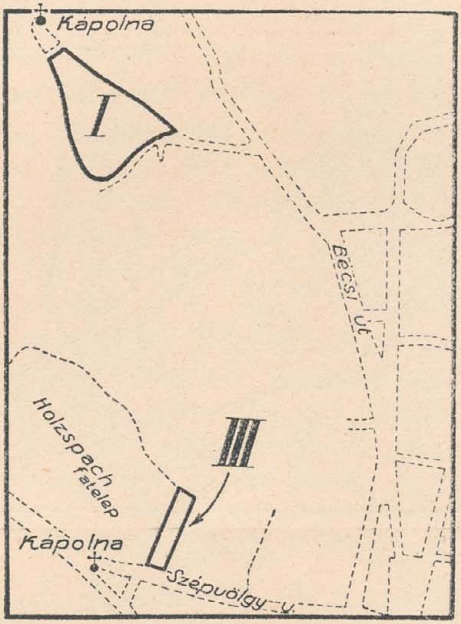

18. *Újlaki temetők.* I. a kiscelli domboldalon, III. a plébániatemplom és a „Segélyző Szűz Mária" kápolnája közötti magaslaton levő temető. Főv. Múz. 4314.

A *Vár, Víziváros* és *Országút* lakossága a mai Kútvölgyi- és Budakeszi-utak között fekvő *vízivárosi temetőbe* temetkezett[13] (19. térkép.), amelyet a *városmajori temető* betelte után, 1785-ben nyitottak meg.

Az új temető 15 holdnyi területét — amelynek felszentelése 1785. okt. 10-én történt — a keresztény vallásfelekezetek

[10] Can. vis. Újlak, 1846.
[11] A budai izr. Szent Egylet elöljáróságának 1877. jún. 17-i cikke.
[12] *Szokolay:* i. m. 88. l.
[13] A vári főtemplom és a vízivárosi Szt. Anna templom canonica visitatioja. 1846.

közösen használták, a zsidóknak pedig a 601/1881. sz. tan. hat. alapján egy 1405 négyszögöl terjedelmű külön területet engedett át a főváros a keresztény temető mellett.

A vízivárosi temető nevezetesebb halottai: az 1848-ban elhunyt *Vásárhelyi* Pál, a kiváló folyammérnök, *Vörösmarty* leányai (Terézia és Erzsébet), *Patachich* József helytörténeti író, *Hajnik* Károly, a magyar gyorsírás megalapítója, a magyar és erdélyi országgyűlési naplók szerkesztője, *Kriesch* János

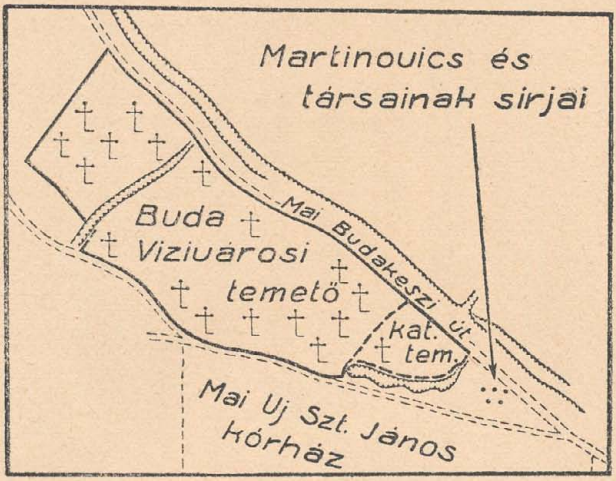

19. *A vízivárosi temető.* Föv. Muz. 1671/4.

zoológus, *Mayer* Ferenc tábornok, a róla elnevezett fiúárvaház megalapítója, *Laszlovszky* József városi tanácsnok, Xaver von *Kammerlauf* nádori főudvarmester és még sokan mások. Itt nyugodtak a *Csáky, Gyulay, Mikes és Pejacsevich* grófi családok tagjai, a *Reviczkyek,* az angol származású *Masjon-* és *Teasdale-* valamint számos előkelő és híres budai familia tagjai. Itt feküdtek *Verseghy* Ferenc, a papköltő hamvai is, melyeket 1931-ben szülővárosa, Szolnok helyezett örök nyugalomra.[14]

A vízivárosi polgári temető mellé helyezték át 1797-ben a mai Délivasút helyén fekvő *katonai temetőt,*[15] melynek 3639 négyszögölnyi területét a XX. század elejéig használta a katonaság. A temető végleges beszüntetése a 746/1902. kgy. és

[14] *Bánrévy* György dr.: A budavízivárosi régi temető. Historia. IV. évf. 3—4. sz. 1931. 144—150. l.

[15] *Kovács:* A budai katonatemető áthelyezése. 82. l.

91677/903. ápr. 23-i tan. hat. alapján 1903 máj. 1-én történt, de a hadügyi kormány kezelése és gondozása alatt továbbra is fennmaradt, bár nem temetkeztek többé bele. Területét kiürítése után parkká fogják átalakítani.

A temetőben mintegy 3000 halott nyugszik, jórészt katonatisztek és hozzátartozóik. Itt temették el *Hentzi* altábornagyot és az 1848—49-i szabadságharc alatt elesett osztrák katonákat, de Hentzi holttestét később átszállították a hűvösvölgyi kadétiskola kertjébe. A síremlékek közül borbereki *Alvinczy* József báró tábornoké volt a legszebb, úgyhogy az egész temetőt *„Alvinczy-temető"*-nek nevezték el róla.[16]

A vízivárosi temetőn kívül (akkor még csak polgári temető volt) temették el az 1795. máj. 20-án kivégzett *Martinovics* Ignác apátot és társait is. Sírjaik helyét a katonai hatóság annak idején eltitkolta, úgyhogy *Kazinczy* Ferenc, a Martinovics-pör egyik elítéltje is csak annyit jegyez meg a temetésről, hogy „A kivégzés után az öt testet (*Martinovics*, gr. *Sigray*, *Hajnóczy*, *Szentmarjay*, és *Laczkovics*)[17] kivitték a Duna mögött emelkedő tetőkre, senki sem tudja, hol feküsznek."[18] Holttesteiket csak 1914-ben, — egy *Gárdonyi* Albert dr. fővárosi főlevéltáros által felfedezett térrajz adatai alapján vezetett kutatás során — találták meg a Budakeszi-út — Kútvölgyi-út — Katonai temető — és a vámház mögötti háromszög alakú területen.[19] A maradványokat az exhumálás és gondos antropológiai vizsgálat után tölgyfaládákba zárva a *Székesfővárosi Levéltár* tűzmentes helyiségében őrizték 1926-ig,[20] a Kerepesi-temetőbe való eltemetésükig.[21]

A vízivárosi temetőt 1885-ig használták, de a fővárosi tanács 1885. okt. 22-én kelt 8553/885. sz. eln. határozata kimondotta, hogy kivételes esetekben tovább is lehet temetkezni benne. A temető mint ilyen, 1930. jan. 1-én teljesen megszűnt.

A temető területének felhasználására több tervet dolgoz-

---

[16] *Schams:* Vollst. Beschr. der königl. freien Hauptstadt Ofen. 299. l., G. L. *Feldmann:* Pest und Ofen. 1844. 120. l.

[17] A két másik összeesküvőt: *Szolarcsikot* és *Őz* Pált később végezték ki, de ugyanide temették. Ezért volt öt sír. (Először 3, azután 1—1.)

[18] *Vahot* Imre: Kazinczy Ferenc fogságnaplója. (Orsz. gyűlési emlék.) 1848. 80. l.

[19] *Bartucz:* A magyar jakobinusok exhumálása. 1919. 60—100. l.

[20] *Wildner* Ödön ny. tanácsnok úr szóbeli közlése.

[21] *Bartucz:* i. m. 161. l .

tak ki, de végül is a mellett döntöttek, hogy a nagykiterjedésű területet kiürítése után parkírozzák s mint díszkertet tartják fenn.

Mária Terézia 1775-i rendelete folytán a *tabáni* plébániatemplom temetőkerületében is be kellett szüntetni a temetkezést. A beszüntetett temető helyett a Gellérthegy alatti *Lazarétum* mellett, a melegforrásoknál, (kb. a mai Gellért-szálló táján) létesítettek a tabáni lakosság számára új temetőt.[22] Itt állott az *Immaculata Conceptio* kápolna, amelyet *II. József* záratott be 1786-ban.

A Gellérthegy alatti temető azonban oly kicsiny volt, hogy csakhamar betelt s ezért 1796-ban már beszüntették benne a temetkezést. Ugyanezen évben nyitották meg a mai Csend-utca — Avar-utca — Csörsz-utca — Budaörsi-út közötti 19,759 négyszögölnyi területen az új *tabáni temetőt.*

A temető létesítéséhez szükséges területből *Seidl* János Mihály budai polgártól vásárolt meg a városi tanács 1786-ban 6½ holdat 305 forintért. A helytartótanács 26.198/1786. és 28.846/1786. sz. alatt jóvá is hagyta a vételt, de utasította a magisztrátust, hogy a jövőben semmiféle vételbe ne bocsátkozzék addig, amíg erre felsőbb helyről engedélyt nem kap.[23]

A tabáni *görögkeletiek* a XVII—XVIII. század folyamán a mai Kereszt-téren fekvő plébániatemplomuk temetőkerületébe temetkeztek. E temetőt *Mária Terézia* rendelete folytán 1778-ban szüntették meg.[24]

A budai görögkeletiek később az új tabáni temetőnek egy széles árokkal elválasztott, külön területén temetkeztek, amelyet a *németvölgyi temető* megnyitásáig a görögkeleti egyházközség kezelt.

A tabáni temetőben XVIII—XIX. századi közéletünk számos jelese alussza örök álmát. Itt nyugszik *Virág* Benedek, az 1830-ban elhunyt ideális lelkű költő, műfordító és regényíró, *Döbrentei* Gábor író és nyelvész, († 1851), *Fuss* János zenetudós, Beethoven munkatársa († 1819), *Lenhossék* Mihály és fia *József,* a pesti egyetem bonctan-tanára, stb. Itt temették el

[22] Can. vis. Tabán. 1822.
[23] Országos levéltár. 1., 2., 3. Citt. oec. N. 239, 5., 7., 8., 17. Citt. oec. 28846.
[24] Országos levéltár. Canc. 301., 587., 2468., 1286.

a Budavára 1849-i ostrománál elesett honvédeket és igen sok magasrangú, hős katonatisztet is.

A görögkeletiek temetőjébe temetkeztek a régi híres görög familiák közül a *Procopiusok,* a morodai *Niták,* a szerbek közül a nagytudományú *Berits* János, a pesti egyetem nyelvész- és bölcsésztanára, *Berits* Pál költő, Wieland fordítója, az 1875-ben elhunyt *Petrovits* Konstantin, az egyesítés előtti Buda utolsó rendőrkapitánya és szenátora, *Sztankovits* Kornél, a szerb nemzeti zeneirodalom megalapítója és még sokan mások.[25]

A tabáni temetőben az 1885. okt. 22-i 8553/1885. sz. eln. határozat beszüntette az általános temetkezést, de a temető végleges bezárása nem volt kimondva. A tanács engedélyével elvétve még temetkeztek benne.

A görögkeleti temetőrészt a kath. temetővel együtt zárták be, de a tanács engedélyével tovább is temetkezhettek benne.

A tabáni temetőt ma már teljesen megszüntették. Területét kiürítése után parkírozzák és mint díszkertet fogják fenntartani.

A tabáni és víziárosi temető beteltével az I. és II. kerület lakossága számára új temetőt nyitott a főváros a tabáni temető mellett, a *németvölgyi-dülőben.*

Az 547/1883. és 647/1884. sz. kgy. határozatokkal létesített németvölgyi temető területe 22.524 négyszögöl volt. 1885. nov. 15-től 1912. dec. 31-ig használták és ezen idő alatt 16.855 halottat temettek el benne.

Mivel a temető területe nagyon szűknek bizonyult, 1894-ben új temetőt létesítettek helyette a *Farkasréten.* A farkasréti temető 94.896 négyszögölnyi területén a katolikusok, evangélikusok és reformátusok közösen temetkeznek, de a zsidók és görögkeletiek, valamint a katonaság külön területet kapott.

Mielőtt áttérnénk **Pest** XIX—XX. századi temetőinek tárgyalására, futó pillantást kell vetnünk a pesti *külvárosok* fejlődésének történetére.

Pest város a XVIII. század közepén kezdett már a falakon kívül is terjeszkedni, mégpedig északkeleti és délkeleti irány-

[25] *Ujvárossy* Fedor: A tabáni temető halottai. Magyarság, 1929. márc. 3.

ban. A két külváros — a mai *Teréz-* és *Józsefváros* — igen gyorsan fejlődött. A Józsefváros 1733-ban már előljárót is kapott.[26]

A külvárosokat alapításuk első éveiben név szerint nem ismerték. A Terézvárost megkülönböztetésül az alsó-, vagyis a mai Józsefvárostól *„Felső külváros"*-nak, a Józsefvárost viszont *„Alsó külváros"*-nak nevezték.

A Teréz- és Józsefváros mai nevét az ottani lakosság kérelmére az építendő templomok patrónusától: *Szt. Teréz* és *Szt. József* nevétől kapta 1777-ben.

A két külváros közötti terület, amely a Lerchenfeld Vorstadtnak Józsefvárossá történt átkeresztelése után átvette a *Lerchenfeld-Vorstadt* nevet, a XIX. század 30—40-es éveiben kezdett mindjobban kiépülni. E városrészt *Ferdinánd* királyról akarták elnevezni, ez azonban az 1848-as események következtében elmaradt s így e városrész a Terézvároshoz csatolva, annak nevét vette fel.

A régi Terézváros ma két részre oszlik s míg a Rákóczi-út — Kerepesi-út és a Király-utca közötti terület 1882 óta *Erzsébet királyné* nevét viseli, a Terézváros ettől az időtől kezdve csak a Király-utcán túli részből áll.

Amilyen gyorsan fejlődött a XVIII. század folyamán a Teréz- és Józsefváros, éppen olyan lassan épült ki a mai *Lipót-* és *Ferencváros* területe. E két külváros gyorsabb fejlődése az állami adókedvezmények következtében a XVIII. század utolsó évtizedére esik. Nevet is akkor kapott a két külváros: a Váci-kapu előttit 1790-ben *II. Lipótról,* a Kecskeméti-kapu előttit pedig 1792-ben *I. Ferenc* királyról nevezték el.[27]

A mai Lipót- és Ferenc-város területén feküdt a *coemeterium ante portam superiorem et inferiorem.* E temetőket a belvárosi szegényebb családokon kívül főleg az *Alsó* és *Felső külváros* lakossága használta. E temetők környéke azonban a XVIII. század folyamán a külvárosok fejlődésével kapcsolatban kezdett kiépülni s így e század végén *Mária Terézia* 1775-i rendelete következtében, mint a közegészségügyre károsakat, e temetőket is ki kellett innen telepíteni.

---

[26] *Schmall* L.: Adalékok Budapest székesfőváros történetéhez. II. 8—9. l.

[27] *Schmall:* i. m. 10—12. l.

A Váci-kapu előtti temető, vagyis a *coemeterium ante portam superiorem* megszüntetése után a mai Lipót-város területén, a *II. József* parancsára épült *Neugebäude*-tól északra (20. térkép) létesítettek egy új temetőt.

A Duna áradásainak kitett, mocsaras helyen fekvő temetőt azonban alig pár évi használat után bezárták és már a

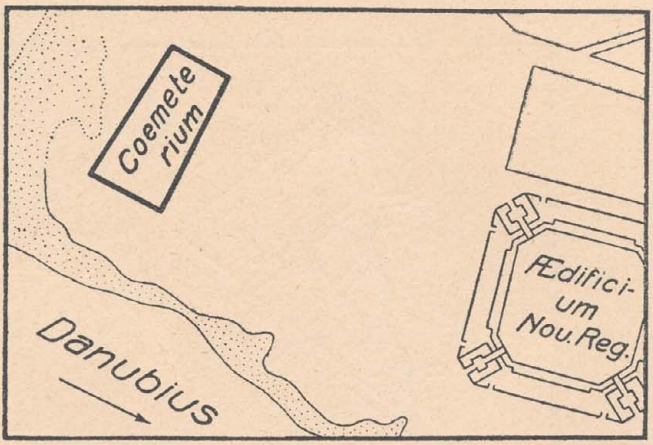

20. *A Neugebäude-tól északra fekvő, lipótvárosi temető.* Ballaféle térkép. Főv. Múz. 1182.

XVIII. sz. 90-es éveiben a mai Váci-út — Lehel-utca — Taksony-utca közötti területen nyitottak helyette egy nagy köztemetőt. (21. térkép.)

A *görögkeletiek* a temető Váci-úti oldalán kaptak 1810-ben egy 2226 négyszögöl nagyságú területet temetőül, de mivel ez kevésnek bizonyult, 1815-ben még 620 négyszögölet kértek hozzá.[28]

A *katonaság* számára a temető keleti oldalán hasítottak ki egy külön parcellát, amelynek területe 1815-ben 2690 négyszögöl volt.

A keresztény vallásfelekezetek által használt polgári temető területe ugyanekkor 8000 négyszögöl,[29] tehát a XIX. század elején az egész temető területe 13.536 négyszögöl volt. Ha hozzávesszük ehhez még azt, hogy a temető területe idők

[28] Fővárosi Levéltár. Int. a. m. 1697.
[29] Az Int. a. m. 1697. jelzetű aktacsomóhoz csatolt térképvázlat alapján.

folyamán majdnem mégegyszer akkorára növekedett és hogy telve volt pompás márvány síremlékekkel és szebbnél-szebb kriptákkal, megérthetjük az egykorú írók elragadtatását, amellyel Pest „legnagyobb és legszebb" temetőjéről beszélnek.

A Váci-úti temetőben aludta örök álmát a tudós *Schwartner* Márton pesti egyetemi tanár, *Müller* Jakab Ferdinánd tanácsos, fővárosi könyvtárigazgató, *Szlatinyi* Ferenc városi bíró,

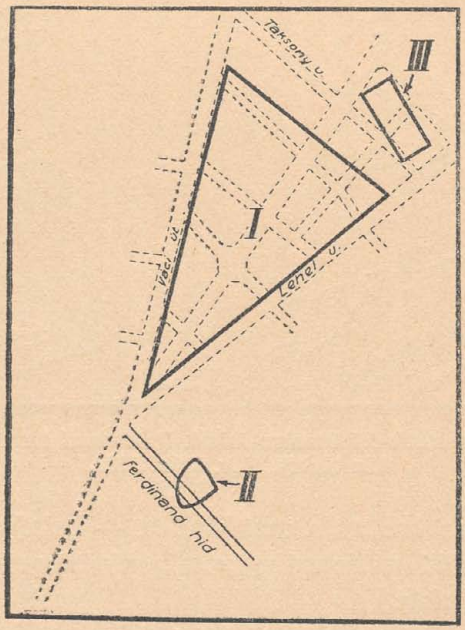

21. *Váci-úti temetők.* I. keresztény temető, II. régi zsidó temető, III. újabb zsidó temető. Főv. Múz. 4314.

a királyi szépítő-bizottság praesese, *Petróczai-Trattner* János, Szatmár- és Krassó vármegyék táblabírája, *Pauer* Márton, a királyi szépítő-bizottság tagja, *Rainer* József királyi direktoriális fiskális, *Leitner* János Nepomuk orvos, *Vicenty* János Nepomuk táblabíró, *Makk* József presbiter, *Pintér* György pesti szenátor, Bács- és Bodrog vármegyék táblabírája, *Iványi* László, Pest vármegye táblabírája és számvevője, *Sax* Mihály tanácsnok, egyetemi tanár és Pest város számos más közéleti kiválósága. Ide temetkeztek a dúsgazdag *Grabovszky*, a *Szepessy, Pánczély, Szlatinyi,* revisnyei *Revitzky, Laszlovszky,*

Komlósy, stb. családok tagjai, valamint a tekintélyes pesti polgárok, kereskedők és mesteremberek közül igen sokan.[30]

A Váci-úti temetőt 1847-ig, a *Kerepesi-úti köztemető* megnyitásáig használták, kivéve a sírboltokat, amelyekben tulajdonosaik tovább is temetkezhettek. A temető végleges megszüntetését és a sírboltok betömését a pestvárosi tanács 1873/39.198. sz. kgy. határozatával 1873. dec. 1-re rendelte el, de ez a közgyűlés 1873. dec. 10-i újabb határozata folytán csak 1874. ápr. 1-én következett be.[31]

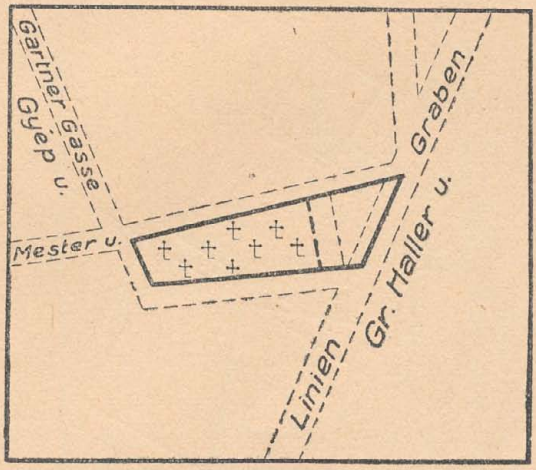

22. *A régi ferencvárosi (Mester-utcai) temető.* Főv. Múz. 981.

A Váci-úti keresztény temető közelében volt a *zsidók* temetője is, amely kb. a mai *Ferdinánd-híd* közepe táján feküdt. A betelt temető 2033 négyszögölnyi területét a pesti tanács 1845-ben elárvereztette. A terület két tagban (939 és 1094 négyszögöl terjedelemben) kelt el, az egyiket *Borsodi* Imre vette meg 1210 pengő forintért, a másikat pedig *Ullmann* Móric 1710 pengőforintért.[32]

A megszüntetett temető helyett új temetőt nyitottak a zsidók számára a keresztény temetőtől északra, kb. a mai Taksony-utca — Fóti-út — Aréna-út, — Lehel-utca közötti terü-

[30] *Pistory* Jos.: Auswahl denkwürdigen Inschriften auf Grabmählern. Pesth. 1827. 7—32. l.
[31] Fővárosi levéltár. Pesti tanácsülési jegyzőkönyv.
[32] Fővárosi levéltár. Int. a. n. 5227.

leten. E temető fennállott 1910-ig,[33] bár a zsidók 1874-től kezdve a Kerepesi-úti zsidó temetőbe temetkeztek.

A kecskeméti kapunál fekvő *coemeterium ante portam inferiorem* megszüntetése után két temetőt nyitottak: 1. a *Ferenc-város*, 2. a *József-város* lakossága számára.

A ferencvárosiak temetője kb. a mai Mester-utca — Gyep-utca — Gát-utca — Gróf Haller-utca közötti területen feküdt.

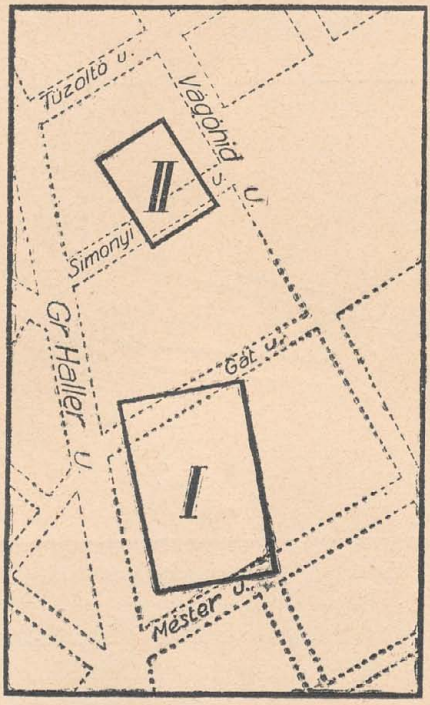

23. *I. Újabb ferencvárosi, II. görögkeleti temető.* Főv. Múz. 1820.

A temetőt a város szabályozása alkalmával a Mester-utca — azelőtt Gottesacker- majd Friedhof-gasse[34] — éppen közepén szelte át. (*22.* térkép.)

E kisterületű temetőt rövid ideig — a XVIII. század végétől a XIX. század elejéig — használták. A lakosság gyarapodásával új, tágasabb temetőt nyitottak a város határául szol-

[33] Fővárosi levéltár. X. 42385/1910.
[34] *Schmall:* Budapest utcái és terei. 141. l.

gáló ferencvárosi védgáton kívül, amely csak a XIX. század harmincas éveitől kezdve szerepel a pesti térképeken.[35]

Az új temető a város beépített részét övező mezőségen, — a mai vásártéren — kb. a mai Gróf Haller-utca — Mester-utca — Vágóhíd-utca — Gát-utca közötti területen feküdt. (23. térkép.)

A temetőt a katolikusok, evangélikusok és reformátusok közösen használták[36] a Kerepesi-úti köztemető megnyitásáig. A temető végleges bezárása 1874. ápr. 1-én történt.[37]

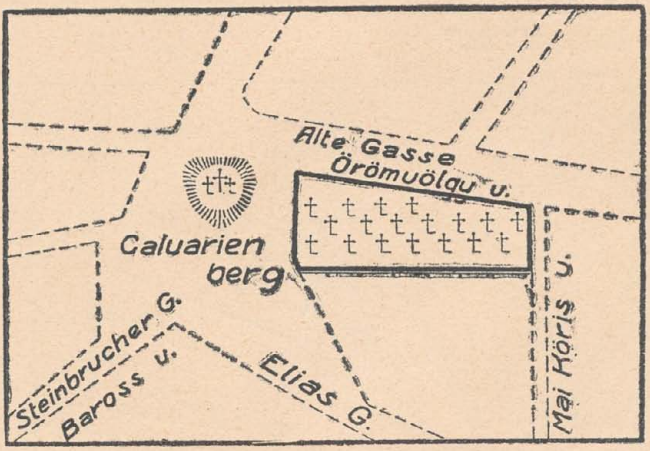

24. *Kálvária-téri temető.* Főv. Múz. 981.

E temető közelében, kb. a mai Gróf Haller-utca — Simonyi-utca — Tűzoltó-utca — Vágóhíd-utca közötti területen feküdt a *görögkeletiek* temetője (23. térkép), amelyet szintén 1874-ben, a Kerepesi-úti köztemető megnyitásakor zártak be.

A *coemeterium ante portam inferiorem* megszüntetése után a józsefvárosi lakosság számára a *Kálvária-dombon* (mai Kálvária-tér) kb. a mai Örömvölgy-utca — Kőris-utca — Kálvária-utca — Kálvária-tér közötti területen nyitottak egy új temetőt. (24. térkép.)

A temető létesítése a *kálvária* építésének következménye volt. A kálváriát a férjgyilkos *Wistner Schwartz* Anna Mária alapította, aki 1739 máj. 21-én és júl. 15-én kelt végrendeleté-

[35] L. a Fővárosi Múzeum gazdag térképgyűjteményét.
[36] *Dorffinger:* i. m. 259. l.
[37] 39198/1873. kgy. hat.

ben bizonyos alaptőkét hagyott hátra e célra, melyet a pesti belvárosi plébániatemplom kezelt. Maga a kálvária csak jóval az alapítónő halála után, 1746—47-ben épült fel. A kálvária szépsége annyira megnyerte a buzgó hívők tetszését, hogy szinte egymással versenyezve ajándékoztak kisebb-nagyobb összegeket a tetemesen megnövekedett kálvária-alap javára és mind többen kívántak a kálvária közelében temetkezni.[38]

A kálvária kápolnáját *II. József* 1786-ban bezáratta, a kálvária 10.000 forintnyi vagyonát pedig a józsefvárosi templom építésére fordíttatta.[39] A kápolnát 1894-ben városrendezési okokból végleg lebontották és az *epreskerti művészisko*la kertjébe helyezték át.[40]

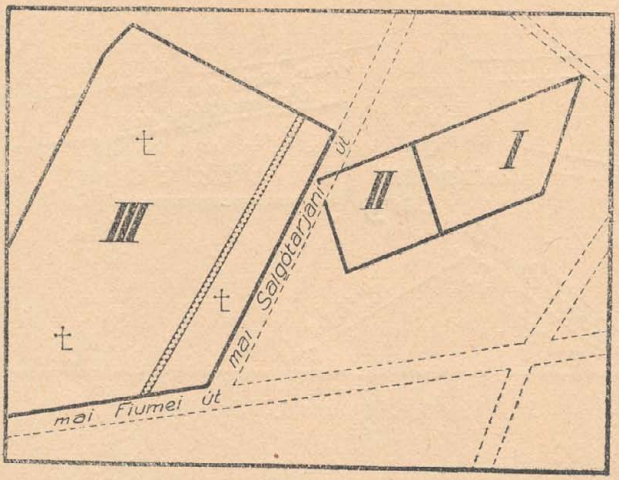

25. *Józsefvárosi temetők.* I. A józsefvárosi teherpályaudvar helyén fekvő temető, II. a katonai temető, III. a kerepesi úti köztemető. Főv. Múz. 885.

A Kálvária-téri temető 1755-ben már oly kicsiny volt, hogy a pesti tanácsülési jegyzőkönyv 1755. jan. 9-i bejegyzése szerint a holttesteket ki kellett ásni, de mivel ezek még nem oszlottak föl teljesen, a szomszédos szőlőkertből 10 öl földet kellett odaszállítani és a holttesteket betakarni vele.

A temetőt a józsefvárosi plébániatemplom 1822-i canonica visitatioja szerint 1818-ban szüntették meg.

[38] *Réh* Elemér: Adatok a régi pesti kálvária történetéhez. Arch. Ért. 1929. 204—207. l.

[39] U. o.

[40] *Miskovits* Ferenc: A kálváriahegyi kápolna lebontása és tulajdonjoga. Józsefvárosi Egyházközségi Tudósító. I. évf. 1927. 61—63. l.

A betelt Kálvária-téri temető helyett 1818-ban új temetőt nyitottak a városhatáron kívül, a Kőbányai-út baloldalán,[41] a mai *józsefvárosi teherpályaudvar* helyén. (25. térkép.)[42] E temetőt a katolikus, evangélikus és református vallású lakosság közösen használta.[43]

A temetőben *Schlechta* Jakab belvárosi polgár egy nagy kriptával ellátott *kápolnát* építtetett, amelyet bizonyos használati díj fejében a plébániatemplom és a jobbmódú józsefvárosi polgárság rendelkezésére bocsátott.[44]

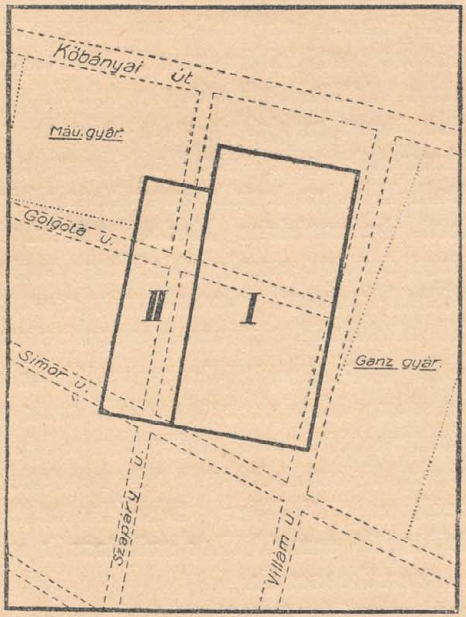

26. *Kőbányai temetők.* I. A kőbányai-úti polgári temető, II. a katonai temető. Főv. Múz. 13.799.

A temető területe oly kicsiny volt, hogy a megnyitástól (1818) a józsefvárosi plébánián megtartott egyházlátogatásig (1822) eltelt 4 év alatt már a közepén elhelyezett keresztig temetkeztek benne.[45]

---

[41] *Schams:* i. m. 147. l., *Dorffinger:* i. m. 259. l., *Palugyay:* i. m. 477. l.

[42] A térkép 1857-ből való, a temető tehát már mint „aufgelassener Friedhof" szerepel rajta. Ugyanez a térkép feltünteti az 1847-ben megnyitott Kerepesi-úti köztemetőt is.

[43] A józsefvárosi plébániatemplom canonica visitatioja. 1822. Főv. lt.

[44] U. o.

[45] U. o.

A temető kibővítése helyett 1838-ban új temetőt nyitottak a Kőbányai-út jobb oldalán, a mai *Máv.*- és *Ganz-gépgyár* telepe között, a Kőbányai-út—Szapáry-utca—Simor-utca—Villám-utca által határolt területen. (26. térkép.) E temetőt 1838—1860-ig használta a József-város lakossága. Helyét ma már csak egy magános kereszt jelzi a Kőbányai-úton.

A Józsefváros területén a *katonaságnak* is volt egy különálló temetője,[46] amely a régi polgári temető és a mai Salgótarjáni-út közötti területen feküdt. (25. térkép.) E temetőt 1870 körül a Kőbányai-úti polgári temető mellett helyezték el. (26. térkép.) A temető innen az 1886-ban megnyílt X. kerületi *rákoskeresztúri köztemető* külön parcelláiba került.

A Pest város különböző részein fekvő, jobbára betelt temetők kezelése igen nehézkes volt, ezért a városi tanács 1847-ben elhatározta, hogy e temetők felhagyásával egy nagy köztemetőt létesít. E célra legalkalmasabbnak bizonyult a *Kerepesi-út* melletti, haszonbérbe kiadott városi földek között fekvő 230 holdnyi terület, amely elég nagy terjedelmű és temető szempontjából kedvező fekvésű volt, mert a város alsó- és felső részétől körülbelül egyforma messzire volt.[46]

A köztemetőt 1847. jún. 15-én nyitották meg e területen s miután a keresztény hitfelekezetek közül csak a *görögkeleti-eknek* volt külön temetőjük, ami pedig sem a köztemető szabályaival, sem a szabályozott felügyeleti rendszerrel nem volt összeegyeztethető, már 1847-ben felszólította őket a városi tanács, hogy különálló temetőjüket szüntessék meg és ezentúl a köztemetőben temetkezzenek.

Ugyanekkor megállapították a köztemető belső felosztását, határozatot hoztak egy kápolna, felügyelőház, egy kisebb lakóház, valamint halotti kamarák és csontház (columbarium) építésére.

A temető kezelését a halottfuvarozási javadalom bérlőjére, *Hochhalt* Györgyre ruházták.[47]

A temető azonban a bérlő hanyagsága folytán csakhamar oly elhanyagolt állapotba került, hogy a városi tanács a sok panasz miatt kénytelen volt 1858-ban egy bizottságot kikül-

[46] E temető a pestvárosi katonaság *harmadik* különálló temetője volt. (Első a mai Károly-körúti invalidus-temető, a második pedig a lipótvárosi katonai temető volt.)

[47] Fővárosi levéltár. X. 391/857.

deni a botrányos állapotok kivizsgálására. Mivel azonban a bizottság önálló intézkedésre feljogosítva nem volt, kiszállása semmi különösebb eredménnyel nem járt. Az ügyben csak az 1860. év hozta meg a kívánt fordulatot: a tanács visszavette *Hochhalt*-tól a bérletet és egy külön bizottság hatáskörébe utalta az egész temetőügyet.

1860. jún. 23-án ismét kimondotta a községtanács, hogy a kerepesi temető Pest város köztemetője lesz és hogy minden egyéb keresztény temető felhagyandó.[48]

1874-ben a *zsidók* is kaptak itt egy külön területet, sőt az *öngyilkosok, kivégzettek* és más, egyházi temetésben nem részesülők számára is hasítottak ki egy külön parcellát.

A köztemető a lakosság számának gyors emelkedése folytán azonban csakhamar szűknek bizonyult, ezért 1886-ban már új temetőt kellett a fővárosnak nyitnia, de a kerepesi temetőt 880/1885. sz. kgy. határozatával mint *dísztemetőt* továbbra is fenntartotta.

E temető valóságos *Pantheonná* lett, mert fennállása óta ide temették művészeti, politikai, társadalmi, egyházi és katonai életünk minden kiválóságát. E jelleget még jobban kidomborította a fővárosi tanács 880/1885. sz. kgy. határozatával, amely kimondotta, hogy a temetőben a szerény anyagi viszonyok között elhunyt tudósok, írók, művészek stb. ingyen díszsírhelyet kapnak.

A Kerepesi-úti köztemető pótlására a *pestszentlőrinci* és *rákoskeresztúri* határ mentén létesítettek egy új köztemetőt, amelyet 1886. máj. 1-én nyitottak meg.[49] A temető 429 holdnyi területén[50] a fővárosi tanács 880/1885. okt. 18-i kgy. határozatával *vegyes temetkezést* rendelt el, de a *katonaság* számára két külön parcellát jelölt ki. Itt állították fel 1916—1927-ben a világháborúban elesett hősök emlékművét.

A *zsidók* számára a keresztény temető mellett, a Kozma-utca — Fűz-utca — Gránát-utca és Névtelen-utca között létesített a főváros 763/1890. és 858/1891. sz. kgy. határozatával egy különálló új temetőt. A temető 31.767 négyszögölnyi terü-

[48] Fővárosi levéltár. X. 391/857.
[49] Fővárosi levéltár. 880/1885. kgy. hat.
[50] Fővárosi levéltár. 35/1883. kgy. hat.

letét 1910-ben 880 négyszögöllel megnagyobbították.[51] A temető a *Chevra Kadischa* vezetése és felügyelete alatt áll.

*

Befejezésül szeretném pár szóval összefoglalni, miért fontos a tudományos kutatás szempontjából a temetkezés történetének ismerete?

Az a mód, ahogyan a különböző népek halottaikkal szemben viselkednek, jellemző arra, hogy milyen kulturfokon állanak, sőt temetkezési szokásaik ismerete világnézetükbe is bepillantást nyujt. Pl. az egyiptomi piramisok bebalzsamozott hullái, meseszerű kincsei nem magyarázhatók mással, mint az egyiptomiaknak a túlvilági életbe vetett feltétlen és megingathatatlan hitével.

A primitív népeknél természetesen ezektől teljesen eltérő temetkezési szokásokat és szertartásokat találunk, amelyek a mi fogalmaink szerint talán embertelenek és durvák, de mindig megfelelnek az illető nép világnézetének és értelmi színvonalának. (Pl. a zsugorított temetkezési mód.)

A halotti kultusz éppen a tudatlan ősnépeknél volt a legnagyobb jelentőségű s mivel a tudományos kutatások legtöbbször csak a szórványos sírleletekre támaszkodva rekonstruálhatják az egyes népek életmódját, szokásait, történetét, tehát halotti kultuszuk ismerete is feltétlenül szükséges.

A magyarországi őskorra vonatkozóan is csak a sírleletek nyujtanak felvilágosítást. Igy például tudjuk, hogy Magyarország területe a praehistorikus korban is lakott hely volt, sőt a leletek alapján azt is megállapíthatjuk, hogy a megalithkorban másféle nép lakhatta, mint a jelenlegi Európa más területét, mert az európaszerte ismeretes dolmen-kultúra a mai Magyarország területén nem terjedt el.

Fővárosunk őskori történetére vonatkozóan is főleg a sírleletek nyujtanak felvilágosítást. Ezek bizonyítják a legjobban, hogy a mai Budapest területe milyen fontos és sűrűn lakott hely volt az őskortól mind a mai napig. A kőkori leletek meglehetősen szórványosak ugyan, de ennek oka a település folytonosságában rejlik. A sűrűn előforduló s nagykiterjedésű bronzkori úrnatemetők s vaskori kelta sírok a lakosság kultúrnívójának s itt lévő telepei jelentőségének emelkedésére vallanak.

[51] Fővárosi levéltár. 1010/1910. kgv. hat.

Fővárosunk területét a kelták után a rómaiak foglalták el. Bár számtalan írott feljegyzés maradt fenn róluk, mégis sokat köszönhetünk a mult század folyamán feltárt temetőik érdekes adatainak is.

Az ókori békés fejlődésnek a népvándorlás harcai vetettek végett a középkorban. A népvándorlás-korabeli sírleletekből sok érdekes következtetést vonhatunk le az egymást követő különböző néptörzsek — húnok, germánok, avarok, szlávok, pogány magyarok — szokásaira és felfogására nézve, amelyek kiegészítik az egykorú — meglehetősen gyér — írott feljegyzéseket.

A népvándorláskori pogány törzsek között általános szokás volt európaszerte a halotthamvasztás, a hazánk területén keresztülvonuló törzsek azonban — a szlávok kivételével — nem hamvasztották el a halottaikat. A germán törzsek — nyugati- és keleti gótok, valamint a longobárdok — ebben az időben (V—VI. század) már keresztények, tehát a temetkezésük is keresztény rítusú.

A húnok, avarok és a honfoglaló magyarok temetkezési módja szintén korhasztó volt, mivel samanizmusuk tiltotta a halottégetést, a tűz megszentségtelenítését. Temetkezési szokásaik bizonyítják, hogy hittek a lélek halhatatlanságában és a túlvilági életben. Az elesett harcost teljes fegyverzetében, lován ülve temették el, hogy a túlvilágon is folytathassa földi életét. Mint a hún- és avar leletek bizonyítják, az elköltözött enni-, innivalójáról is gondoskodtak, sőt, hogy semmiben se szenvedhessen hiányt a túlvilágon, még kedvenc háziállatait, — kutyát, macskát, mókust —, megszokott házieszközeit és dísztárgyait is mellé temették.

A kereszténység felvételével egycsapásra megszűnnek e pogány szokások. A békés foglalkozásra szoktatott, letelepedett magyarság a róm. kat. egyház felfogásának megfelelően ezentúl csak „szent helyek"-re, a templomokba, vagy a templomok temetőkerületeibe temette el a halottait.

Mivel a keresztény közép- és újkorban a templom és temető közvetlen kapcsolatban állott egymással, a temető-történeti kutatást sem lehetett elkülöníteni a templom-történetitől. Ez az oka annak, hogy dolgozatom középső részében látszólag többet foglalkoztam a templomok, mint a temetők történetével.

Ez azonban, a történeti fejlődéstől eltekintve, helytörténeti szempontból is feltétlenül fontos és szükséges volt, tehát nem jelent eltévelyedést a tárgytól.

Dolgozatom célja a budapesti temetők történetének tárgyalása volt. Anyaga ennek következtében felölelte a székesfőváros mai területén fekvő összes — régi és új — temetők történetét. Mivel azonban a mai Budapest óriásira megnövekedett területén a középkorban számos apróbb, egymástól különálló helység feküdt, (Alhévíz, Felhévíz, Kispest, Uj-Bécs, Jenő, Szenterzsébetfalva, stb.) kénytelen voltam ezek templomai, illetve temetőinek történetével is foglalkozni.

Dolgozatomban állandóan figyelemmel kellett kísérnem fővárosunk történeti fejlődését is, mivel a fontosabb politikai események — török foglalás, felszabadítás stb. — temetői történetében is mélyreható változásokkal jártak.

Buda és Pest a visszafoglalás után virágzásnak indult és egyre nagyobb jelentőségre emelkedett. Területi növekedése kihatott a temetők történetére is, t. i. a város terjeszkedése következtében a temetők környéke is beépült s ezért a temetőket a XVIII. század végén városrendezési és egészségügyi okokból kitelepítették a városok lakott részeiről.

Fővárosunk területi fejlődése a lakosság számának gyors emelkedésével járt. A régi, kis temetők — bár állandóan bővítették azokat, sőt a beteltek helyett újakat is nyitottak — a XIX. század végén már nem elégíthették ki a meggyarapodott lakosság szükségletét s mivel kezelésük is nehézkes volt, a fővárosi tanács az összes elszórtan fekvő, régi temetőket bezáratta és a főváros óriásira nőtt területének és lakosságának megfelelő, hatalmas területű és befogadóképességű köztemetőket létesített a várostól megfelelő távolságra.

Ha fővárosunk ily hatalmas arányokban fog tovább fejlődni, akkor a közeljövőben e köztemetők sem fogják tudni megfelelően megoldani a fővárosi temetkezési-ügyet. A fővárosi tanács éppen erre való tekintettel — külföldi mintára — felvetette a halotthamvasztás eszméjét, a krematórium felállítását azonban a katolikusok és orthodox zsidók erélyes tiltakozása megakadályozta.

A kérdés megoldásának másik módja egy központilag kezelt, egységes, hatalmas területű köztemető létesítése lenne,

amelyet mindkét oldal lakossága egyformán megközelíthetne, de amely mégsem feküdnék oly közel a város beépített részeihez, mint a jelenlegi köztemetők.

A főváros tanácsa foglalkozott is e tervvel, sőt megfelelő helyet is keresett az újonnan létesítendő köztemető számára. E célra legmegfelelőbbnek találta a főváros délnyugati határában fekvő *Kamaraerdőt*. A terület hidrogeologiai vizsgálata folyamatban van. Mivel e centrális temető megnyitása jelenleg még nem aktuális, nem is várható a közeljövőben döntés e kérdésben.

*

Munkám végeztével hálás köszönetet mondok Budapest székesfőváros törvényhatósági tanácsának, *Sipőcz* Jenő dr. polgármester, *Liber* Endre dr. alpolgármester, *Némethy* Károly dr. tanácsnok és *Pacher* Béla dr. fogalmazó uraknak, akik a székesfőváros anyagi hozzájárulásával lehetővé tették munkám megjelenését, valamint *Gárdonyi* Albert dr. fővárosi főlevéltáros úrnak, aki a Székesfővárosi Levéltár idevonatkozó anyagának feldolgozásánál értékes útbaigazításaival támogatott s helytörténeti megjegyzéseivel és munkám kidolgozására vonatkozó tanácsaival mindvégig segítségemre volt. Fogadja érte ezúton is legőszintébb köszönetemet.

IRODALOM.

BALICS LAJOS dr.: A római katolikus egyház története Magyarországon. Budapest, 1885—1890.

BALICS LAJOS dr.: A kereszténység története hazánk mai területén a magyarok letelepedéséig. Budapest, 1901.

BARTUCZ LAJOS dr.: A magyar jakobinusok exhumálása. Budapest székesfőváros közönségének kiadása. Budapest, 1919.

BÁNRÉVY GYÖRGY dr.: A budavízivárosi régi temető. Historia IV. évf., 3—4. sz. Budapest, 1931.

BUDAI IZR. SZENT EGYLET elöljáróságának cikke: „Adatok a budai izr. temetőről" címmel. 1877. jún. 17.

BUDAPEST SZÉKESFŐVÁROS SZABÁLYRENDELETEI. Budapest székesfőváros kiadása. Bp. 1902.

CHOLNOKY VIKTOR: A temető esztétikája. Budapest, 1910.

CORPUS JURIS HUNGARICI. Milleniumi emlékkiadás. 1899.

CSÁNKI DEZSŐ dr.: Szent-Erzsébetfalva Pest mellett. Századok, 1893.

CSETNEKI JELENIK ELEK: A csepelszigeti őskori temetők. Archaeologiai Értesítő. XIII. 1879.

DIVALD KORNÉL: Budapest művészete a török hódoltság előtt.

DIVALD KORNÉL: Magyarország művészeti emlékei. Budapest, 1927.

DORFFINGER JOS. AND. von: Wegweiser für Fremde und Einheimische durch die königl. ungarische Freystadt Pesth. Pesth, 1827.

ENDLICHER STEPHANUS LADISLAUS: Rerum Hungaricarum Monumenta Arpadiana. Sangalli, 1849.

ÉRDY JÁNOS: Kelenföldi pogánysírok. Arch. Közl. 1861.

EXTRACTUS benignarum resolutionum normalium in objectis publico ecclesiasticis. Editarum ad annum 1825 inclusive productus. Tyrnaviae, 1826.

EXTRACTUS benignarum normalium resolutionum in publico ecclesiasticis ad annum usque 1844 inclusive editarum, ordine materiarum digestus. Tyrnaviae, 1846.

FAULHABER MICHAEL von: Das kirchliche Begräbnis und die heidnische Leichenverbrennung. Schönere Zukunft. Wien, 1926.

FAYANS STEFAN dr.: Handbuch der Architectur. Entwerfen, Anlage und Einrichtung der Gebäude Kirchen, Denkmäler und Bestattungsanlagen. Stuttgart, 1907.

FELDMANN G. L.: Pesth und Ofen. Neuester und vollständiger Wegweiser durch beide Städte und ihre Umgebungen. Leipzig und Pesth. 1844.

FORSTER GYULA br.: III. Béla magyar király emlékezete. Budapest, 1900.

FRIEDREICH ENDRE dr.: A budapesti piarista telek története. Budapest, 1914.

GALGÓCZY KÁROLY: Pest- Pilis- és Solt- törvényesen egyesült megye monográfiája. Budapest, 1876.

GÖMÖRI HAVAS SÁNDOR: Az óbudai Fehéregyház. Budapest Régiségei. II. 1890.

HAEUFLER J. V.: Buda-Pest, historisch-topografische Skizzen von Ofen und Pest, und deren Umgebungen. Pest, 1854.
HAMPEL JÓZSEF: Aquincumi temetők. Az 1881-82. évi följegyzések alapján. Bp. Rég. III. 1891.
HAMPEL JÓZSEF: Az eraviscus nép és emlékei. Bp. Rég. IV. 1892.
HAMPEL JÓZSEF: Keresztény emlékek a régibb középkorból. Arch. Ért. XIV. 1894.
HAMPEL JÓZSEF: A régibb középkor (IV—X. sz.) emlékei Magyarhonban. I—II. k. A Magy. Tud. Akad. kiadása. Budapest, 1894—1897.
HAMPEL JÓZSEF: Ujabb tanulmányok a honfoglalási kor emlékeiről. Magy. Tud. Akad. kiadása. Budapest, 1907.
HAMPELMANN JOSEF: Die Praxis der Friedhofsgärtnerei. Berlin, 1927.
HILLEBRAND—BELLA: Az őskor embere és kultúrája. Budapest, 1921.
HIRZEL STEFAN dr.: Grab und Friedhof der Gegenwart. München, 1907.
HUMMER NÁNDOR: A kereszténység nyomai Magyarország mai területén a honfoglalás előtt. Katholikus Szemle, 1894.
JANKOVICH ANTON dr.: Pesth und Ofen mit ihren Einwohnern besonders in medizinischer und antropologischer Hinsicht. Ofen, 1838.
JANKOVICH MIKLÓS: Budán felfedezett gazdag sírbolt, melyben hihetőleg Katalin, Mátyás király első hitvesének és Podiebrad György leányának teteme találtatott. Pest, 1827.
JANKOVICH MIKLÓS: Werbőczy Istvánt igazság fényébe helyhezteti. Pest, 1829.
JÓSA ANDRÁS dr.: A bezdédi honfoglaláskori temető. Arch. Ért. XVI. 1896.
KARÁCSON IMRE dr.: Evlia Cselebi török világutazó magyarországi utazásai. 1660—1664. A Magy. Tud. Akadémia kiadása. Bp. 1904—1908.
KARÁCSONYI JÁNOS dr.: Péter király és az óbudai prépostság. Századok, 1897.
KARÁCSONYI JÁNOS dr.: Szt. Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig. I—II. A Magy. Tud. Akadémia kiadása. Bp. 1923—1924.
KÁROLYI ÁRPÁD dr.: Buda és Pest visszavívása 1686-ban. Budapest, 1886.
KAUFMANN DÁVID dr.: Magyarország legrégibb zsidó temetője. Arch. Ért. 1895.
KOHN SÁMUEL dr.: A zsidók története Magyarországon a legrégibb időktől a mohácsi vészig. Budapest, 1884.
KOLLÁNYI FERENC: Magyar ferencrendiek a XVI. sz. első felében. Századok, 1898.
KOVÁCS LAJOS dr.: A budai pestis-temető és kápolnája. Historia. Historia. III. évf. 4—6. sz. Budapest, 1930.
KOVÁCS LAJOS dr.: A budai pestis-temető és kápolnája. Historia. V. évf. 1—4. sz. Budapest, 1932.
KUBINYI FERENC: Margitsziget műemlékei. Arch. Közl. II. 1861.
KUUN GÉZA gr.: Hazánk lakói a római uralom megszünte után a honfoglalás idejéig. Különlenyomat a „Hunyadmegye monográfiája" című munka I. kötetéből.
KUZSINSZKY BÁLINT dr.: Az aquincumi ásatások. 1882—84. és 1889. Bp. Rég. II. 1890.
KUZSINSZKY BÁLINT dr.: Ujabb kőemlékek az aquincumi múzeumban. Bp. Rég. VII. 1900.
KUZSINSZKY BÁLINT dr.: Aquincum. Különlenyomat a „Budapest Műemlékei"-ből. Budapest, 1925.
LIPP VILMOS dr.: A keszthelyi sírmezők. A Magy. Tud. Akadémia Archaeologiai Bizottságának kiadása. Budapest, 1884.

LITTKE AURÉL: Buda-Pest a török uralom korában. Budapest, 1908.
MANY S.: Praelectiones de locis sacris nimirum de ecclesiis, oratoriis, altaribus, coemeteriis et sepulturis. Parisiis, 1904.
MÁLNÁSI ÖDÖN dr.: A kereszténység Magyarország területén a honfoglalásig. Kath Szemle, 1926.
MILLER JOANNIO FERDINANDI: Historiographia de ecclesiarum, tum parochialium, cum religiosorum, sacellorum, colossorum et piarum fundationum in libera regia, ac metropolitana civitate Budensi numero, localitate, ortu, progressu et moderno statu cum subjuncta visitationis canonicae serie. (1756.) 2011. Fol. Lat. sz. kézirat a Magyar Nemzeti Múzeumban.
MISKOVITS FERENC: A budapesti kálvária-kápolna és Johann Fischer von Erlach. Egyházközségi Tudósító. Kiadja a Szt. József egyházközség. I. évf. 1927.
MISKOVITS FERENC: A kálváriahegyi kápolna lebontása és tulajdonjoga. Egyházközségi Tudósító. I. 1927.
MOLNÁR LÁSZLÓ: A Szt. Anna templom és plébánia története. Egyházközségi lap. III. évf. 1926.
MYSKOVSZKY VIKTOR: A budai vízivárosi plébániatemplom. Vasárnapi Ujság. 1865.
NAGY GÉZA: Budapest és vidéke az őskorban. Bp. Rég. VIII. 1904.
NAGY GÉZA: A régi kúnok temetkezése. Arch. Ért. XIII. 1893.
NAGY GÉZA: A magyarhoni lovas sírok. Arch. Ért. XIII. 1893.
NAGY GÉZA: A Budapest-lóversenytéri népvándorláskori lelet. Arch. Ért. XV. 1895.
NAGY GÉZA: A hún- avar- és magyar pogánykori sírleletek jellemzése. Arch. Ért. XIII. 1893.
NEMES ANTAL dr.: A Nagyboldogasszonyról nevezett budavári főtemplom története és leírása. Budapest, 1893.
NÉMETHY LAJOS: Nagyboldogasszonyról nevezett budapestvári főtemplom történelme. Esztergom, 1876.
NÉMETHY LAJOS: Budapest felsővízivárosi Szt. Annáról címzett plébániatemplom rövid történelme. Budapest, 1876.
NÉMETHY LAJOS: Török mecsetek Budán. Budapest, 1878.
NÉMETHY LAJOS: Az ó-Buda melletti Kis-Cell története. Katholikus Hetilap, 1880.
NÉMETHY LAJOS: Budavárának régi helyrajza. Arch. Ért. 1885.
NÉMETHY LAJOS: A buda-vízivárosi Erzsébetiek. Megtelepedésük 100. évf. alk. Budapest, 1885.
NÉMETHY LAJOS: A pesti főtemplom története. Budapest, 1890.
NÉMETHY LAJOS: Hátrahagyott kéziratos munkája Budapest egyházainak történetéről. A Szent István Akadémia tulajdona.
ÖRY G. GYÖRGY: Margitsziget történelme az I. századtól a jelenkorig és a Margitszigeten lakott hét tekintélyes szerzetes rendnek eredete, rendeltetése, főbb szabályai, színezett öltözete és rövid történelme. Kassa, 1875.
PALUGYAY IMRE ifj.: Buda—Pest szabad királyi városok leírása. Pest, 1852.
PATISZ CARL: Beschreibung der königlichen Freistadt Pesth. Pesth, 1833.
PEISNER IGNÁC: Budapest a XVIII. században. Budapest, 1900.
PISTORY JOSEPH: Auswahl denkwürdigen Innschriften auf Grabmählern, welche in den Obern und Untern Leichenäkern der königl. Freystadt Pesth befindlich sind. Pesth, 1827.
PODHRADCZKY JÓZSEF: Buda és Pest szab. kir. városoknak volt régi állapotjokról. Pest, 1833.
PÓSTA BÉLA dr.: Sziráki ásatások. Arch. Közl. XIX. 1895.

PÓSTA BÉLA dr.: A törteli magyar pogánykori leletek. Arch. Ért. XVI. 1896.
PULSZKY FERENC: Tanulmányok a népvándorlás korának emlékeiről. Akadémiai Értekezések. XIV/1. Budapest, 1888.
PULSZKY FERENC: A magyar pogány sírleletek. Akadémiai Értekezések. XIV/10. Budapest, 1891.
REINECKE PÁL dr.: Tanulmányok a magyarországi bronzkor chronologiájáról. Arch. Ért. XIX. 1899.
RÉH ELEMÉR: Adatok a régi pesti kálvária történetéhez. Arch. Ért. 1929.
RÓMER FLÓRIS: A barlanglakókról, nevezetesen a magyarhoni lakott barlangokról. Arch. Közl. VII. 1868.
RÓMER FLÓRIS: A régi Pest. Budapest, 1873.
RÓMER FLÓRIS: Adalékok a budai várnak a törökfoglalás előtti helyszíneléséhez. Arch. Közl. XI. 1877.
RUPP JAKAB: Buda-Pest és környékének helyrajzi története. Pest, 1868.
SALAMON FERENC: Budapest története. I—II. Budapest, 1885.
SCHAMS FRANZ: Vollständige Beschreibung der königlichen Freystadt Pest in Ungern. Pest, 1821.
SCHAMS FRANZ: Vollständige Beschreibung der königlichen freyen Hauptstadt Ofen in Ungern. Ofen, 1822.
SCHIER XYSTUS: Buda sacra sub priscis regibus. (Opus posthumum.) Viennae, 1874.
SCHMALL LAJOS: Adalékok Budapest székesfőváros történetéhez. Budapest, 1899.
SCHMALL LAJOS: Budapest utcái és terei. Budapest, 1906.
SCHMIDT H.: Der ländliche Friedhof. Dessau, 1929.
SCHOEN ARNOLD: A Budapest-Krisztinavárosi templom. Budapest, 1916.
SCHOEN ARNOLD: A budai Szt. Anna templom. Budapest székesfőváros kiadása. Bp. 1930.
SCHOEN ARNOLD: A budapesti központi városháza. Budapest székesfőváros kiadása. Bp. 1930.
SCHOEN ARNOLD: A pesti negyedik lövölde. Pest-Budai Művészeti Almanach.
SÓLYOM JENŐ: Buda déli környéke és keserűvízforrásai történeti, régészeti, helyirati és természettudományi szempontból. Budapest, 1877.
SŐTÉR ÁGOST dr.: Népvándorláskori sírmező a bezenyei papréti birtokon Mosonmegyében. Arch. Ért. XIII. 1893.
STŐHR GÉZA dr.: Széljegyzetek plébániánk történetéhez. (Felsővízivárosi Szt. Anna templom.) Egyházközségi lap. II. évf. 1925.
STŐHR GÉZA dr.: Néhány szó a temetés történeti fejlődéséről. Egyházközségi lap. IV. évf. 1—6., 9—10. és V. évf. 1—2. sz. Budapest, 1928—29.
SUPKA GÉZA: A budafelhévízi Szentháromság templom. Budapest, 1907.
SZOKOLAY ANTAL dr.: A budapestújlaki róm. kat. egyház évkönyvei. I. 1926.
TAKÁTS SÁNDOR: A főváros alapította piarista kollégium története. Budapest, 1895.
TAMÁS JÓZSEF dr.: Temető. Nemzetünk nagyjainak sírjai. Bpest.
THIELE: Das Königreich Ungaren. Kassa, 1833.
THIRRING GUSTAVE dr.: Budapest hygiène publique et culture. Redigé à l'occasion du VIII. congrès international d'hygiène et de demographie. Budapest, 1894.
TÖRS KÁLMÁN: Margitsziget. Pest, 1872.

UJVÁROSSY FEDOR: A tabáni temető halottai. Magyarság, 1929. március 3.

VAHOT IMRE: Országgyűlési emlék. Kazinczy Ferenc fogság-naplója. Budapest, 1848.

VÁSÁRHELYI GÉZA: Lovas sírok Tinnye vidékén. Arch. Ért. XV. 1895.

VÁSÁRHELYI GÉZA: Ó-budai templomrom. Arch. Közl. XIII. 1879.

VEREMUND P.: Emlékkönyv a budai kapucinusrendi zárda és plébániatemplom renoválásának alkalmából. Budapest, 1927.

VERESS ENDRE dr.: Gróf Marsigli Alajos Ferdinánd jelentései és térképei Budavár 1684—86-i ostromairól, visszafoglalásáról és helyrajzáról. Budapest, 1907.

WEISZ MIKSA dr.: Régi zsidó sírfeliratok Budáról. Bp. Rég. V. 1897.

WEKERLE LÁSZLÓ dr.: Alba Maria mint Árpád sírja. Budapest, 1884.

WOSINSZKY MÓR: Leletek a lengyeli őskori telepről. A Magy. Tud. Akad. Arch. Bizottságának kiadása. Budapest, 1885.

TÉRKÉPEK.

1. Wahrhafter Grundriss der Stadt Ofen, wie solche von den kaiserlichen und Chur Bayrischen Völkern Anno 1684. ist belegert gewesen. Mit grösstem Fleis deliniert von *L. N. V. Hallart* Chur Bayrischer General Adiudent Lieutenent. (Fővárosi Múzeum. 227.)

2. *Fontana:* Grundriss und Prospectio der königlichen Residenzstadt Ofen, wie solche den 2. Septembris 1686. durch die kayserlichen Waffen mit sturmender Hand eingenommen worden. (Fővárosi Múzeum. 3729.)

3. *Juvigny's* Plan der Belagerung Ofens 1686. (Fővárosi Múzeum. 3731.)

4. Bude ville capitale de la Hongrie sur le Danube, el sejour ordre des anciens rois d'Hongrie. Elle est très agrèable par sa situation et par la beauté de ses bastiments cette ville fut prise par Soliman II. empereur des turcs en 1541 enfin reprise par les imperiaux le 2. sept. 1686. Ils la possedent aujourdhuy. A Paris chez Crepy rue St. Jacque a St. Pierre. Fait par *Aveline* C. p. R. (Fővárosi Múzeum. 2952.)

5. Ismeretlen szerző „Prospect der Stadt Ofen, wie solche vom S. Gerhardsberg anzusechen" c. metszete a XVII. sz. végéről. (Fővárosi Múzeum. 3683.)

6. Plan de la forteresse de Bude. Lavé et dessigné par Francois *Langer.* Sous lieutenant des ingenieur sou la direction de mons. le major *de la Brossa.* 1749. (1:728.) (Hadt. Lt. G-I-h. 67—1.)

7. Plan von der Kaiser Königl. Festung Ofen. 1760. (1:4300) (Hadt. Lt. G-I-h. 67—3.)

(A 6., 7. sz. térkép a *Magyar Kir. Hadtörténelmi Levéltár* két kiadatlan térképe.)

8. Mappa universalis territorii liberae regiaeque ac una emporialis civitatis Pesth, quae cubitum civitatis una cum suburbiis generaliter appertinentias exteriores verro videlicet vineas, agros, prata individualiter, pascuum porro commune tractus sabulosos fontes, stagna, insulas, vias in iisque erectos pontes et cum omnium commetaneorum terrenorum morginibus summa exactudine repraesentat. Studio et opera Antonii *Balla.* (A XVIII. sz. 90-es éveiből.) (Fővárosi Múzeum. 1182.)

9. Plan der beiden königlichen freien Hauptstädte Ungerns, Ofen und Pest, seiner keiserl. Hoheit, dem Erzherzog Joseph Palatin von Ungern. Wien. 1810. Herausgeben von *Schreivogel* und *Riedel.* Von Johann v. *Lipszky.* (Fővárosi Múzeum. 10620.)

10. Oeconomische Aufnahme von der Gegend bei Pesth im Jahre 1811. Aufgenommen und gezeichnet von Joseph *Eggendorfer* unter der Direction des Herrn Franz *Simm.* (Fővárosi Múzeum. 5164.)

11. Grundriss der königl. ung. freien Hauptstadt Ofen, sammt ihrer Angrenzungen. 1822. (Fővárosi Múzeum. 3725.)

12. Szab. kir. Buda és Pest városai és vidékei alaprajza. Készítette: *Blaschnek* B. Sámuel. 1832. (Fővárosi Múzeum. 4897.)

13. Alap- és vízhelyezeti térképe Buda és Pest szab. kir. városoknak. Készítette *Vörös* László orsz. dunamérési hiteles földmérő. Buda. 1883. (Fővárosi Múzeum. 883.)

14. Umgebung von Ofen und Pesth. 1836. (Fővárosi Múzeum. 882.)

15. Plan der königl. ung. freien Städte Ofen und Pest sammt deren Umgebungen nach der am 13., 14., 15. und 16. März 1838. eingetretenen Überschwemmung von B. *Blaschnek* Ing. (Fővárosi Múzeum. 4896.)

16. Plan der Überschwemmung von Ofen und Pesth bei dem Eisgang des höchsten Wasserstanden vom 15.-ten auf dem 16.-ten März 1838. Zum Besten der durch die Überschwemmung Verunglückten. Herausgegeben auf öffentliche Kosten k. k. 5-ten *Feld Artill. Regiment.* (Föv. Múz. 3558.)

17. Plan von Ofen und Pest. Verlag von Gustav *Emich.* Pest. 1854. (Fővárosi Múzeum. 279.)

18. Pest-Ofen mit den nächsten Umgebungen reambuliert und lithografiert bei der Generalquartiermeisterstabs-Abteilung der 3. Armee im Jahre 1857. (Fővárosi Múzeum. 885.)

19. Plan von Pest-Ofen von F. *Frivisz.* Pest. 1867. (Föv. Múzeum. 370.)

20. Umgebungen von Budapest. Nach einem Originale der Generalstabs Abtheilung der XIII. *Infanterie-Truppen Division.* Lithografiert im k. k. Milit. Geogr. Institute. 1870. (Fővárosi Múzeum. 884.)

21. Budapest főváros budai része egész területének térképe. 1876. (Fővárosi Múzeum. 1671.)

22. Budapest főváros beltelkeinek utcahálózati térképe. 1884. Szerkesztette a fővárosi mérnöki hivatal földmérési szakosztálya *Lukács* Ignác vezetésével. (Fővárosi Múzeum. 4314.)

23. Budapest főváros térképe. Rajzolta *Homolka* József kir. térképész. 1885. Kiadja az *Eggenberger*-féle könyvkereskedés Budapesten. (Fővárosi Múzeum. 13799.)

24. Budapest főváros beltelkeinek átnézeti térképe. 1889. Szerkesztette a fővárosi mérnöki hivatal földmérési szakosztálya. *Lukács* Ignác föv. oszt. mérnök. (Fővárosi Múzeum. 1144.)

25. Budapest legújabb részletes térképe. 1:25.000. Magy kir. áll. Térképészeti Intézet kiadása.

TÉRKÉPEK JEGYZÉKE.

Oldal

1. Aquincumi temetők — — — — — — — — — — — — 13
2. Budapest középkori térképének vázlata — — — — — — 30
3. Budavára középkori templomainak helyszínrajza — — — — 37
4. A Rózsadomb és a Vár-hegy lejtőin fekvő törökkori temetők. Nok felvétele. — — — — — — — — — — — — — mellékleten
5. A Vár-hegy déli lejtőjén fekvő törökkori temető. Nok felv. mellékleten
6. A pesti keresztény temető — — — — — — — — — — — 51
7. A Vár-hegy oldalán fekvő törökkori temető. Nok felv. mellékleten
8. A Délivasút helyén fekvő török temető. Nok felv. — — mellékleten
9. A pesti török temető — — — — — — — — — — — — — 52
10. A Délivasút helyén lévő katonai temető — — — — — — — — 62
11. A pesti belvárosi plébániatemplom temetőkerülete — — — — 64
12. Az invalidusok temetője és a városfalon kívüli polgári temető — 67
13. A Váci-kapu előtti temető (Coemeterium ante portam superiorem) 69
14. Az óbudai Kórház-útcai temető. — — — — — — — 71
15. Az óbudai felekezeti temetők — — — — — — — — 72
16. Óbudai temetők — — — — — — — — — — — 73
17. Ujlaki temetők I—II. — — — — — — — — — — 74
18. Ujlaki temetők I—III. — — — — — — — — — — — 75
19. Vízivárosi temető — — — — — — — — — — — 76
20. Lipót-városi temető — — — — — — — — — — 81
21. Váci-úti temetők — — — — — — — — — — — 82
22. Régi Ferenc-városi (Mester-utcai) temető — — — — — — 83
23. Újabb Ferenc-városi és görögkeleti temető — — — — — 84
24. Kálvária-téri temető — — — — — — — — — — 85
25. József-városi temetők — — — — — — — — — — 86
26. Kőbányai temetők — — — — — — — — — — — — 87

TARTALOMJEGYZÉK.

Oldal

I. Temetkezés az őskorban — — — — — — — — — — 2
Paleolith-kor — — — — — — — — — — — 5
Neolith-kor — — — — — — — — — — — 6
Aeneolith-kor — — — — — — — — — — — 6
Bronzkor — — — — — — — — — — — — 8
Vaskor (kelták) — — — — — — — — — — — 11
II. Temetkezés az ókorban — — — — — — — — — — 13
Rómaiak — — — — — — — — — — — — 13
III. Pogány temetkezés a középkorban — — — — — — — 17
Népvándorlás kora — — — — — — — — — — 17
Honfoglalás kora — — — — — — — — — — 21
IV. Keresztény temetkezés a középkorban — — — — — — 22
Őskeresztény temetkezés — — — — — — — — 22
Magyarországi contiguum-temetők — — — — — — 24
Fehéregyház — — — — — — — — — — — 25
Óbudai templomok — — — — — — — — — — 26
Szentjakabfalva temploma — — — — — — — — — 31
Felhévíz vagy Szentháromság mezőváros templomai — — 31
Margitszigeti temetők — — — — — — — — — 32
Kispest vagy Tabán temetője — — — — — — — — 35
Alhévíz temetője — — — — — — — — — — 36
A várhegyi város temetői — — — — — — — — — 36
Vízivárosi temetők — — — — — — — — — — 42
Pest középkori temetői — — — — — — — — — 44
A pestkörüli falvak temetői — — — — — — — — 45
A budai zsidó temető — — — — — — — — — — 48
V. Buda és Pest temetőinek története a török hódoltság korában — 49
VI. Buda és Pest temetőinek története a visszafoglalás után — — 52
Várbeli temetők — — — — — — — — — — 53
Vízivárosi temetők — — — — — — — — — — 57
Tabáni temetők — — — — — — — — — — — 60
Krisztinavárosi temetők — — — — — — — — — 60
Ujlaki temetők — — — — — — — — — — — 62
Pesti temetők — — — — — — — — — — — 63
A coemeterium ante portam superiorem — — — — — 68

Oldal

A coemeterium ante portam inferiorem — — — — — — 68
A Lazarétum melletti pestis-temető — — — — — — 69
A pesti görögkeleti temető — — — — — — — — 70
VII. Buda és Pest temetőinek története a XIX—XX. században — — 71
Óbudai temetők — — — — — — — — — — — 71
Táborhegyi és törökkődülői köztemetők — — — — — 73
Újlaki temetők — — — — — — — — — — — 74
Vízivárosi temető — — — — — — — — — — 75
Tabáni temető — — — — — — — — — — — 78
Németvölgyi és Farkasréti köztemetők — — — — — — 79
Lipótvárosi temető — — — — — — — — — — 80
Váci-úti temető — — — — — — — — — — — 81
Ferencvárosi temetők — — — — — — — — — 84
Józsefvárosi temetők — — — — — — — — — 85
Kerepesi-úti köztemető — — — — — — — — — 88
Rákoskeresztúri köztemető — — — — — — — — 89
Befejezés — — — — — — — — — — — — — 90
Irodalom — — — — — — — — — — — — — 94
Térképek — — — — — — — — — — — — — 99
Térképek jegyzéke — — — — — — — — — — — 101
Tartalomjegyzék — — — — — — — — — — — 102

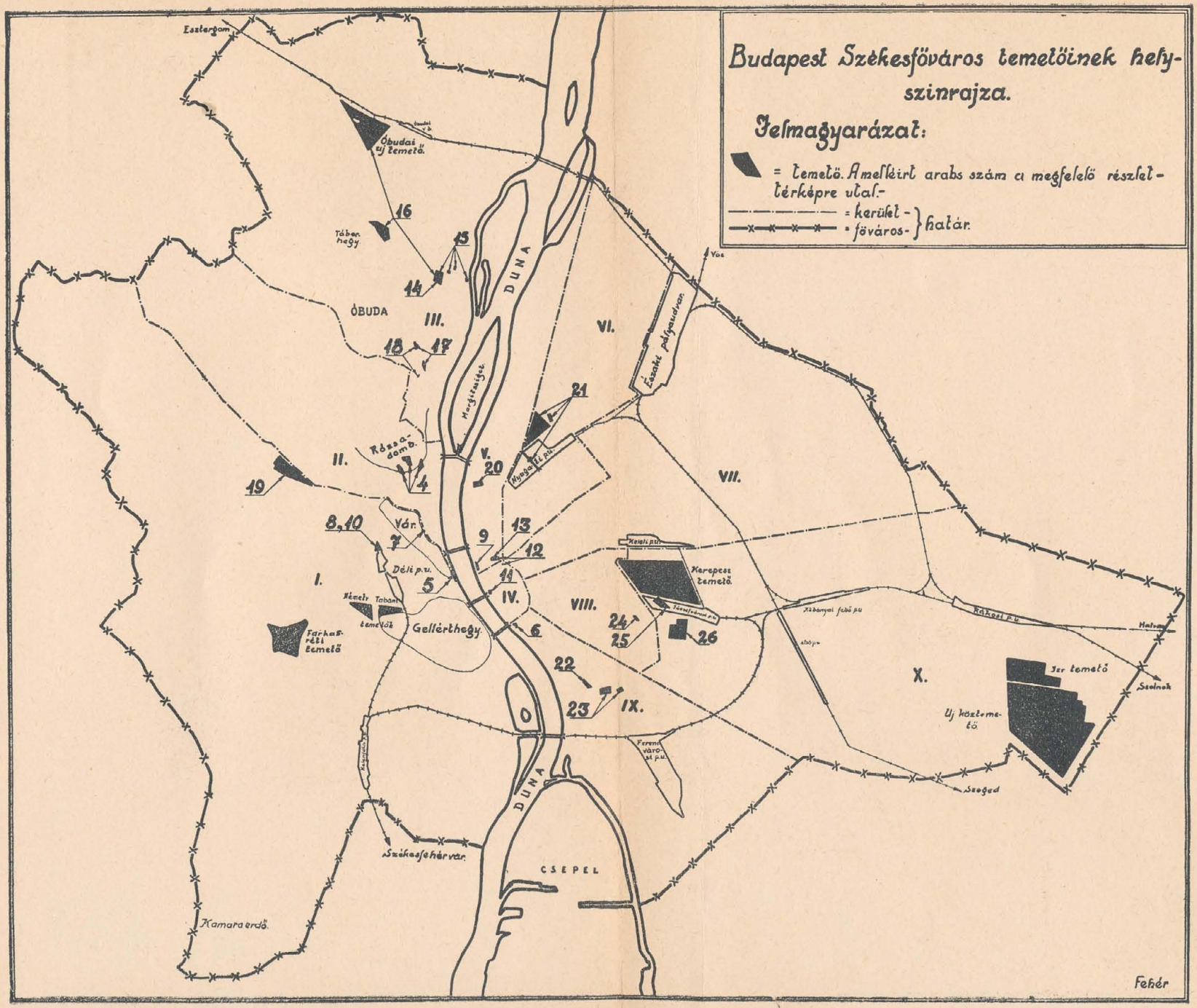
Budapest Székesfőváros temetőinek helyszinrajza.
Jelmagyarázat:
= temető. A mellékirt arabs szám a megfelelő részlet-térképre utal.-
= kerület-
= főváros- határ.
Esztergom
Óbudai uj temető.
Tábor hegy
16
15
14
DUNA
ÓBUDA
III.
VI.
18
17
Hajógyár
21
Északi pályaudvar
Vác
Rézaadom.
II.
V.
20
Hajógyári p.u.
19
4
VII.
8,10
Vár.
7
9
13
12
Déli p.u.
11
5
Kelenföldi p.u.
Kerepesi temető
I.
IV.
VIII.
Kelenf. Tabani temetők
Gellérthegy
6
24
25
26
Farkasréti temető
Kőbányai felső p.u.
Kőbányai p.u.
Határ
22
X.
Izr. temető
Szolnok
23
IX.
Új köztemető
Ferencváros. pu.
Szeged
Székesfehérvár
CSEPEL
Kamara erdő
Fehér